ولقد يسرنا القرآن للذكر فهل من مدكر ۰ [س ۵۴ . ۱۷

غريب القرآن

في

لغات الفرقان

مع الضميمة

مؤلفه ميرزا ابو الفضل

تو حقيقت را چه داني جاهلي
تو گرفتار ابوبكر و علي

الهٰاباد
ويفارم سوسائٹي
صيغة اشاعت القرآن والسنة
۱۹۲۵ ع

چار روپيه آٹهه آنه

TO HIS EXCELLENCY

NAWAB SIR AMIN JANG BAHADUR, K.C.S.I.,

PRIME MINISTER TO HIS EXALTED HIGHNESS THE NIZAM

OF HYDERABAD (DECCAN),

THIS BOOK

IS RESPECTFULLY DEDICATED

BY THE COMPILER.

دیباچه

سہل بن سعد سے روایت ہے کہ جب آیت کلوا واشربوا حتی یتبین لکم الخیط الابیض من الخیط الاسود نازل ہوئی تو لوگ روزہ رکھنے کا ارادہ کرتے وقت رات کو اپنے پاؤں میں سفید اور سیاہ دو ڈورے لپیٹ لیتے اور کھاتے پیتے رہتے تاوقتیکہ ان دونوں میں تمیز ہونے لگتی - (بخاری و مسلم) - ایک اور روایت میں ہے کہ عدی بن حاتم نے دو رسے اونٹ باندھنے کے ایک سفید اور ایک سیاہ اپنے تکیہ کے نیچے رکھے اور جب رات کا کچھہ حصہ باقی رہ گیا تو ان کو دیکھنے لگے مگر کچھہ تمیز نہ کرسکے - جب صبح ہوئی تو رسول صلعم کی خدمت میں حاضر ہوکر عرض کیا کہ میں نے اپنے تکیہ کے نیچے خیط ابیض اور خیط اسود رکھے تھے مگر کچھہ تمیز نہ کرسکا - آپ نے فرمایا ان وسادتک لعریض ان کان الخیط الابیض والخیط الاسود تحت وسادتک یعنی بے شک اگر تمہارے تکیہ کے نیچے خیط ابیض اور خیط اسود آگئے تو تمہارا تکیہ ضرور بڑا لمبا ہوگا - (بخاری - مسلم - ابوداؤد - ترمذی - نسائی -) ایک نے عرض کیا یا رسول اللہ خیط ابیض اور خیط اسود کیا ہیں ؟ کیا وہ دو ڈورے ہیں ؟ آپ نے فرمایا انک لعریض القفا ان ابصرت الخیطین یعنی تمہاری گردن ضرور بڑی لمبی ہے کہ تم نے دونوں (ابیض اور اسود)

خبط دیکهه لئے - اس کے بعد آپ نے فرمایا لا بل هو سواد الليل وبياض النهار نہیں بلکہ اس سے رات کی سیاهی اور دن کی سفیدی مراد هے -

اس زمانہ میں بهی بہت سے ایسے دیدہ ادراز مدعین هیں کہ قرآن مجید کی اس آیت سے وهی سیاہ اور سفید ڈوروں کے معنی لیتے هیں - اسی طرح قرآن مجید میں هزاروں اور الفاظ بهی هیں کہ ان کے معنی عام فہم نہیں بلکہ لوگوں نے ان کے معنی غلط سمجهہ رکهے هیں - ایسے هی الفاظ کے معنوں کے لئے امام راغب اصفهانی و دیگر علمائے کرام نے عربی میں بڑی بڑی کتابیں لکهی هیں اور زبان اردو میں یہہ پہلی کتاب غریب القرآن هدیہ ناظرین هے -

بمقام سوم اتکی - الہ آباد - خادم العلماء

شعبان سنہ ۱۳۴۲ هجری ابو الفضل

غریب القرآن
في
لغات الفرقان

آاب

اوب (۱) جواب دینا - ہم آواز ہونا - گونجنا۔
یاجبال اوبی معه [س ۳۴ آیة ۱۰
(۲) رجوع کرنا - حکم ماننا -
انا وجدنا صابرا نعم العبد انه اواب
[س ۳۸ : ۴۴

آام

ایم (جمع ایامی) مرد جس کی بیوی نہ ہو یا عورت جس کا مرد نہ ہو - مجرد - بیوہ یا مطلقہ -
فانکحوا الایامی منکم والصالحین من
عبادکم وامائکم [س ۲۴ : ۳۲

اب

اب (۱) بادیا -
(۲) چچا -
واذ قال ابراهیم لابیه آزر [س ۶ : ۷۵
آباء (جمع)
(۱) باپ ‌دادا ...

اذحضر یعقوب الموت اذقال لبنیه ما
تعبدون من بعدی قالوا نعبد الٰھک
والٰہ اٰبائک ابراھیم واسمٰعیل واسحٰق
الٰھا واحدا [س ۲ : ۱۳۳]

(۲) باپ دادے۔

اللہ ربکم ورب اٰبائکم الاولین [س ۳۷ : ۱۲۶]
قالوا حسبنا ما وجدنا علیہ اٰباءنا
[س ۵ : ۱۰۴]

أبد

ابداً (۱) کبھی۔ ھرگز۔
ولن یتمنوہ ابداً [س ۲ : ۹۵]
(۲) زمانہ دراز تک احقاباً (س ۷۸ : ۲۳)
خالدین فیھا ابداً [س ۴ : ۵۷ و ۱۶۹]

أبل

ابل (۱) بادل۔ [س ۸۸ : ۱۷]
(۲) اونٹ۔ [س ۶ : ۱۴۵]
اَبابیل جوق جوق۔ تابڑ توڑ۔
وارسل علیھم طیرا ابابیل [س ۱۰۵ : ۳]

أثر

اثر (۱) نقش قدم۔

انهم الفوا آباءهم ضالین فهم علی اثارهم
یهرعون [س ٣٧ : ٦٩ و ٧٠
(٢) آثار – نشانیاں –
فانظر الی اثار رحمت الله کیف یحی الارض
بعد موتها [س ٣٠ : ٥٠
(٣) پیچھے -
فارتدا علی اثارهما قصصا [س ١٨ : ٦٤
(٤) اثر - برکت -
تریهم رکعا سجدا یبتغون فضلا من الله
و رضوانا - سیماهم فی وجوههم من اثر
السجود [س ٤٨ : ٢٩
(٥) خرابی کے آثار - بربادی کی نشانیاں –
فلعلک باخع نفسک علی آثارهم ان
لم یؤمنوا بهذا الحدیث اسفا [س ١٨ : ٦
انا نحن نحی الموتی و نکتب ما قدموا و
اثارهم [س ٣٦ : ١٢
اثر الرسول سنت رسول -
فقبضت قبضة من اثر الرسول [س ٢٠ : ٩٦

أجر

اجر (١) اجرت - مزدوری -
ان الله لا یضیع اجر المحسنین [س ٩ : ١٢٠
(٢) ثواب –

ولاجر الآخرۃ اکبر لوکانوا یعلمون [س ۱۶ : ۴۱]

(۳) عورتوں کا مہر -

واتوھن اجورھن [س

اجل

اجل وقت مقررہ - محدود زمانہ - مدت -

ھوالذی خلقکم من طین ثم قضی اجلا ،
اجل مسمی عندہ [س ۶ : ۲

ولکل امۃ اجل [س ۷ : ۳۴ ؛ س ۱۰ : ۴۹

ما تسبق من امۃ اجلھا وما یستاخرون
ثم ارسلنا رسلنا تترا [س ۲۳ : ۴۳ ، ۴۴

لکل اجل کتاب [س ۱۳ : ۳۸

اخ

اخا / اخو (۱) بھائی - ایک باپ کی اولاد -

ثم ارسلنا موسی واخاہ ھارون [س ۲۳ : ۴۵

(۲) قبیلے کا مرد - قوم کا مرد -

ولقد ارسلنا الی ثمود اخاھم صالحا

[س ۲۷ : ۴۵

(۳) ہمدرد - ہم مشرب - ہم مذہب -

انما المؤمنون اخوۃ [س ۴۹ : ۱۰

ان المبذرین کانوا اخوان الشیاطین
[س ۱۷ : ۲۷

ونزعنا مافی صدورهم من غل اخوانا علی
سرر متقابلین [س ۱۵ : ۴۷

اُخت (۱) بہن

ان امرؤ ہلک لیس لہ ولد ولہ اخت فلہا
نصف ما ترک [س ۴ : ۱۷۷

(۲) قبیلے کی عورت ۔ قوم کی عورت ۔

قالوا یا مریم . . . یا اخت ہارون
[س ۱۹ : ۲۷ و ۲۸

(۳) دوست ۔ ہم مشرب ۔ ہم مذہب ۔

کلما دخلت امة لعنت اختها ، س ۷ : ۳۸

(۴) مثل ۔ طرز ۔

وما نریهم من اية الا هی اکبر من اختها
[س ۴۳ : ۴۸

اَخذ

اخذ گرفتار کرنا ۔

فاذا انسلخ الاشهر الحرم فاقتلوا المشرکین
حیث وجدتموهم وخذوهم [س ۹ : ۵
قوله وخذوهم ای بالاسر والاخیذ الاسیر (رازی)
وخذوهم ای اسروهم (ملا احمد)

اخذ فی کذا   کسی کام میں مصروف ہونا ۔

لولا کتاب من اللہ سبق لمسکم فیما اخذتم
عذاب عظیم   [س ۸ : ۶۸

آخر

اخر (۱) بعد ۔ اٹندہ ۔

فمن شہد منکم الشہر فلیصمہ و من کان
مریضا او علی سفر فعدۃ من ایام اخر
[س ۲ : ۱۸۵

قل متاع الدنیا قلیل و الاخرۃ خیر لمن
اتقی   [س ۴ : ۷۷

یاقوم اعبدوا اللہ وارجوا الیوم الاخر ولا
تعثوا فی الارض مفسدین   [س ۲۹ : ۳۶

ثم انتم ہولاء تقتلون انفسکم وتخرجون
فریقا منکم من دیارہم تظاہرون علیہم
بالاثم والعدوان... اولئک الذین اشتروا
الحیوۃ الدنیا بالاخرۃ   [س ۲ : ۸۵ و ۸۶

(۲) باقی ۔

ہو الذی انزل علیک الکتاب منہ ایات
محکمات ہن ام الکتاب واخر متشابہات
[س ۳ : ۷

ینبؤا الانسان یومئذ بما قدم واخر
[س ۷۵ : ۱۳

- اور -

ائنكم لتشهدون ان مع الله الهة اخرى
[س ٦ : ١٩

ولا تزر وازرة وزر اخرى [س ١٧ : ١٥

(٥) پیچھے -

اذ تصعدون ولا تلون على احد والرسول
يدعوكم في اخريكم [س ٣ ١٥٢

(٦) ختم -

واخر دعويهم ان الحمد لله رب العالمين
[س ١٠ . ١٠

هو الاول والاخر والظاهر والباطن [س ٥٧ : ٣

آدم

آدم انسان - بشر -

ولقد خلقناكم ثم صورناكم ثم قلنا للملئكة
اسجدوا لادم [س ٧ : ١١

واذ قال ربك للملئكة انى خالق بشرا من
صلصال من حما مسنون فاذا سويته
ونفخت فيه من روحي فقعوا له ساجدين
[س ١٥ : ٢٨ و ٢٩ و س ٣٨ : ٧١ و ٧٢

أدي

أداء امانت واپس کرنا -

فان امن بعضكم بعضا فليؤد الذي اؤتمن

امانته فلیتق الله ربه | س ۲ : ۲۸۳

ان الله یامرکم ان تؤدوا الامانات الی اهلها
| س ۴ : ۵۸

ومن اهل الکتاب من ان تامنه بقنطار
یؤده الیک و منهم من ان تامنه بدینار
لایؤده الیک الا مادمت علیه قائما
[س ۳ : ۷۴

- مشیت

فانه نزله علی قلبک باذن الله [س ۲ : ۹۷
فاعلموا انما انزل بعلم الله (س ۱۱ : ۱۴)

وما اصابکم یوم التقی الجمعان فباذن الله
ولیعلم المؤمنین و لیعلم الذین نافقوا
[س ۳ ۱۶۵ , ۱۶۶

وما ارسلنا من رسول الا لیطاع باذن الله
| س ۴ ۶۴

(۲) اجازت -

فانکحوهن باذن اهلهن [س ۴ ۲۵

(۳) حکم -

ومن الجن من یعمل بین یدیه باذن ربه
| س ۳۴ : ۱۲

یا ایها النبی انا ارسلناک شاهدا و مبشرا

و نذيرا وداعيا الي الله باذنه وسراجا
منيرا [س ۳۳ : ۴۵ و ۴۶

أرض

ارض (ا) زمین -

قل لوكان في الارض ملئكة يمشون مطمئنين
لنزلنا عليهم من السماء ملكا رسولا
[س ۱۷ : ۹۵

والله انبتكم من الارض نباتا [س ۷۱ ۰ ۱۷
واية لهم الارض الميتة احيينها واخرجنا
[س ۳۶ : ۳۳

(۲) ملک -

...وم الذين كانوا يستضعفون
...ض ومغاربها التي باركنا فيها
[س ۷ : ۱۳۷

وما تدري نفس باي ارض تموت
[س ۳۱ : ۳۴

الم يروا انا نأتي الارض ننقصها من اطرافها
[س ۱۳ ۴۱

ان الارض يرثها عبادي الصالحون
[س ۲۱ ۱۰۵

(۳) دنیا

وما انتم بمعجزین فی الارض ولا فی السماء
ومالکم من دون اللہ من ولی ولا نصیر
[س ۲۹ ۲۲

ارم

اِرم اس شہر کا نام جس میں قوم عاد رہتی تھی ۔
الم تر کیف فعل ربک بعاد ارم ذات العماد
التی لم یخلق مثلھا فی البلاد
[س ۸۹ : ۶ - ۸

آزر

آزر حضرت ابراہیم کے چچا کا نام ۔ [س ۶ ۷۵

اَزف

آزفہ آنے والا ۔ (وقت) جو ضرور آکر رہے گا ۔
آزفۃ الازفہ [س ۵۳ : ۵۷

اسرائیل

اِسرائیل حضرت یعقوب کا دوسرا نام ۔
بنی اسرائیل آل یعقوب ۔ یہود ۔

آل

آل (۱) اولاد ۔
فھب لی من لدنک ولیا یرثنی ویرث من
آل یعقوب [س ۱۹ : ۵ و ۶
(۲) قوم ۔ گروہ ۔

واذ نجینٰکم من ال فرعون [س ۲ : ۴۹
وبقیۃ مما ترک ال موسی وال هارون
[س ۲ : ۲۴۸

آلا

آلاء (۱) قدرت ۔
وقوم نوح من قبل انهم کانوا هم اظلم واطغی
والمؤتفکۃ اهوی فغشیها ما غشی فبای آلاء
ربک تتماری [س ۵۳ : ۵۲ ـ ۵۵
(۲) نعمتیں ۔
فاذکروا آلاء اللہ لعلکم تفلحون [س ۷ ۶۹

الر

الر حروف تہجی ۔
الر ـ تلک ایات الکتاب الحکیم
[س ۱۰ : ۱ و س ۱۱ : ۱ و س ۱۲ : ۱
و س ۱۴ : ۱ و س ۱۵ : ۱

ألف

الوف (جمع) واحد { (۱) الف = ہزار
(۲) اُلف = جماعت
الم تر الی الذین خرجوا من دیارهم و هم
الوف حذر الموت [س ۲ : ۲۴۳
المؤلفۃ قلوبهم جن کے دل متحد کئے گئے ۔

جو ایمان کے اتحاد میں داخل ہوئے ۔ نومسلم
انما الصدقات للفقراء ۔ ۔ والمؤلفة
قلوبهم ۔ ۔ ۔ [س ۹ ۶۰

الم

الم حروف تہجی
الم ۔ ذالک الکتاب لاریب [س ۲ ۱ و ۲
الم ۔ تلک آیات الکتاب الحکیم
[س ۳۱ : ۱ و ۲
الم ۔ تنزیل الکتاب لاریب فیہ من رب
العالمین [س ۳۲ ۱ و ۲

المر

المر حروف تہجی ۔
المر ۔ تلک آیات الکتاب [س ۱۳ ۱

المص

المص حروف تہجی ۔
المص ۔ کتاب انزل الیک [س ۷ ۱

أم

أم (۱) ماں ۔ والدہ ۔
حملته امه وهنا على وهن [س ۳۱ ۱۴
(۲) اصل

هوالذي انزل عليك الكتاب منه ايات
محكمات هن ام الكتاب واخر متشابهات
[س ۳ : ۷]

لكل اجل كتاب ـ يمحوا الله مايشاء و
يثبت وعنده ام الكتاب [س ۱۳ : ۳۸ و ۳۹

(۳) ٹھکانا ـ

واما من خفت موازينه فامه هاويه
[س ۱۰۱ : ۸ و ۹

امام (۱) سڑک ـ راہ ـ

وانهما لبامام مبين [س ۱۵ : ۷۹

(۲) کتاب ہدایت ـ

ومن قبله كتاب موسى اماما ورحمة
[س ۱۱ : ۱۷

(۳) ہادی ـ رہنما ـ

قال انی جاعلك للناس اماما [س ۲ : ۱۲۴

(۴) کتاب اعمال ـ اعمالنامہ ـ

وكل شئي احصيناه في امام مبين
[س ۳۶ : ۱۲

يوم ندعوا كل اناس بامامهم
[س ۱۷ ۷۱

(۵) آگے ـ سامنے ـ

بل يريد الانسان ليفجر امامه [س ۷۵ : ۵

أمة (۱) لوگ ـ اشخاص ـ

ولتکن منکم امۃ یدعون الی الخیر و
یامرون بالمعروف وینھون عن المنکر
[س ۳ : ۱۰۴
من اھل الکتاب امۃ قائمۃ [س ۳ : ۱۱۲
(۲) ایک ملک کے لوگ ۔ قوم
کلما جاء امۃ رسولھا کذبوہ [س ۲۳ : ۴۴
ولقد بعثنا فی کل امۃ رسولا ان اعبدوا اللہ و
اجتنبوا الطاغوت [س ۱۶ : ۳۶
وان من امۃ الا خلا فیھا نذیر [س ۳۵ : ۲۴
لکل امۃ جعلنا منسکا ھم ناسکوہ فلا
ینازعنک فی الامر [س ۲۲ : ۶۷
ولکل امۃ رسول [س ۱۰ : ۴۷
(۳) ایک مذہب کے لوگ ۔ ایک نبی کے پیرو ۔
کان الناس امۃ واحدۃ [س ۲ : ۲۱۳
لکل امۃ اجل [س ۱۰ : ۴۹
ما تسبق من امۃ اجلھا [س ۱۵ : ۵
(۴) گروہ ۔ جماعت ۔
کلما دخلت امۃ لعنت اختھا [س ۷ ۳۸
واذ قالت امۃ منھم [س ۷ : ۱۶۴
(۵) امام ۔ ھادی

ان ابراهیم کان امة قانتا للہ حنیفا

[س ۱۶ : ۱۲۰

(۶) راہ ۔ طریقہ ۔

انا وجدنا اباءنا علی امة [س ۴۳ : ۲۳

(۷) مدت ۔

لئن اخرنا عنهم العذاب الی امة [س ۱۱ : ۷

أمي وہ لوگ جو اہل کتاب نہیں ہیں ۔

وقل للذین اوتوا الکتاب والامیین ءاسلمتم

[س ۳ : ۱۹

هو الذي بعث في الامیین رسولا [س ۶۲ : ۲

فامنوا باللہ و رسولہ النبی الامي الذي

یومن باللہ وکلماتہ [س ۷ : ۱۵۸

أمر

أمر (۱) حکم ۔

حتی جاء الحق وظهر امر اللہ [س ۹ : ۴۸

اتی امر اللہ فلا تستعجلوه [س ۱۶ : ۱

(۲) کام ۔ اعمال ۔ امر ۔

فذاقت وبال امرها وکان عاقبة امرها خسرا

[س ۶۵ : ۹

فاتبعوا امر فرعون ۔ وما امر فرعون برشید

[س ۱۱ : ۹۷

وما امر الساعة الا کلمح البصر [س ۱۶ ۷۷

(۳) حکم –

ذالک امر الله انزله الیکم [س ۶۵ ۔ ۵

انه قد جاء امر ربک وانهم اٰیتهم عذاب غیر مردود [س ۱۱ ۷۶

(۴) عذاب –

فاذا جاء امر الله قضی بالحق وخسر هنالک المبطلون [س ۴۰ : ۷۸

وغرتکم الامانی حتی جاء امر الله [س ۵۷ ۱۴

ولما جاء امرنا نجینا شعیبا والذین اٰمنوا معه برحمة منا [س ۱۱ ۹۴

(۵) مشورہ –

قال الملاء حوله ان هذا الساحر علیم یرید ان یخرجکم من ارضکم بسحره – فماذا تامرون [س ۲۶ ۳۴ و ۳۵

(۶) سکھانا ۔ تحریک کرنا ۔

قالوا یا شعیب اصلٰوتک تامرک ان نترک ما یعبد اٰباءنا او ان نفعل فی اموالنا ما نشاء [س ۱۱ ۸۷

اولی الامر علماء ۔ مدبرین –

یا ایها الذین اٰمنوا اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم [س ۴ ۵۹

ولو ردوہ الی الرسول والی اولی الامر
منہم لعلمہ الذین یستنبطونہ منہم
[س ۴ : ۸۳

اَمس

اَمس [illegible] ۔ گذشتہ زمانہ ۔

وأصبح الذین تمنوا مکانہ بالامس [illegible] یقولون
ویکأن اللہ [illegible]
[illegible] س ۲۸ : ۸۲

اَمن

اَمن (۱) [illegible]
(۲) [illegible]

وان [illegible] الذی اؤتمن
امانتہ [illegible] | س ۲ : ۲۸۳
(۳) یقین [illegible] الذین جاہدوا ۔
[illegible] : ۳ - ۷)

قالت [illegible] اٰمنا [illegible] ولکن
قولوا [illegible] الایمان فی
قلوبکم [illegible] ۴۹ : ۱۴

اَن

ان (۱) مادہ

والقی فی الارض رواسی ان تمید بکم
[س ۱۶ : ۱۵

(۲) یہہ کہہ کر کہ ۔
ولقد بعثنا فی کل امۃ رسولا ان اعبدوا اللہ و
اجتنبوا الطاغوت [س ۱۶ : ۳۶
(۳) ایسا نہ ہو کہ ۔ (لئلا)
یبین اللہ لکم ان تضلوا [س ۴ : ۱۷۷

إن

(۱) اگر (شرطیہ) ۔
قل للذین کفروا ان ینتھوا یغفر ما قد
سلف [س ۸ : ۳۸
(۲) نافیہ ۔
وقالوا ان ھذا الا سحر مبین [س ۳۷ : ۱۵
ان کل ذالک لما متاع الحیوۃ الدنیا
[س ۳۵ : ۴۳
وان کانت لکبیرۃ الا علی الذین ھدی اللہ
[س ۲ . ۱۴۳
ان عندکم من سلطان بھذا [س ۱۰ : ۶۸
(۳) تاکید اور تحقیق ۔ (إن ثقلیہ سے تخفیف
کرکے إن کرلیا گیا ۔)
فذکر ان نفعت الذکری [س ۸۷ : ۹
= و ذکر فان الذکری تنفع المومنین
(س ۵۱ : ۵۵)
(۴) زائدہ ۔

ولقد مکناهم فیما ان مکناکم فیه

[س ۴۶ : ۲۶

أنثی

(۱) عورت -

وما خلق الذکر والانثی [س ۹۲ : ۳

(۲) بے جان چیز -

ان یدعون من دونه الا اناثا [س ۴ : ۱۱۷

(۳) دیوی کا بت - (رازی) [س ۴ : ۱۱۷

أنس

إنس = أنس = الحی المقیمون = وہ لوگ جو مل کر شہروں اور قصبوں میں رہتے ہیں -

(صحاح جوہری)

الانس والجن = الناس (س ۱۷ : ۸۸ و ۸۹

وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون

[س ۵۱ ۵۶

أنی

(۱) کیونکر - کیف -

وجایء یومئذ بجہنم یومئذ یتذکر الانسان

وانی له الذکری [س ۸۹ ۲۳

(۲) کب = متی (مصر المحیط)

يازكريا انا نبشرك بغلام اسمه يحيى . . .
قال رب اني يكون لي غلام [س ۱۹ : ۷ و ۸

(۳) اگر (شرطیہ) (ابوحیان)

نساءكم حرث لكم فأتوا حرثكم انى شئتم
[س ۲ : ۲۲۳

أهل

(۱) اہل وعیال –
وينقلب الى اهله مسرورا [س ۸۴ : ۹

(۲) بیوی –
قالت ما جزاء [illegible] سوء الا ان
يسجن او [illegible] [س ۱۲ : ۲۵

(۳) قرابت دار
وشهد شاهد [illegible] قد
من قبل [illegible] . . .
[س ۱۲ : ۲۶

(۴) پیروی کرنے والا –
فانجيناه واهله [س ۷ : ۸۳
واجعل لي وزيرا من اهلي [س ۲۰ : ۲۹

(۵) [illegible]
ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها
[س ۴ : ۵۸

(۲) رہنے والے ۔ باشندے ۔

افامن اهل القری ان یاتیهم باسنا بیاتا
وهم نائمون [س ۷ : ۹۷

اهل البیت گھر کے لوگ ۔ بیوی ۔

هل ادلکم علی اهل بیت یکفلونه لکم وهم
له ناصحون [س ۲۸ : ۱۲

قالوا اتعجبین من امر الله رحمت الله و
برکته علیکم اهل البیت [س ۱۱ : ۷۳

یانساء النبی لستن کاحد من النساء
انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل
البیت ویطهرکم تطهیرا [س ۳۳ : ۳۲ و ۳۳

اهل الکتاب کتاب (وحی) کے ماننے والے ۔

من اهل الکتاب امة قائمة ... [س ۳ : ۱۱۲

آیة

آیة (جمع ایات) ۔

(۱) نشانی ۔ ثبوت ۔

و ایة لهم الارض المیتة ۔ احییناها و
اخرجنا منها حبا فمنه یاکلون [س ۳۶ : ۳۳

(۲) مینارہ ۔ نشان ۔

اتبنون بکل ریع ایة تعبثون [س ۲۶ : ۱۲۸

(۳) معجزہ ۔

ولقد ضربنا للناس في هذا القران من كل
مثل ولئن جئتم باية ليقولن الذين كفروا
ان انتم الا مبطلون [س ۳۰ : ۵۸

(۴) حکم -

و الذين كفروا وكذبوا باياتنا اولئك
اصحاب النار [س ۲ : ۳۹

ما ننسخ من آية او ننسها نات بخير منها
او مثلها [س ۲ : ۱۰۶

بتر

ابتر ابتر - ذلیل -

ان شانئک هو الابتر [س ۱۰۸ : ۳

بحر

بحر (۱) سمندر دریا نالہ تالاب وغیرہ (رازی)

احل لكم صيد البحر وطعامه متاعا لكم و
للسيارة [س ۵ : ۹۶

(۲) زمین - شہر - ملک - اقلیم (نہایہ)

ولو ان ما في الارض من شجرة اقلام والبحر
يمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت كلمات
الله [س ۳۱ : ۲۷ و س ۱۸ : ۱۰۹

بحار (جمع) واحد { (۱) بحر - دریا -
(۲) بحرۃ زمین - شہر - ملک ،

واذا البحار سجرت واذا النفوس زوجت...
[س ۸۱ : ۶ و ۷

برج

بروج (واحد برج) منازل قمر یا منازل سیارات -
تبارک الذی جعل فی السماء بروجا وجعل
فیھا سراجا و قمرا منیرا [س ۲۵ : ۶۲
ولقد جعلنا فی السماء بروجا و زیناھا
للناظرین [س ۱۵ : ۱۶

بصر

بصر (۱) دیکھنا -
(۲) دل کی آنکھ سے دیکھنا - سمجھنا جاننا -
قد جاء کم بصائر من ربکم - فمن ابصر
فلنفسہ [س ۶ : ۱۰۵
فلما ان جاء البشیر القاہ علی وجہہ فارتد
بصیرا قال الم اقل لکم انی اعلم من اللہ مالا
تعلمون [س ۱۲ : ۹۶
واللہ بصیر بما یعملون [س ۲ : ۹۶
(۳) خیال کرنا -
قال فما خطبک یا سامری قال بصرت بما لم
یبصروا بہ [س ۲۰ : ۹۵ و ۹۶

بعث

بعث (۱) اٹھانا ۔ پیدا کرنا ۔

هو الذي بعث في الاميين رسولا منهم
[س ۶۲ : ۲

(۲) بھیجنا ۔

فاذا جاء وعد اولهما بعثنا عليكم عبادا لنا
اولي باس شديد فجاسوا خلال الديار
[س ۱۷ : ۵

بقی

بقیۃ فضل و کمال ۔

فلولا كان من القرون من قبلكم اولوا بقية
ينهون عن الفساد في الارض الا قليلا ممن
انجينا منهم [س ۱۱ : ۱۱۶

وقال لهم نبيهم ان اية ملكه ان ياتيكم
التابوت فيه سكينة من ربكم وبقية مما
ترك ال موسى وال هارون تحمله الملائكة
[س ۲ : ۲۴۸

بہل

ابتہال خشوع کے ساتھ خدا کی طرف رجوع کرنا ۔

فمن حاجك فيه من بعد ما جاءك من العلم

فقل تعالوا ندع ابناءنا وابناءکم ونساءنا و
نساءکم وانفسنا وانفسکم ۔ ثم نبتھل
فنجعل لعنت اللہ علی الکاذبین
[س ۳ : ۶۱

بات

بیت گھر ۔ مکان ۔

آھل البیت گھر کے لوگ ۔ بیوی ۔

یا نساء النبی من یات منکن بفاحشۃ
مبینۃ یضاعف لھا العذاب ضعفین . . .
یانساء النبی لستن کاحد من النساء . . .
انما یرید اللہ لیذھب عنکم الرجس اھل
البیت ویطھرکم تطھیرا

[س ۳۳ : ۳۰ و ۳۲ و ۳۳

باض

ابیض

الخیط الابیض دن کی سفیدی ۔

و کلوا و اشربوا حتی یتبین لکم الخیط
الابیض من الخیط الاسود من الفجر
[س ۲ : ۱۸۷

ابیضت وجوہ سرخرو ہونا ۔

و اما الذین ابیضت وجوھھم ففی رحمۃ اللہ
[س ۳ : ۱۰۶

ابیضت عیناہ اس کی آنکھیں آنسو بہاتی تھیں یا اس کی آنکھیں (آنسو سے) ڈبڈبا رہی تھیں ۔

ابیضت = بیضت - - افرغۃ یا املا
(تاج العروس)

و قال یا اسفی علی یوسف و ابیضت
عیناہ من الحزن فھو کظیم [س ۱۲ ۸۴

تاب

توبۃ (۱) [illegible] ۔ ۔ [illegible] روش بدلنا

انما التوبۃ علی اللہ للذین یعملون السوء
[illegible] من قریب [س ۴ ۱۷

ولیست التوبۃ للذین یعملون السیئات
حتی اذا حضر احدھم الموت قال انی
تبت الئن [س ۴ : ۱۸

(۱) رحم کی نظر کرنا ۔

التابوت

[illegible] (راغب)

وقال لھم نبیھم ان آیۃ ملکہ ان یاتیکم
التابوت فیہ سکینۃ من ربکم و بقیۃ مما
ترک آل موسی و آل ھرون تحملہ الملائکۃ
[س ۲ ۲۴۸

تلا

تلاوۃ (۱) پیچھے چلنا - پیروی کرنا -

الذین اتیناھم الکتاب یتلونہ حق تلاوتہ
اولئک یومنون بہ [س ۲ : ۱۲۱

والشمس وضحیھا والقمر اذا تلیھا
[س ۹۱ : ۱ و ۲

(۲) جھوٹ بولنا -
یتلوا علیہ = وہ اس کے خلاف جھوٹ بولے -
(رازی)

و اتبعوا ما تتلوا الشیاطین علیٰ ملک
سلیمان [س ۲ : ۱۰۲

التنور

زمین کی سطح - کوئی زمین جہاں سے پانی نکلتا ہو - کوئی زمین جہاں پر کسی ترائی کا پانی جمع ہوتا ہو - (قاموس)

حتی اذا جاء امرنا وفار التنور [س ۱۱ : ۴۰
- [illegible] (س ۵۴ : ۱۲)

التین

التین والزیتون اونچی قلعہ [illegible] جہاں تین وزیتون دو پہاڑیوں کے نام ہیں - (تاریخ ...س ز انجیل مرقس باب ۱۱ آیۃ ۱ رکتاب رسولوں کے اعمال باب ۱ آیۃ ۱۲)
یہاں حضرت عیسیٰ مبعوث ہوئے تھے -

والتین والزیتون وطور سینین وھذا البلد
الامین . . . [س ۹۵ : ۱ - ۳

ثخن

اثخان لڑائی میں غالب ھونا ۔ (بخاری)

ما کان للنبی ان یکون لہ اسری حتی یثخن
فی الارض [س ۸ ۶۷

فاذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب
حتی اذا اثخنتموھم فشدوا الوثاق
[س ۴۷ : ۴

ثني

مثنی وثلاث ورباع بلا تعداد

جاعل الملئکۃ رسلا اولی اجنحۃ مثنی
و ثلاث و رباع [س ۳۵ ۱

فانکحوا ما طاب لکم من النساء مثنی
و ثلث و رباع [س ۴ : ۳

جبت

= جبت کوئی لغو چیز ۔ (رازی) [س ۴ : ۵۱

جبریل

عبری زبان میں اس کے معنی خدا کی طاقت کے ھیں
اور قرآن مجید میں اس لفظ کا مرادف شدید القوی
آیا ھے ۔

فانه نزله علی قلبک باذن اللہ [س ۲ : ۹۷
= علمه شدید القوی (س ۵۳ : ۵)

جبل

(جمع جبال)
(۱) پہاڑ
(۲) رئیس قوم

وسخرنا مع داود الجبال یسبحن و الطیر
[س ۲۱ : ۷۹

جزیه

جزیه [س ۹ . ۲۹
(فارسی سے معرب) بمعنی خراج جو نو شیروان عادل اہل فوج کے سوا اپنی تمام رعایا سے ادا کرتا تھا -

وجزاء روس اهل الذمة جمع جزیة وهو معرب گزیت وهو الخراج بالفارسیة (مفاتیح العلوم)
الجزیة خراج الارض (قاموس)

اسلام میں غیر مذہب رعایا (ذمیوں) سے فوجی خدمت کے بدلے میں ان کی محافظت کا معاوضہ -
اس بارے میں (ذمیوں) سے حسب ذیل عہد نامے ہوتے تھے -

هذا کتاب من خالد بن الولید لصلوبا ابن نسطونا وقومه انی عاهدتکم علی الجزیة والمنعة فلک الذمة والمنعة ما منعناکم

فلنا الجزیة والافلاکتب سنة اثنتی عشرة
فی صفر (طبری)

اس کے معنی غیر مذہب والے (ذمی) بھی اپنی محافظت کا معاوضہ جانتے تھے چنانچہ جزیہ ادا کرتے وقت وہ حسب ذیل نوشتہ دیتے تھے –

انا قد ادینا الجزیة التی عاهدنا علیها
خالد علی ان یمنعونا و میرهم ابغی
من المسلمین وغیرهم (طبری)

جلبب

جلابیب جمع (واحد جلباب) چادر – اوڑھنی –

یا ایها النبی قل لازواجک وبناتک ونساء
المومنین یدنین علیهن من جلابیبهن
] س ۳۳ · ۵۹

جمل

(۱) اونٹ –
(۲) جھار کارسا –

ان الذین کذبوا بایاتنا واستکبروا عنها لا
تفتح لهم ابواب السماء ولا یدخلون الجنة
حتی یلج الجمل فی سم الخیاط]

جن

جان = جن = شیطان –

والجان خلقناہ من قبل من نار السموم
[س ۱۵ : ۲۷

وخلق الجان من مارج من نار [س ۵۵ : ۱۵
= قال انا خیر منہ خلقتنی من نار
(س ۷ : ۱۲)

(۱) شیطان -

واذ قلنا للملئکۃ اسجدوا لآدم فسجدوا الا
ابلیس کان من الجن ففسق عن امر ربہ
[س ۱۸ : ۵۰

وجعلوا بینہ وبین الجنۃ نسبا - ولقد
علمت الجنۃ انہم لمحضرون
[س ۳۷ : ۱۵۸

(۲) مخلوق مزعومہ و مظنونہ غیر مرئی عرب
جاہلیت -

وانا ظننا ان لن تقول الانس و الجن علی
اللہ کذبا - و انہ کان رجال من الانس
یعوذون برجال من الجن فزادوھم رھقا
[س ۷۲ : ۵ و ۶

(۳) وحشی اور جنگلی انسان جو شہروں سے دور اور
جنگلوں اور پہاڑوں اور ویران میدانوں میں
(چھپے) رہتے ہیں -

وحشر لسلیمان جنودہ من الجن والانس
[س ۲۷ : ۱۷

ومن الجن من یعمل بین یدیه باذن ربه
[س ۳۴ : ۱۲

= کتاب عہد عتیق سلاطین (۱) باب ۵
و کتاب سموایل (۲) باب ۵ آیت ۱۱

فلما قضینا علیه الموت ما دلهم علی موته
الا دابة الارض تاکل منساته فلما خر تبینت
الجن ان لوکانوا یعلمون الغیب ما لبثوا
فی العذاب المهین [س ۳۴ : ۱۴

قال عفریت من الجن انا اتیک به قبل ان
تقوم من مقامک [س ۲۷ : ۳۹

قل اوحی الی انه استمع نفر من الجن
[س ۷۲ : ۱

یا معشر الجن قد استکثرتم من الانس
[س ۶ : ۱۲۹

یا معشر الجن والانس الم یاتکم رسل منکم
یقصون علیکم آیاتی وینذرونکم لقاء یومکم
هذا [س ۶ : ۱۳۱

لقد ذرانا لجهنم کثیرا من الجن والانس
لهم قلوب لایفقهون بها ولهم اعین لایبصرون
بها ولهم آذان لایسمعون بها اولئک کالانعام
بل هم اضل اولئک هم الغافلون [س ۷ : ۱۷۹

جنح

أجنحة (جمع) قدرت - قوت -

جاعل الملئکة رسلا اولی اجنحة مثنی و
ثلاث ورباع [س ۳۵ : ۱

جهد

جدوجہد کرنا - سخت کوشش کرنا -

یاایها النبی جاهد الکفار والمنافقین و
اغلظ علیهم [س ۹ : ۷۳

حار

حور (جمع) واحد { أحور (مذکر)
حورا (مونث)

خوبصورت بڑی بڑی آنکھ والے مرد وعورت -

وزوجناهم بحور عین [س ۴۴ ۵۴

حبک

حبک ستاروں کے چلنے کے راستے -

والسماء ذات الحبک [س ۵۱ : ۷

فهل الطرائق وعلی هذا فهو یحتمل ان یکون
المراد طرائق الکواکب ومداراتها (رازی)

حبل

(۱) رسا -

(۲) توسل کا ذریعہ۔

حجر

حجر (جمع حجارة)
(۱) پتھر۔
(۲) مصیبت۔

ترميهم بحجارة من سجيل [س ۱۰۵ : ۴
(۳) روکنے والا (سردار) - لوگوں کو بہکانے والا۔
فاتقوا النار التي وقودها الناس والحجارة
[س ۲ : ۲۴
الحجر وادي القرى جہاں قوم ثمود رہتی تھی -
اصحاب الحجر قوم ثمود۔ [س ۱۵ : ۸۰

حصر

احصروهم ان کو قید کرو اور ملک میں تصرف کرنے سے روکو۔

فاذا انسلخ الاشهر الحرم فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم وخذوهم واحصروهم . .
[س ۹ : ۵

و احصروهم و قيدوهم و امنعوهم من التصرف في البلاد وعن ابن عباس حصرهم ان يحال بينهم وبين المسجد الحرام (زمخشري)
و قيل امنعوهم من دخول مكة والتصرف في بلاد الاسلام (معالم التنزيل)

وقال الفراء حصرهم ان یمنعوا من البیت الحرام (رازي)

حصن

احصان -

(۱) پاکدامنی -

محصنین غیر مسافحین [س ۴ : ۲۴

محصنات غیر مسافحات [س ۴ : ۲۵

ومریم ابنت عمران التی احصنت فرجها
[س ۶۶ : ۱۲

(۲) آزادي -

فعلیهن نصف ما علی المحصنات من العذاب [س ۴ : ۲۵

حرمت علیکم امهاتکم . . . والمحصنات من النساء الا ما ملکت أیمانکم [س ۴ : ۲۴

(۳) پاکدامني کے لئے نکاح کرنا -

فاذا احصن فان اتین بفاحشة . . .
[س ۴ : ۲۵

حم

حا میم حروف تہجی -

حم - تنزیل الکتاب من الله العزیز الحکیم
[س ۴۰ : ۱

حم ۔ ۔ ۔ کتاب فصلت ایاته قرانا
عربیا لقوم یعلمون [س ۴۱ : ۱ - ۳

حمل

حمل الامانة = (اپنے) ذمے سے سبکدوش نہ ہونا ۔ امانت کا بار اپنے سر رکھنا ۔ امانت میں خیانت کرنا ۔

انا عرضنا الامانة علی السموت و الارض
والجبال فابین ان یحملنها و اشفقن
منها وحملها الانسان ۔ انه کان ظلوما جهولا
[س ۳۳ : ۷۲

حمالة الحطب لگائی بجھائی کرنے والی - بھس میں چنگاری چھوڑنے والی ۔

تبت یدا ابی لهب وتب ۔ ۔ ۔
سیصلی نارا ذات لهب وامراته حمالة
الحطب [س ۱۱۱ : ۱ - ۴

حنث

عدول حکمی کرنا ۔ گناہ کرنا ۔

انهم کانوا قبل ذالک مترفین وکانوا یصرون
علی الحنث العظیم [س ۵۶ : ۴۶

وخذ بیدک ضغثا فاضرب به ولا تحنث

[س ۳۸ : ۴۴

حي

احیاء (۱) مردہ چیز میں جان دینا - زندہ کرنا -
(۲) ھدایت کرنا -

یا ایھا الذین امنوا استجیبوا للہ وللرسول
اذا دعاکم لما یحییکم [س ۸ : ۲۴

او من کان میتا فاحییناہ و جعلنا لہ نورا
یمشی بہ فی الناس کمن مثلہ فی الظلمات
لیس بخارج منھا [س ۹ : ۱۲۳

وما یستوی الاحیاء ولا الاموات - ان اللہ
یسمع من یشاء - وما انت بمسمع من
فی القبور [س ۳۵ : ۲۲

خار

خیر (۱) نیکی -

وماتفعلوا من خیر یعلمہ اللہ
[س ۲ : ۱۹۷

(۲) مال - دولت - (بخاری)

قل ما انفقتم من خیر فللوالدین والاقربین
والیتمی والمساکین وابن السبیل
[س ۲ : ۲۱۵

خاط

خیط سوت -
الخیط الابیض = صبح کی سفیدی -
الخیط الا سود = رات کی اندھیری -

وکلوا واشربوا حتی یتبین لکم الخیط
الابیض من الخیط الا سود من الفجر
[س ۲ : ۱۸۷]

ختم

مہر کردینا - بند کردینا -

افرءیت من اتخذ الھہ ھویہ و اضلہ اللہ
علی علم وختم علی سمعہ وقلبہ وجعل علی
بصرہ غشاوۃ [س ۴۵ : ۲۳
= لھم قلوب لایفقھون بھا ولھم اعین لا
یبصرون بھا ولھم اذان لایسمعون بھا
(س ۷ : ۱۷۹)

خاتم (تابالفتحہ) = مہر - تصدیق کرنے والا -
مصدق -

ماکان محمد ابا احد من رجالکم و لکن
رسول اللہ وخاتم النبیین [س ۳۳ : ۴۰
= رسول من عند اللہ مصدق لما معھم
(س ۲ ۱۰۱)

خسف

یخسف اللہ بھم الارض = خدا ان کے پاؤں تلے سے زمین نکال دے گا ۔ جس بل بوطہ پر وہ اچھل رہے ہیں وہ نیست و نابود ہوجائے گا ۔ وہ ذلیل ہوجائیں گے ۔

فخسفنا بہ و بدارہ الارض ۔ فما کان لہ من فئۃ ینصرونہ من دون اللہ و ما کان من المنتصرین [س ۲۸ : ۸۱

افامن الذین مکروا السیات ان یخسف اللہ بھم الارض او یاتیھم العذاب من حیث لایشعرون [س ۱۶ : ۴۵

خلد

رہنا ۔ دیرتک رہنا ۔

والذین کفروا و کذبوا بایاتنا اولئک اصحاب النار ۔ ھم فیھا خالدون [س ۲ : ۳۹

مخلدون مزین کئے ہوے ۔ (بحر المحیط)

یطوف علیھم ولدان مخلدون با کواب واباریق وکاس من معین [س ۵۶ : ۱۷

خلف

خلف (خا ولام بالفتحہ) = نیک اولاد

خلف (خا فتحہ لام سکون) = ناخلف اولاد

فخلف من بعدهم خلف ورثوا الکتاب
یاخذون عرض هذا الادنی [س ۷ : ۱۶۹
اخلف = آگے بڑھ جانا ۔
وما انفقتم من شئی فهو یخلفه [س ۳۴ : ۳۹
خلیفه (جمع خلفاء) جانشین ۔ نائب ۔
یا داود انا جعلناک خلیفة فی الارض فاحکم
بین الناس بالحق ولا تتبع الهوی فیضلک
عن سبیل الله [س ۳۸ : ۲۹

خمر

خمر (۱) کوئی نشیلی چیز ۔
یسئلونک عن الخمر والمیسر قل فیهما
اثم کبیر ومنافع للناس واثمهما اکبر من
نفعهما [س ۲ ۔ ۲۱۹
(۲) عورتوں کی اوڑھنی ۔
ولیضربن بخمرهن علی جیوبهن
[س ۲۴ : ۳۱

دان

دین (۱) حساب ۔
ان عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا فی
کتاب الله . . . ذالک الدین القیم
فلا تظلموا فیهن انفسکم [س ۹ ۔ ۳۶

قل یاایها الکافرون . . . لکم دینکم ولی
دین [س ۱۰۹ : ۱ - ۶

مالک یوم الدین [س ۱ : ۳

(۲) اصول جزا وسزا - دین -

ان الدین عند الله الاسلام [س ۳ : ۱۸

(۳) تابع ہونا -

فلو لا اذا بلغت الحلقوم وانتم حینئذ
تنظرون ونحن اقرب الیه منکم ولکن لا
تبصرون - فلولا ان کنتم غیر مدینین
ترجعونها ان کنتم صادقین
[س ۵۶ : ۸۳ - ۸۷

قاتلوا الذین لایومنون بالله ولا بالیوم الاخر
ولا یحرمون ما حرم الله ورسوله ولا یدینون
دین الحق . . . [س ۹ : ۲۹

دثر

المدثر چادر لپیٹے ہوئے - فکر سے منھ لپیٹے ہوئے -

یاایها المدثر قم فانذر [س ۷۴ : ۱ و ۲

دخن

دخان دھواں دھار - تاریک -

ثم استوی الی السماء وھی دخان

[س ۴۱ : ۱۱

ذکر

ذکر (۱) یاد دہانی ۔ نصیحت ۔

ان ھو الا ذکر للعالمین [س ۱۲ : ۱۰۴

والقران ذی الذکر [س ۳۸ : ۱

(۲) یاد رکھنا ۔ خیال رکھنا ۔

فاذکرونی اذکرکم واشکروا لی ولا تکفرون

[س ۲ : ۱۵۲

قد افلح من تزکی وذکر اسم ربہ فصلی

[س ۸۷ : ۱۴ و ۱۵

(۳) تذکرہ ۔ ذکر خیر ۔

ذکر رحمة ربک عبدہ زکریا [س ۱۹ : ۱

ورفعنا لک ذکرک [س ۹۴ : ۴

(۴) یاد دلانا ۔ نصیحت کرنا ۔

فذکر ان نفعت الذکری [س ۸۷ : ۹

راح

روح (رافتحہ الف ساکن) رحمت ۔

لا تایئسوا من روح اللہ [س ۱۲ : ۸۷

روح (راضمہ واو ساکن) (۱) روح ۔

روح الامین (س ۲۶ : ۱۹۳ } جبریل
روح القدس (س ۱۶ : ۱۰۲ }

(س ۲ : ۹۷

(۲) وحي -

ينزل الملئكة بالروح من امرة على من
يشاء من عباده ان انذروا انه لااله الاانا
فاتقون [س ۱۶ : ۲

تنزل الملئكة والروح فيها باذن ربهم
[س ۹۷ : ۴

ويسئلونک عن الروح قل الروح من امر ربي
[س ۱۷ : ۸۵

وكذالک اوحينا اليک روحا من امرنا
[س ۴۲ : ۵۲

ريح (۱) هوا -
(۲) خبر -

ولما فصلت العير قال ابوهم اني لاجد ريح
يوسف لولا ان تفندون [س ۱۲ : ۹۴

تذهب ريحكم تمهاري هوا اكهر جاے گي -
[س ۸ : ۴۶

رب

ماں باپ كي طرح پالنا - پرورش كرنا -

وقل رب ارحمهما كما ربياني صغيرا

[س ۱۷ : ۲۴

(۱) ماں اور باپ کی طرح پالنے والا۔

الحمد للہ رب العالمین [س ۱ : ۱

(۲) مالک۔ بادشاہ۔

ومن الجن من یعمل بین یدیہ باذن ربہ

[س ۳۴ : ۱۲

(۳) بڑا بھائي۔

قالوا یاموسیٰ انا لن ندخلها ابدا ماداموا فیها فاذهب انت وربک فقاتلا انا ههنا قاعدون [س ۵ : ۲۴

ربا

الربوا وہ سود جو قرض پر لیا جاتا ہے اور جس کو دوگونہ اور سہ گونہ لیا کرتے ہیں۔

(امام رازي کی رائے میں الربا پر الف ولام معہود ذهنی ہے اور عرب میں اور کوئي ربا معہود ومروج بھی نہ تھا۔) [س ۲ آیات ۲۷۸ - ۲۸۲

الذی کانوا یفعلونہ فی الجاهلیۃ مثل ان یوخر دینہ ویزیدہ فی المال وکلما اخرہ زاد فی المال حتی تصیر المائۃ عندہ الافا مولفۃ ۔ و فی الغالب لایفعل ذالک الا معدم محتاج فاذا رأی المستحق یوخر

مطالبته و يصير عليه بزيادة يبذلها له تكلف لها يفتدي من أسر المطالبة و الحبس ويدفع من وقت الى وقت فيشتد ضررة وتعظم مصيبته ويعلوه الدين حتى يستغرق جميع موجوده فيربوا المال على المحتاج من غير نفع يحصل له ويزيد مال المرابي من غير نفع يحصل منه لاخيه فياكل مال اخيه بالباطل ويحصل اخوه على غاية الضرر - (حافظ ابن القيم كتاب اعلام الموقعين)

الربا هو استغلال الغني حاجة الفقير - (مفتي محمد عبده)

يا ايها الذين امنوا لا تاكلوا الربوا اضعافا مضاعفة [س ۳ : ۱۲۹

رتل

ترتیب دینا -

وقال الذين كفروا لو لا نزل عليه القرآن جملة واحدة - كذالك لنثبت به فؤادك ورتلناه ترتيلا [س ۲۵ : ۳۲

رجع

ذات الرجع = ذات المطر = پانی برسانے والا - (ابن عباس)

رجم

(۱) پتھرمارنا ۔

لئن لم تنتهوا لنرجمنکم [س ۳۶ : ۱۸

(۲) دورکرنا ۔ لعنت کرنا ۔

قال فاخرج منها فانک رجیم [س ۱۵ : ۳۴

(۳) اٹکل کرنا ۔

ولقد زینا السماء الدنیا بمصابیح وجعلنها
رجوما للشیاطین [س ۶۷ : ۵

رجما بالغیب اٹکل سے [س ۱۸ : ۲۲

رزق

رزق (۱) حصہ ۔

کلما رزقوا منها من ثمرۃ رزقا قالوا ھذا الذی
رزقنا من قبل واتوا بہ متشابھا [س ۲ : ۲۵

(۲) باعث زندگی ۔

(۳) شکریہ ۔ قدردانی ۔

افبھذا الحدیث انتم مدھنون وتجعلون
رزقکم انکم تکذبون [س ۵۶ : ۸۱ و ۸۲

رسل

رسول یہہ لفظ عربی میں مذکر مونث واحد تثنیہ جمع ہرطرح سے استعمال ہوتاھے ۔

فاتيا فرعون فقولا انا رسول رب العالمين
[س ۲۶ : ۱۶

رصد

واقعدوا لهم كل مرصد   اور بیٹھو ان کی گرفتاری کے لئے ہر مرصد یعنی راستے پر جہاں سے وہ (مکہ میں) جانا چاہیں ۔ اُن کے راستے روک لو کہ وہ ملکوں میں نہ پھیل سکیں ۔

كل ممر وكل مجتاز ترصدونهم به
(زمخشري)

كل ممر لئلا يتبسطوا في البلاد (بیضاوی)

رغب

(۱) انحراف کرنا ۔

ومن يرغب عن ملة ابراهيم الا من سفه نفسه
[س ۲ : ۱۳۰

(۲) رغبت کرنا ۔

انا الي الله راغبون   [س ۹ : ۵۹

رفث

(۱) بیہودہ یا بری یا لغویات کہنا ۔

فمن فرض فيهن الحج فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج   [س ۲ : ۱۹۷

(۲) صحبت ۔

احل لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم
[س ۲ : ۱۸۷

رفع

(۱) اونچا کرنا –

الله الذي رفع السمٰوٰت بغير عمد ترونها
[س ۱۳ : ۲

رفع سمکها فسوّٰىها [س ۷۹ : ۲۸

(۲) بلند مرتبہ کرنا –

وهو الذي جعلكم خلائف الارض ورفع بعضكم
فوق بعض درجات ليبلوكم فيما آتٰكم
[س ۹ : ۱۶۶

(۳) اُٹھالینا – موت دینا –

وما قتلوه وما صلبوه ولكن شبه لهم . . بل
رفعه الله اليه [س ۴ : ۱۵۷ و ۱۵۸

رقم

رقیم کتبہ –

الرقيم الكتاب مرقوم مكتوب من الرقم –
(بخاري)
قال سعيد عن ابن عباس الرقيم اللوح من
الرصاص كتب عاملهم اسماءهم (بخاري)

أم حسبت أن اصحاب الكهف والرقيم كانوا
من آياتنا عجبا [س ۱۸ : ۹

رکض

(۱) گھوڑے کو ایڑ مارنا۔

ارکض برجلک ۔ هذا مغتسل بارد وشراب

[س ۳۸ : ۴۲

(۲) ذوڑوں سے بھاگنا ۔ [س ۲۱ : ۱۲ و ۱۳

رمیٰ

تیر مارنا ۔

وما رمیت اذ رمیت ولکن اللہ رمی

[س ۸ : ۱۷

زاج

زوج (۱) جوڑا ۔

وانہ خلق الزوجین الذکر والانثی

[س ۵۳ : ۴۵

سبحان الذی خلق الازواج کلہا

[س ۳۶ : ۳۶

(۲) قسم ۔

ومن کل الثمرات جعل فیہا زوجین اثنین

[س ۱۳ : ۳

ھذا فلیذوقوہ حمیم و غساق و اخر من

شکلہ ازواج [س ۳۸ : ۵۷ و ۵۸

(۳) ساتھی ۔

ولهم فيها ازواج مطهرة [س ۲ : ۲۵

ادخلوا الجنة انتم وازواجكم تحبرون
[س ۴۳ : ۷۰

احشروا الذين ظلموا وازواجهم وما كانوا
يعبدون من دون الله فاهدوهم الى صراط
الجحيم [س ۳۷ : ۲۲ و ۲۳

(۴) بیوی -

وان اردتم استبدال زوج مكان زوج [س ۴ : ۲۰

زکي

زکوٰة (۱) پاکیزگی -

واتيناه الحكم صبيا وحنانا من لدنا وزكوٰة
[س ۱۹ : ۱۲ و ۱۳

والذين هم للزكوٰة فاعلون [س ۲۳ : ۴

(۲) خیرات - زکوٰۃ -

واقيموا الصلوٰة واتوا الزكوٰة [س ۲ : ۴۳

زمل

المزمل چادر لپیٹے ہوئے - فکر سے منہ لپیٹے ہوئے - اپنے خیال میں ڈوبے ہوئے -

يا ايها المزمل قم الليل الا قليلا نصفه او
انقص منه قليلا او زد عليه ورتل القران
ترتيلا | س ۷۳ : ۱ - ۴

ساع

ساعة ایک گھنٹہ - کچھ وقت - تھوڑی دیر -

فاذا جاء اجلهم لا يستاخرون ساعة ولا
يستقدمون [س ۷ : ۳۴

الساعة عذاب کی گھڑی - وقت -

اقتربت الساعة وانشق القمر [س ۵۴ : ۱

قد خسر الذين كذبوا بلقاء الله حتى اذا
جاءتهم الساعة بغتة قالوا یا حسرتنا على
ما فرطنا فيها [س ۶ : ۳۱

ساق

كشف عن الساق = اس نے اپنی پنڈلی کھول دی -
وہ گھبرا گیا -

قيل لها ادخلى الصرح - فلما راته حسبته
لجة و كشفت عن ساقيها - قال انه صرح
ممرد من قوارير [س ۲۷ : ۴۴

يوم يكشف عن ساق ويدعون الى السجود
فلا يستطيعون [س ۶۸ : ۴۲

سام

مسومة نشان والے -

زين للناس حب الشهوات من النساء

و البنين و القناطير المقنطرة من
الذهب والفضة والخيل المسومة والانعام
والحرث [س ۳ : ۱۴]

مسومين بربادي كرنےوالے - تهلكة الےوالے -

بلى ان تصبروا وتتقوا ويأتوكم من فورهم
هذا يمددكم ربكم بخمسة الاف من الملئكة
مسومين [س ۳ : ۱۲۴]

سبح

(۱) تيرنا -

والشمس تجري لمستقرلها . . . .
والقمر قدرناه منازل . . . لا الشمس
ينبغي لها ان تدرك القمر ولا الليل سابق
النهار - وكل في فلك يسبحون
[س ۳۶ : ۳۸ - ۴۰]

فالتقمه الحوت و هو مليم - فلولا انه كان
من المسبحين للبث في بطنه الى يوم
يبعثون [س ۳۷ : ۱۴۲ - ۱۴۴]

(۲) تسبيح كرنا -

الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون
بحمد ربهم ويؤمنون به
[س ۴۰ : ۷

سبل

فی سبیل اللہ خدا کی راہ میں ۔ محض خدا کے لئے ۔ حق کے لئے ۔ کسی خودغرضی سے نہیں ۔

وجاھدوا باموالکم وانفسکم فی سبیل اللہ
ذالکم خیر لکم ان کنتم تعلمون [س ۹ : ۴۱

فی سبیل الطاغوت جھوٹ کے لئے ۔ خودغرضی سے ۔

والذین کفروا یقاتلون فی سبیل الطاغوت
[س ۴ : ۷۶

سبع

سبع سات ۔ عربی میں سات ستر اور سات سو سے کوئی خاص عدد مراد نہیں ہوتا بلکہ اس سے کثرت مراد لیتے ہیں ۔ متعدد ۔

ثم استوی الی السماء فسوٰیھن سبع سموات
[س ۲ : ۲۹

ان تستغفر لھم سبعین مرۃ فلن یغفر اللہ
لھم [س ۹ : ۸۰

سجر

(۱) (آگ میں) جلنا ۔

یسحبون فی الحمیم ثم فی النار یسجرون
[س ۴۰ : ۷۱ و ۷۲

(۲) جوش مارنا ۔

والبحر المسجور [س ۵۲ : ۶

سجل

سجیل لکھا ہوا ۔ مقرر کیا ہوا ۔
اي مما كتب لهم انهم يعذبون بها ۔ قال
الله تعلي ما ادريک ما سجين كتاب
مرقوم و السجيل بمعني السجين
(قاموس)

ترميهم بحجارة من سجيل [س ۱۰۵ : ۴

سحر

(۱) جادو ۔

وما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا
يعلمون الناس السحر [س ۲ : ۱۰۲

فلما القوا سحروا اعين الناس
[س ۷ : ۱۱۶

فاذا حبالهم وعصيهم يخيل اليه من سحر
هم انها تسعي [س ۲۰ : ۶۶

(۲) جھوٹ ۔ دھوکا ۔ (رازی)

ولئن قلت انكم مبعوثون من بعد الموت
ليقولن الذين كفروا ان هذا الا سحر مبين
[س ۱۱ : ۷

سخر

کام میں دینا ۔

وھوالذی سخر لکم البحر لتاکلوا منه
لحما طریا و تستخرجوا منه حلیة
تلبسونها] س ۱۹ : ۱۴

الم تروا ان الله سخر لکم مافی السموات
وما فی الارض واسبغ علیکم نعمة ظاھرة
وباطنة] س ۳۱ : ۲۰

وسخر لکم الفلک لتجری فی البحر بامرہ
و سخر لکم الانھار وسخر لکم الشمس
والقمر دائبین وسخر لکم اللیل والنھار
] س ۱۴ : ۳۲ و ۳۳

سدر

بیر کا درخت ۔ عرب میں یھی درخت ھے جس کے سایه
میں مسافر ٹھہرتے اور آرام کرتے ھیں جس کے سایه میں
لوگ جمع ھوتے ھیں ۔

فی سدر مخضود] س ۵۶ : ۲۸
= وندخلھم ظلا ظلیلا (س ۴ : ۵۷)

سدرة المنتھی جنت کا وہ مقام جس کے آگے کی
حقیقت کچھه معلوم نھیں ۔ علم کا انتھائی
درجه ۔

و لقدراٰہ نزلة اخری عند سدرة المنتھی
] س ۵۳ : ۱۳ و ۱۴

سقط

سقط فی ایدیهم (ان کے سر) ان کے ھاتھوں میں گرائے گئے - وہ اپنے سروں کو ھاتھوں پر ٹیک کر بیٹھ گئے - وہ نادم ھوئے -

ولما سقط فی ایدیھم وراوا انھم قد ضلوا قالوا لئن لم یرحمنا ربنا و یغفر لنا لنکونن من الخاسرین [س ۷ : ۱۴۹

سقفا

سقفا محفوظا آسمان کو چھت اسلئے کہتے ھیں کہ وہ زمین کے لئے مانند گھر کی چھت کے ھے -

سمی السماء سقفا لانھا للارض کالسقف للبیت (رازی)

وجعلنا السماء سقفا محفوظا

[س ۲۱ : ۳۲

سقم

(۱) تھک جانا -

فالتقمه الحوت وھو ملیم - فلولا انه کان من المسبحین للبث فی بطنه الی یوم یبعثون - فنبذناه بالعراء وھو سقیم

[س ۳۷ : ۱۴۲ - ۱۴۵

(۲) رنجیدہ ھونا -

اذ قال لابیه وقومه ماذا تعبدون - ائفکا
الهة دون الله تریدون - فما ظنکم برب
العالمین - فنظر نظرة فی النجوم فقال
انی سقیم [س ۳۷ : ۸۵ - ۸۹

سکر

(۱) نشہ ہونا -

ومن ثمرات النخیل و الاعناب تتخذون
منه سکرا ورزقا حسنا [س ۱۶ : ۶۷

(۲) نیند کی خمار میں ہونا -

لاتقربوا الصلوة وانتم سکاری حتی تعلموا
ما تقولون [س ۴ : ۴۳

ولو فتحنا علیهم بابا من السماء فظلوا فیه
یعرجون لقالوا انما سکرت ابصارنا بل
نحن قوم مسحورون [س ۱۵ : ۱۴ و ۵

سکن

سکینة تسکین - اطمینان قلب -

هو الذی انزل السکینة فی قلوب المؤمنین
لیزدادوا ایمانا مع ایمانهم [س ۴۸ : ۴

سکن الیه = وہ اس کی طرف متوجہ ہوا - اس نے
اس کی طرف رغبت کی -

وجعل منها زوجها لیسکن الیها
[س ۷ : ۱۸۹

سلم

(۱) مطیع کرنا ـ مطیع ہونا ـ

بلى من اسلم وجهه لله [س ۲ : ۱۱۲

فلما اسلما وتله للجبين [س ۳۷ : ۱۰۳

(۲) اسلام قبول کرنا ـ

قل انی امرت ان اکون اول من اسلم ولاتکونن
من المشرکین [س ۶ : ۱۴

اسلم له = اس کا مطیع ہونا ـ

وله اسلم من فی السموت والارض طوعا وکرها
[س ۳ : ۸۲

وامرت ان اسلم لرب العالمین [س ۴۰ : ۶۶

اسلام (یہ لفظ عربی نہیں بلکہ عبری شلم سے مشتق ہے) زور سے سعی کرنا ـ جدوجہد کرنا ـ کوشش کرنا ـ

= فمن اسلم فاولئک تحروا رشدا (س ۷۲ : ۱۴

ان الدین عند الله الاسلام [س ۳ : ۱۸

سلام (۱) سلام ـ امن دینا ـ سلامتی چاہنا ـ

واذا جاءک الذین یومنون بایاتنا فقل
سلام علیکم [س ۶ : ۵۴

ولا تقولوا لمن القی الیکم السلام لست
مومنا [س ۴ : ۹۴

(۲) صلح ـ امن ـ

سلام قولا من رب رحيم [س ۳۶ : ۵۸

والله يدعوا الى دار السلام [س ۱۰ : ۲۵

(۳) سلام بمعنى قطع تعلق -

وعباد الرحمان الذين يمشون على الارض هونا واذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما
[س ۲۵ : ۶۳

فاصفح عنهم وقل سلام - فسوف يعلمون
[س ۴۳ : ۸۹

سما

اسم (جمع اسماء) تعريف - ماهيت -

و علم آدم الاسماء كلها [س ۲ : ۳۱

سماء (۱) آسمان - ہر بلند چیز جو ہم کو اوپر دکھائی دیتی ہے -

انا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب
[س ۳۷ : ۶

الم يروا الى الطير مسخرات فى جو السماء
[س ۱۶ : ۸۱

الذى جعل لكم الارض فراشا والسماء بناء
[س ۲ : ۲۲

(۲) فضائے بلند محیط -

والسماء ذات الحبك [س ۵۱ : ۷

ثم استوي الي السماء وهي دخان
[س ۴۱ : ۱۱
والسماء ذات البروج [س ۸۵ : ۱
فليمدد بسبب الى السماء [س ۲۲ : ۱۵
اصلها ثابت وفرعها في السماء [س ۱۴ : ۲۴
تبارک الذي جعل في السماء بروجا وجعل
فيها سراجا وقمرا منيرا [س ۲۵ : ۶۲
(۳) بادل - (قاموس)
وارسلنا السماء عليهم مدرارا [س ۶ : ۶
ففتحنا ابواب السماء بماء منهمر
[س ۵۴ : ۱۱
وينزل من السماء من جبال فيها من برد
[س ۲۴ : ۴۳
والسماء ذات الرجع [س ۸۶ : ۱۱
سموات (جمع)
(۱) فضائے محیط بلحاظ اس کے انقسام و ابعاد متعددہ کے -
هو الذي خلق لكم ما في الارض جميعا
ثم استوى الى السماء فسويهن سبع سموات
[س ۲ : ۲۷
تنزيلا ممن خلق الارض والسموت العلى
[س ۲۰ : ۴

(۲) کواکب - (مجازاً ظرف سے مظروف) -

الم تروا کیف خلق الله سبع سموت طباقا
وجعل القمر فیهن نورا وجعل الشمس
سراجا [س ۷۱ : ۱۵ و ۱۶

ابواب السماء خیر و برکت -

فی قوله لا تفتح لهم ابواب السماء اقوال
والقول الرابع لا تنزل علیهم البرکة والخیر
وهو ماخوذ من قوله ففتحنا ابواب السماء
بماء منهمر (رازی)

سمیا برابر - همسر -

رب السموت والارض وما بینهما فاعبده
واصطبر لعبادته - هل تعلم له سمیا
[س ۱۹ : ۶۵

لم نجعل له من قبل سمیا [س ۱۹ : ۷

سوی

سویا پورا -

قال ایتک الا تکلم الناس ثلاث لیال سویا
[س ۱۹ : ۱۰

= قال ایتک الا تکلم الناس ثلثة ایام الا
رمزا (س ۳ : ۴۰)

استوی علی العرش کرسی پر جلوہ گر ہوا - حکومت
کرنے بیٹھا -

= یدبرالامر (س ۱۰ : ۳)

سهم

شریک ہونا ۔

اذابق الی الفلک المشحون فساھم
[س ۳۷ : ۱۴۰ و ۱۴۱

شبہ

شبہ معلوم ہونا ۔ دکھائی دینا ۔

وماقتلوہ وماصلبوہ ولکن شبہ لہم
[س ۴ : ۱۵۷

متشابہ مثال ۔ استعارہ ۔ تشبیہ ۔

ھوالذی انزل علیک الکتاب منہ ایات
محکمات ھن ام الکتاب واخرمتشابہات ۔
[س ۳ : ۹

شد

شدادا کواکب ۔

وبنینا فوقکم سبعاشدادا وجعلناسراجا
وھاجا [س ۷۸ : ۱۲

شطن

شیطان (جمع شیاطین)
(۱) شیطان ۔ مخلوق مزعومہ وموہومہ غیرمرئی
عرب جاہلیت ۔

الذین یاکلون الربوالایقومون الاکمایقوم

الذي يتخبطه الشيطان من المس
[س ۲ : ۲۷۵

وما تنزلت به الشياطين [س ۲۶ : ۲۱۰

(۲) = جن - وحشي اور جنگلي انسان جو شہروں سے دور اور جنگلوں اور پہاڑوں اور ویران میدانوں میں رہتے ہیں -

ومن الشياطين من يغوصون له ويعملون
عملا دون ذالك [س ۲۱ : ۸۲

= ومن الجن من يعمل بين يديه باذن
ربه (س ۳۴ : ۱۲)

فسخرنا الريح . . . والشياطين كل
بناء وغواص [س ۳۸ : ۳۶ و ۳۷

= و حشر لسليمان جنوده من الجن
والانس (س ۲۷ : ۱۷)

(۳) شیطاني کرنے والا - گمراہ کرنے والا -

الشيطان يعدكم الفقر ويامركم بالفحشاء
والله يعدكم مغفرة منه وفضلا [س ۲ : ۲۶۸

انما يريد الشيطان أن يوقع بينكم العداوة
والبغضاء في الخمر والميسر ويصدكم عن
ذكر الله وعن الصلواة [س ۵ : ۹۱

ومن الناس من يجادل في الله بغير علم
ويتبع كل شيطان مريد كتب عليه انه من

تولاه فانه يضله ويهديه الى عذاب السعير
[س ۲۲ : ۳ و ۴

انا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب
وحفظا من كل شيطان مارد ـ لايسمعون
الي الملا الا علي ويقذفون من كل جانب
دحورا . . . [س ۳۷ : ٦ ـ ۹

وحفظنها من كل شيطان رجيم
[س ۱۵ : ۱۷

وما هو بقول شيطان الرجيم [س ۸۱ : ۲۵

ان الذين تولوا منكم يوم التقي الجمعان
انما ستزلهم الشيطان ببعض ما كسبوا
[س ۳ : ۱۵۴

استحوذ عليهم الشيطان فانسيهم ذكر
الله اولئك حزب الشيطان ـ الا ان حزب
الشيطان هم الخسرون ان الذين يحادون
الله ورسوله اولئك في الاذلين
[س ۵۸ : ۱۹ و ۲۰
= س ۳۱ : ۲۱ و س ۳ : ۱۷۵ و س ۴ : ۳۸
و ۹۰ و ۱۲۰ س ۱۷ : ۶۴

انا جعلنا الشياطين اولياء للذين لا
يومنون [س ۷ : ۲۷

الم ترانا ارسلنا الشياطين علي الكفرين
تورزهم ازا [س ۱۹ : ۸۳

وكذالك جعلنا لكل نبي عدوا شياطين
الانس والجن يوحي بعضهم الي بعض
زخرف القول غرورا [س ٦ : ١١٣

(٤) دل کي خواهش – انسان کا نفس امارہ – نفسانيت –

فازلهما الشيطان عنها فاخرجهما مما كانا
فيه وقلنا اهبطوا بعضكم لبعض عدو
[س ٢ : ٣٦

فلولا اذ جاءهم باسنا تضرعوا ولكن قست
قلوبهم وزين لهم الشيطان ما كانوا يعملون
[س ٦ : ٤٣

يابني آدم لا يفتننكم الشيطان كما اخرج
ابويكم من الجنة ينزع عنهما لباسهما
ليريهما سواتهما [س ٧ : ٢٧

واما ينزغنك من الشيطان نزغ فاستعذ
بالله – انه سميع عليم – ان الذين اتقوا
اذا مسهم طئف من الشيطان تذكروا فاذا
هم مبصرون [س ٧ : ٢٠٠ و ٢٠١

(٥) بلا – مصيبت –

هل انبئكم على من تنزل الشياطين
[س ٢٦ : ٢٢١

وقال للذي ظن انه ناج منهما اذكرني عند

ربک ۔ فانسیه الشیطان ذکر ربه ۔ ۔ ۔
[س ۱۲ : ۴۲

قال ارءیت اذاوینا الی الصخرة فانی
نسیت الحوت وما انسنیه الا الشیطان
ان اذکره [س ۱۸ : ۹۳
(۶) = شیطان الفلا العطش = پیاس ۔ (قاموس)

واذکر عبدنا ایوب ۔ اذنادی ربه انی مسنی
الشیطان بنصب وعذاب [س ۳۸ : ۴۱
(۷) سانپ - اژدها ۔

انها شجرة ۔ ۔ ۔ طلعها کانه رؤس
الشیاطین [س ۳۷ : ۵۶

صار

اپنے سے ھلالینا ۔

قال فخذ اربعة من الطیر فصرھن الیک
[س ۲ ۔ ۲۶۰

صور (جمع) واحد صورة ۔
صور نیں ۔

وله الملک یوم ینفخ فی الصور [س ۹ : ۷۳

صبر

(۱) استقلال کے ساتھ برداشت کرنا ۔

فصبر جمیل [س ۱۲ : ۱۸

فاصبر کما صبر اولوا العزم من الرسل و لا
تستعجل لہم [س ۴۶ : ۳۵

(۲) استقلال رکھنا ۔ مستقل رہنا ۔

واستعینوا بالصبر والصلوۃ [س ۲ : ۴۵

یاایہا النبی حرض المومنین علی القتال
ان یکن منکم عشرون صابرون یغلبوا مائتین
و ان یکن منکم مائۃ یغلبوا الفا من الذین
کفروا بانہم قوم لایفقہون [س ۸ : ۶۵

صلح

(۱) اصلاح کرنا ۔ درست کرنا ۔

فمن تاب من بعد ظلمہ واصلح فان اللہ
یتوب علیہ [س ۵ : ۳۹

(۲) صلح کرنا ۔ میل کرنا ۔

والصلح خیر [س ۴ : ۱۲۸

صالح (۱) ٹھیک کام کرنے والا ۔ اچھا آدمی ۔ نیک شخص ۔
(۲) زمانہ کے مناسب حال چلنے والا ۔ صلاحیت
رکھنے والا ۔ لایق ۔

ان الارض یرثہا عبادی الصالحون
[س ۲۱ : ۱۰۵

ضحک

(۱) ہنسنا ۔ ٹھٹھا کرنا ۔

ان الذین اجرموا کانوا من الذین امنوا
یضحکون] س ۸۳ : ۲۹

(۲) خوش ہونا ۔

فتبسم ضاحکا من قولها وقال رب اوزعنی
ان اشکر نعمتک التی انعمت علی وعلی
والدی . . .] س ۲۷ : ۱۹

(۳) تعجب کرنا ۔

وامراته قائمة فضحکت] س ۱۱ : ۷۱

ضرب

عربی میں اس کے معنے بہت ہیں ۔ اور کچھ ھی ایسے فعل ھیں جو اس کے معنی میں داخل نہیں ۔ قرآن مجید میں یہہ ان معنوں میں آیا ہے ۔

(۱) مارنا ۔

فاذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب
] س ۴۷ : ۴

(۲) بند کرنا (تاج العروس)

فضربنا علی اذانهم فی الکهف سنین
عددا] س ۱۸ : ۱۱

(۳) چلنا ۔

و اذا ضربتم فی الارض فلیس علیکم جناح ان
تقصروا من الصلوة] س ۴ : ۱۰۱

ضرب الارض = ضرب فی الارض (تاج العروس

فقلنا اضرب بعصاک الحجر [س ۲ : ۶۰

فاوحینا الی موسیٰ ان اضرب بعصاک
البحر [س ۲۶ : ۶۳

= فاضرب لهم طریقا فی البحر یبسا
(س ۲۰ : ۷۷)

(۴) مثال بیان کرنا ۔

وضرب الله مثلا [س ۱۶ : ۷۵

وقالواء الهتنا خیرام هو ۔ ما ضربوه لک
الا جدلا [س ۴۳ : ۵۸

کذالک یضرب الله الحق والباطل
[س ۱۳ : ۱۷

فقلنا اضربوه ببعضها [س ۲ : ۷۳

(۵) کام میں لانا ۔ استعمال کرنا ۔

وخذ بیدک ضغثا فاضرب به [س ۳۸ : ۴۴

ضغث

قلیل متاع دنیا ۔ (نهایه)

وخذ بیدک ضغثا فاضرب به [س ۳۸ : ۴۴

طار

طیر (۱) اُڑنا ۔

وما من دابة فی الارض ولا طائر یطیر
بجناحیه الا امم امثالکم [س ۶ : ۳۸

(۲) بد شگونی ماننا ۔

قالوا انا تطیرنا بکم [س ۳۶ : ۱۸

قالوا اطیرنا بک و بمن معک ۔ قال
طائرکم عند اللہ [س ۲۷ : ۴۷

طیراً (جمع) مگر مفرد پر بھی اطلاق ھوتا ھے ۔
وقد یقع الطیر علی الواحد (صراح)

(۱) چڑیے ۔ پرند ۔ [س ۹ : ۳۸

الم یروا الی الطیر مسخرات فی جو السماء
[س ۱۶ : ۷۹

(۲) بدشگونیاں ۔ شامت اعمال ۔
قالوا طائرکم معکم [س ۳۶ : ۱۹

وارسل علیھم طیرا ابابیل [س ۱۰۵ : ۳

وکل انسان الزمناہ طائرہ فی عنقہ
[س ۱۷ : ۱۳

(۳) تیزرفتار گھوڑے ۔

وحشر لسلیمان جنودہ من الجن والانس
والطیر فھم یوزعون [س ۲۷ : ۱۷

(۴) سوار ۔

وتفقد الطیر فقال مالی لاا رى الھدھد ۔
ام کان من الغائبین [س ۲۷ : ۲۰

منطق الطیر یہہ علم حیواۃ الحیوان کا جس میں ھر
قسم کی جاندار چیزوں کا ذکر ھوتا ھے ایک شعبہ ھے ۔
یہہ خاص کر پرندوں کی بناوٹ صورت اور عادات سے

تعلق رکھتا ھے -
[عبرانی زبان میں اس علم کو دبرھا حوف (دبرھا = منطق : حوف = طیر) اور یونانی زبان میں اورنیٹولوجیا (اورنیٹو = طیر: اولوجیا = منطق)] کہتے ھیں -

وورث سلیمان داود وقال یاایھاالناس علمنا منطق الطیر [س ۲۷ : ۱۶
(عہد عتیق کي کتاب اول سلاطین باب ۵ آیة ۱۳ و باب ۴ آیة ۳۳)

طاف

الطوفان (۱) کوئي مصیبت جو لوگوں کو چاروں طرف سے گھیر لے -
(۲) سیلاب -

فاخذهم الطوفان وهم ظالمون [س ۲۹ : ۱۴
(۳) موت کثیر - (بخاري)
(۴) وباء - طاعون -

فارسلنا علیهم الطوفان والجراد والقمل والضفادع والدم ایات مفصلات [س ۷ : ۱۳۳

طبق

درجه -

لترکبن طبقا عن طبق [س ۸۴ : ۱۹
طبقا اوپر نیچے - درجه بدرجه -

لعل المراد کونها طباقا کونها متوازیة لا انها متماسة (ابن کثیر)

الم تروا کیف خلق الله سبع سموت طباقا وجعل القمر فیهن نورا وجعل الشمس سراجا [س ۷۱ : ۱۵ و ۱۶

طرف

جمع اطراف -

(۱) نظر -

مهطعین مقنعی رءوسهم لا یرتد الیهم طرفهم وافئدتهم هواء [س ۱۴ : ۴۳

(۲) شریف آدمی - سردار -

قال الذی عنده علم من الکتاب انا اتیک به قبل ان یرتد الیک طرفک [س ۲۷ : ۴۰

طرق

الطارق صبح کا ستارہ -

طرائق (۱) ستاروں کے چلنے کے راستے = حبک (س ۵۱ : ۷

(۲) طرف سے مجازاً ظروف مراد ہے - یعنی ستارے -

ولقد خلقنا فوقکم سبع طرائق [س ۲۳ : ۱۷

طس

حروف تہجی -

طس تلک آیات القران وکتاب مبین

[س ۲۷ : ۱

سم

حروف تہجی -

طسم - تلک ایات الکتاب المبین
[س ۲۶ : ۱ و ۲ و س ۲۸ : ۱ و ۲

غی

الطاغوت (جمع) سرکش لوگ - شیاطین -

والذین کفروا اولیاءھم الطاغوت یخرجونھم
من النور الی الظلمات [س ۲ : ۲۵۷

فی سبیل الطاغوت محض اپنے نفس کی خوشی کے
لئے - جھوٹ کو بڑی -

الذین امنوا یقاتلون فی سبیل اللہ -
والذین کفروا یقاتلون فی سبیل الطاغوت
[س ۴ : ۷۶

مس

(۱) مسخ کردینا -
(۲) نیست و نابود کردینا -

امنوا بما نزلنا مصدقا لما معکم من قبل
ان نطمس وجوھا [س ۴ : ۴۷

ود

پہاڑ یا زمین کا اونچا حصہ -

فانفلق فکان کل فرق کالطود العظیم
[س ۲۶ : ۶۳

طور

اطواراً ترقی کرتے کرتے ۔

مالکم لاترجون للہ وقارا ۔ وقد خلقکم اطوارا
[س ۷۱ : ۱۳ و ۱۴

طہ

اے شخص = یارجل (رازی)

طہ ۔ ما انزلنا علیک القران لتشقی
[س ۲۰ : ۱ و ۲

ظل

ظل (۱) سایہ ۔

ولا الظل ولا الحرور
[س ۳۵ : ۲۱

(۲) راحت ۔ (رازی)

وندخلھم ظلا ظلیلا
[س ۴ : ۵۷

ظلم

ظلمات (جمع) واحد ظلمت ۔

(۱) بہت اندھیرا ۔

(۲) مصیبتیں ۔ تکلیفیں ۔ (رازی)

قل من ینجیکم من ظلمات البر والبحر تدعونہ تضرعا وخفیۃ
[س ۶ : ۶۳

وذاالنون اذذهب مغاضبا فظن ان لن نقدر
عليه فنادى فى الظلمات [س ۲۱ : ۸۷

ظن

(۱) گمان کرنا -
(۲) یقینی طور پر جاننا -

الذین یظنون انهم ملاقوا ربهم وانهم الیه
راجعون [س ۲ : ۴۶

ظهر

ماظهر منها عورت کا چہرہ اور ہاتھ جن کے ظاہر
رکھنے کا خدا نے حکم دیا ہے -

اماالنظر الى الاجنبيات فنقول يجوز
النظر الى مواضع الزينة الظاهرة منهن
وذالك الوجه والكف فى ظاهر الرواية كذا
فى الذخيرة (فتاوى عالمگیری)

امام ابوحنیفہ کے نزدیک پاؤں کی طرف
نظر کرنا بھی جائز ہے - اور امام ابو یوسف
کے نزدیک باہیں بھی پردہ میں داخل
نہیں -

وقل للمومنات يغضضن من ابصارهن
ويحفظن فروجهن ولايبدين زينتهن الا
ماظهر منها [س ۲۴ : ۳۱

عین

عین (جمع) واحد { أعین خوبصورت آنکھہ والامرد ۔ / عینا خوبصورت آنکھہ والی عورت ۔

وزوجناهم بحور عین [س ۵۲ : ۲۰

عجل

عجلتم امر ربکم = عجلتم عن امر ربکم (زمخشری)

= تم نے اپنے پروردگار کے حکم کو پورا نہ کیا ۔ تم نے اس کی نافرمانی کی ۔

قال بئسما خلفتمونی من بعدی ۔
اعجلتم امر ربکم [س ۷ : ۱۵۰

عرش

عرش (۱) تخت ۔
(۲) قدرت ۔
(۳) سلطنت ۔

عرف

اعراف (واحد عرف) اونچی جگہیں ۔ اعلی مقامات ۔

علی الاعراف = علی معرفة اهل الجنة والنار (رازی)

عسق

حروف تہجی ۔

عسق ۔ کذالک یوحی الیک والی الذین
من قبلک اللہ العزیز الحکیم] س ۴۲ : ۱

عصا

(۱) لاٹھی ۔
(۲) جماعت ۔

و اذ استسقی موسیٰ لقومہ فقلنا اضرب
بعصاک الحجر] س ۲ : ۹۰

عصر

عصر زمانہ ۔

والعصر ان الانسان لفی خسر . . .
] س ۱۰۳ : ۱ و ۲

عفر

عفریت زبردست ۔ مضبوط ۔

قال عفریت من الجن انا اتیک بہ قبل ان
تقوم من مقامک و انی علیہ لقوی امین
] س ۲۷ : ۳۹

عقد

عقدۃ (جمع عقد) ۔
(۱) گرہ ۔
(۲) عہد ۔

والذين عقدت ايمانكم فاتوهم نصيبهم
[س ۴ : ۳۳

او يعفوا الذي بيده عقدة النكاح [س ۲ : ۲۳۷

يا ايها الذين امنوا اوفوا بالعقود [س ۵ : ۱

(۳) سمجهہ - فهم - عقل -

ومن شر النفاثات في العقد [س ۱۱۳ : ۴

عقدة اللسان زبان كي لكنت -

واحلل عقدة من لساني [س ۲۰ ، ۲۷

علق

علق (۱) قطره خون -

(۲) جونك يا كوئي ايسا كيڑا جو خون چوستا هو -

ثم خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة مضغة
[س ۲۳ : ۱۴

(۳) تعلق - محبت -

خلق الانسان من علق [س ۹۶ ، ۲

علم

(۱) جاننا -

(۲) تميز كرنا - فرق كرنا -

لنعلم من يتبع الرسول ممن ينقلب على عقبيه
[س ۲ : ۱۴۳

علی

(۱) اوپر -
(۲) مطابق -
(۳) بشرطیکہ -
(۴) خلاف - بمقابلہ - باوجودیکہ -

عمي

کور باطن - گمراہی -

و اما ثمود فھدیناھم فاستحبوا العمی علی الھدی [س ۴۱ : ۱۷

عن

(۱) بہ نسبت -
(۲) بوجہ - بہ سبب -

فقال انی احببت حب الخیر عن ذکر ربی [س ۳۸ : ۳۲

قاتلوا الذین لایومنون باللہ . . . ولا یدینون دین الحق من الذین اوتوا الکتاب حتی یعطوا الجزیۃ عن ید وھم صاغرون [س ۹ : ۲۹

غاب

غیب غیب - جو حاضر نہیں - جو سامنے نہیں -
بالغیب مخفی طور پر - نہ کہ دکھانے کو -

الذین یومنون بالغیب [س ۲ : ۳

ان ما تنذر من اتبع الذکر و خشی الرحمان
بالغیب [س ۳۶ : ۱۱

للغیب = بالغیب

فالصالحات قانتات حافظات للغیب بما
حفظ اللہ [س ۴ : ۳۴

غدًا

غدًا زمانہ مستقبل غیر معین وغیر محدود ۔ آئندہ ۔

وما تدری نفس ماذا تکسب غدًا [س ۳۱ : ۳۴

غلف

غلف (جمع) واحد { أغلف غلاف میں بند ۔ / غلاف غلاف ۔ خزانہ ۔

وقالوا قلوبنا غلف [س ۲ : ۸۸

غلام

غلام (۱) لڑکا ۔

قالت انی یکون لی غلام ولم یمسسنی بشر
[س ۱۹ : ۲۰

(۲) نوجوان ۔

فانطلقا حتی اذا لقیا غلاما فقتله
[س ۱۸ : ۷۴

فار

فوارے کی طرح پھوٹ کر نکلنا ۔

فاذا جاء امرنا وفار التنور . . .

[س ۲۳ : ۲۷

فتح

مفاتح (جمع) واحد { مفتاح کنجی ۔ / مفتح خزانہ ۔

(۱) کنجیاں ۔

اوما ملکتم مفاتحہ [س ۲۴ : ۶۱

(۲) خزانے ۔

واتیناہ من الکنوز ما ان مفاتحہ لتنوء

بالعصبۃ اولی القوۃ [س ۲۸ : ۷۶

فتر

فترۃ توڑا ۔ درمیان ۔

یا اھل الکتاب قد جاءکم رسولنا یبین لکم

علی فترۃ من الرسل [س ۵ : ۱۹

فتن

فتنۃ (۱) آزمایش ۔

وکذالک فتنا بعضھم ببعض [س ۶ : ۵۳

واعلموا انما اموالکم واولادکم فتنۃ

[س ۸ : ۲۸

(۲) تکلیف ۔ مصیبت ۔

ومن یرد اللہ فتنۃ فلن تملک لہ من اللہ شیئًا [س ۵ : ۴۱

حتی یقولا انما نحن فتنۃ [س ۲ : ۱۰۲

وان اصابتہ فتنۃ انقلب علی وجھہ [س ۲۲ : ۱۱

(۳) فتنہ انگیزی ۔

وقاتلوھم حتی لا تکون فتنۃ [س ۲ : ۱۹۳

والفتنۃ اشد من القتل [س ۲ . ۱۹۱

والذین کفروا بعضھم اولیاء بعض ۔ الا تفعلوہ تکن فتنۃ فی الارض وفساد کبیر

۷۳ ۸ ۱

(۴) معذرت ۔

ثم لم تکن فتنتھم الا ان قالوا واللہ ربنا ما کنا مشرکین [س ۶ ۲۳

(۵) تختۂ مشق ۔

ربنا لا تجعلنا فتنۃ للقوم الظالمین

[س ۱۰ : ۸۵

فردوس

فردوس (فارسی) ۔

فرش

(۱) فرش -
(۲) چھوٹے چوپائے جن پر بوجھ نہیں لادا جاتا - (رازی)

ومن الانعام حمولۃ وفرشا [س ۶ : ۱۴۳

فری

فریا مفتری - افترا کرنے والا - جھوٹ بنانے والا -

قالوا یامریم لقد جئت شیئا فریا
[س ۱۹ : ۲۷

فلک

دائرہ -

وھو الذی خلق اللیل والنھار والشمس
والقمر کل فی فلک یسبحون [س ۲۱ : ۳۳

قام

(۱) یہ مبالغہ کا صیغہ ہے - جو شخص بوجہ انتظام کاروبار و اہتمام معاملات بیٹھنے کی مہلت نہ پاتا ہو اور اس کے زیادہ تر اوقات قیام میں گزرتے ہوں وہ قوام کہلاتا ہے - تدبیرکار کنندہ (شاہ ولی اللہ) - کار گزار (سعدی) - خدمتگزار -

الرجال قوامون علی النساء بما فضل اللہ

بعضهم علیٰ بعض وبما انفقوا من اموالهم
[س ۴ : ۳۴

(۲) قائم رکھنے والے ۔

کونوا قوامین بالقسط شهداء لله
[س ۴ : ۱۳۵

مقام عدالت ۔

و اما من خاف مقام ربه و نهی النفس
عن الهوی . . . [س ۷۹ : ۴۰

تقویم سرشت ۔ بناوٹ ۔

لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم
[س ۹۵ : ۴

قبض

قبضت قبضة مٹھی لے پکڑا ۔ اختیار کیا ۔

فقبضت قبضة من اثر الرسول [س ۲۰ : ۹۶

قتل

قاتلهم الله = لعنهم الله

قدر

ایک انداز مقرر کرنا ۔ طرز عمل قرار دینا ۔
قدر انداز مقررہ ۔ طرز مقررہ ۔ قاعدہ ۔

انا کل شیء خلقناه بقدر [س ۵۴ : ۴۹

ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا في الارض
ولكن ينزل بقدر ما يشاء [س ۴۲ : ۲۷

قر

مستقر (۱) قرار کی جگہ ۔
الی ربک یومئذ المستقر [س ۷۵ : ۱۲
ولكم في الارض مستقر ومتاع الي حين
[س ۲ : ۳۶
(۲) وقت مقررہ ۔
لكل نبا مستقر [س ۶ : ۶۷
والشمس تجري لمستقر لها ۔ ذالك
تقدير العزيز العليم [س ۳۶ : ۳۸

قرأ

(۱) (عبري) اعلان کرنا ۔ لوگوں کو ان کے برے کاموں کے نتیجوں سے متنبہ کرنا ۔
اقرا باسم ربک الذي خلق . . . [س ۹۶ : ۱
= قم فانذر وربک فکبر (س ۷۴ : ۲ و ۳)
دیکھو کتاب یسعیاہ باب ۵۸ : ۱ وباب ۴۰ : ۶
(۲) پڑھنا ۔
اقرا کتابک [س ۱۷ : ۱۴
القران = التذير

قسم

شہادت میں پیش کرنا ۔

لا اقسم بھذا البلد وانت حل بھذا البلد
ووالد وما ولد لقد خلقنا الانسان فی کبد
[س ۹۰ : ۱ - ۴

والفجر و لیال عشر والشفع والوتر والیل اذا
یسر ۔ ھل فی ذالک قسم لذی حجر
[س ۸۹ : ۱ - ۵

فلا اقسم بمواقع النجوم وانہ لقسم لو
تعلمون عظیم انہ لقران کریم
[س ۵۶ : ۷۵ - ۷۷

قطع

قطع السبیل راھزنی ۔ (زمخشری)

ائنکم لتاتون الرجال وتقطعون السبیل
[س ۲۹ : ۲۹

قمر

(۱) چاند ۔
(۲) اسلام سے پہلے یہ عربوں کا قومی نشان تھا ۔

اقتربت الساعۃ وانشق القمر [س ۵۴ : ۱

کبد

(۱) رنج و مشقت ۔

لقد خلقنا الانسان في كبد [س ۹۰ : ۴

کتب

(۱) لکهنا ۔
(۲) مقرر کرنا ۔

قل لن يصيبنا الا ما كتب الله لنا
[س ۹ : ۵۱

كتب ربكم علي نفسه الرحمة [س ۶ : ۵۴

(۳) حکم دینا ۔

کتب عليكم الصيام كما كتب علي الذين من قبلكم [س ۲ ۔ ۱۸۳

ولقد كتبنا في الزبور . . .
[س ۲۱ : ۱۰۵

(۴) نقش کرنا ۔ جما دینا ۔

اولئک کتب في قلوبهم الايمان
[س ۵۸ : ۲۲

کتاب (جمع کتب)

(۱) لکهائي ۔ کتابت ۔

و ما كنت تتلوا من قبله من كتاب
[س ۲۹ : ۴۸

الم ۔ ذالک الکتاب لاريب [س ۲ : ۱ و ۲

الم ـ تلک ایات الکتاب الحکیم
[س ۳۱ : ۱ و ۲

حم ـ تنزیل الکتاب من الله العزیز العلیم
[س ۴۰ : ۱ و ۲

طس ـ تلک ایات القرآن وکتاب مبین
[س ۲۷ : ۱

طسم ـ تلک ایات الکتاب المبین
[س ۲۸ : ۱ و ۲

(۲) چٹھی ـ خط ـ

اذهب بکتابی هذا فالقه الیهم
[س ۲۷ : ۲۸

(۳) کتاب ـ

ام لکم کتاب فیه تدرسون ان لکم فیه لما
تخیرون [س ۶۸ : ۳۷ و ۳۸

(۴) مکاتبه ـ عہد نامہ ـ قبولیت ـ

والذین یبتغون الکتاب مما ملکت ایمانکم
فکاتبوهم ان علمتم فیهم خیرا [س ۲۴ : ۳۳

ولاتعزموا عقدة النکاح حتی یبلغ الکتاب
اجله [س ۲ : ۲۳۵

(۵) وحی ـ

قل فاتوا بکتاب من عند الله [س ۲۸ : ۴۹

کل امن باللہ وملئکتہ وکتبہ ورسلہ
[س ۲ : ۲۸۵

ولقد اتینا موسی الکتاب فاختلف فیہ
[س ۴۱ : ۴۵

(۶) حکم -

لکل اجل کتاب [س ۱۳ : ۳۸

کتاب اللہ علیکم [س ۴ : ۲۴

رسول من اللہ یتلوا صحفا مطہرۃ فیہا کتب
قیمۃ [س ۹۸ : ۲ و ۳

واتل ما اوحی الیک من کتاب ربک
[س ۱۸ : ۲۷

(۷) خدا کا علم -

وما من دابۃ فی الارض الا علی اللہ رزقہا ویعلم
مستقرہا و مستودعہا — کل فی کتاب
مبین [س ۱۱ : ۹

ما فرطنا فی الکتاب من شئی [س ۶ : ۳۸

الم تعلم ان اللہ یعلم ما فی السماء والارض-
ان ذالک فی کتاب [س ۲۲ : ۷۰

انہ لقرآن کریم فی کتاب مکنون
[س ۵۶ : ۷۷

وعندہ مفاتح الغیب لا یعلمہا الا ہو — و
یعلم ما فی البر والبحر — و ما تسقط

من ورقة الا يعلمها ولا حبة في ظلمات الارض
ولا رطب ولا يابس الا في كتاب مبين
[س ٦ : ٥٩

. . . ما يعزب عن ربك من مثقال
ذرة في الارض ولا في السماء ولا اصغر من ذالك
ولا اكبر الا في كتاب مبين
[س ١٠ : ٦١ و س ٣٤ : ٣

وما تحمل من انثى ولا تضع الا بعلمه ـ وما
يعمر من معمر ولا ينقص من عمره الا في
كتاب [س ٣٥ : ١١

(٨) اعمالنامه ـ

اقرا كتابك ـ كفي بنفسك اليوم عليك
حسيبا [س ١٧ : ١٤

(٩) مدت ـ وقت مقرره ـ

وما اهلكنا من قرية الا ولها كتاب معلوم
[س ١٥ : ٤

و ماكان لنفس ان تموت الا باذن الله كتابا
موجلا [س ٣ : ١٤٤

كثر

الكوثر خير كثير ـ كتاب و حكمت ـ وحي ـ
ومن يوت الحكمة فقد اوتي خيرا كثيرا
(س ٢ : ٢٦٩)

انا اعطينك الكوثر [س ١٠٨ : ١

تکاثر کثرت مال و اولاد پر فخر کرنا ۔

الھٰکم التکاثر حتی زرتم المقابر

[س ۱۰۲ : ۱ و ۲

کذب

کذب (۱) جھوٹ سمجھنا ۔

(۲) بات نہیں ماننا ۔

کذبت ثمود بطغوٰیھا [س ۹۱ : ۱۱

کرس

کرسی (۱) کرسی عدالت ۔

ولقد فتنا سلیمان والقینا علی کرسیہ

جسدا ثم اناب [س ۳۸ : ۳۴

(۲) علم ۔ (بخاری)

وسع کرسیہ السمٰوٰت والارض [س ۲ : ۲۵۵

کشف

کشف عن الساق اس موقع پر وہ گھبرا گیا ۔

قیل لھا ادخلی الصرح ۔ فلما راتہ حسبتہ

لجۃ وکشفت عن ساقیھا [س ۲۷ : ۴۴

یوم یکشف عن ساق ویدعون الی السجود فلا

یستطیعون [س ۶۸ : ۴۲

کفر

(۱) جھوٹ سمجھنا۔
(۲) نہیں ماننا۔

فمنهم من امن ومنهم من كفر [س ۲ : ۲۵۳

(۳) غلط سمجھنا۔

لقد كفر الذين قالوا ان الله هو المسيح ابن مريم ۔ و قال المسيح يابني اسرائيل اعبدوا الله ربي وربكم [س ۵ : ۷۲

(۴) خدا کے حکم کے خلاف کرنا۔

و ماكفر سليمان ولكن الشياطين كفروا يعلمون الناس السحر [س ۲ : ۱۰۲

من كفر بالله من بعد ايمانه الا من اكره و قلبه مطمئن بالايمان ولكن من شرح بالكفر صدرا فعليهم غضب من الله [س ۱۶ : ۱۰۶

(۵) دور کرنا۔

كفر عنهم سيئاتهم واصلح بالهم [س ۴۷ : ۲

(۶) ناشکری کرنا۔ نا قدری کرنا۔

انا هديناه السبيل اما شاكرا و اما كفورا [س ۷۶ : ۳

فمن يعمل من الصالحات وهو مومن فلا كفران لسعيه [س ۲۱ : ۹۴

كل

كل كثرت ـ

و قال يا ايها الناس علمنا منطق الطير
واوتينا من كل شئي [س ۲۷ : ۱۶

كلم

(۱) بات ـ

قل لو كان البحر مدادا لكلمات ربي لنفد
البحر قبل ان تنفد كلمات ربي ولوجئنا
بمثله مددا [س ۱۸ : ۱۰۹

ولقد قالوا كلمة الكفر [س ۹ : ۷۴

كلمة (۲) حكم ـ

فتلقي آدم من ربه كلمات فتاب عليه
[س ۲ : ۳۷

واذ ابتلي ابراهم ربه بكلمات فاتمهن
[س ۲ : ۱۲۴

ولا مبدل لكلمات الله [س ۶ : ۳۴

لا تبديل لكلمات الله [س ۱۰ : ۶۴

ان الذين حقت عليهم كلمة ربك لا يومنون
[س ۱۰ : ۹۶

ولكن حقت عليهم كلمة العذاب
[س ۳۹ : ۷۱

(۲) پیغام - بشارت -

وكلمة القيها الى مريم [س ۴ : ۱۷۱

اذ قالت الملائكة يامريم ان الله يبشرك بكلمة منه اسمه المسيح عيسى ابن مريم
[س ۳ : ۴۵

کمه

الاکمه اندھا - کور باطن - گمراہ -

و ابرئ الاكمه والابرص واحي الموتى باذن الله [س ۳ : ۴۸

کند

کنود ناشکرا - ناقدرا -

ان الانسان لربه لكنود [س ۱۰۰ : ۶

لبث

(۱) رہنا -
(۲) صاحب شریعت بنا رہنا -

ولقد ارسلنا نوحا الي قومه فلبث فيهم الف سنة الا خمسين عاما [س ۲۹ : ۱۴

لبس

مشتبہ کرنا - مشتبہ بنانا -

ولا تلبسوا الحق بالباطل وتكتموا الحق

وانتم تعلمون [س ۲ : ۴۲

ولو جعلناه ملكا لجعلناه رجلا وللبسنا
عليهم ما يلبسون [س ۶ : ۹

لحن

لحن القول بات کرنے کا طرز ۔

ولتعرفنهم في لحن القول [س ۴۷ : ۳۰

لقم

منہ سے پکڑنا ۔

فالتقمه الحوت [س ۳۷ : ۱۴۲

لقي

القيا یہہ مفرد کا صیغہ القین تھا ۔ نون تاکید کو
الف سے بدل لیا جیسا کہ قفن کو قفا کر لیا کرتے ہیں ۔
(رازی ۔ زمخشری)

القيا في جهنم كل كفار عنيد [س ۵۰ : ۲۴

القي وكلمته القيها الى مريم [س : ۱۷۱
اور اسکی بات جو اس نے مریم سے کہی تھی ۔
اس کی بشارت جو اس نے مریم کو دی تھی ۔

لمس

ٹٹولنا ۔

وانا لمسنا السماء فوجدناها ملئت حرسا
شديدا وشهبا [س ۷۲ : ۸

مات

موت (۱) موت ۔ [س ۳۹ : ۴۲

(۲) غشی ۔

واذ قلتم یاموسی لن نؤمن لک حتی نری
الله جهرة فاخذتکم الصاعقة وانتم تنظرون
ثم بعثناکم من بعد موتکم
[س ۲ : ۵۵ و ۵۶ و ۷ : ۱۴۳

(۳) سخت رنج اور افسوس ۔

واذا خلوا عضوا علیکم الانامل من الغیظ ۔
قل موتوا بغیظکم [س ۳ : ۱۱۸

(۴) زمین کا بنجر ہو جانا ۔

فاحیا به الارض بعد موتها [س ۲ : ۱۶۴

= وتری الارض هامدة فاذا انزلنا علیها الماء
اهتزت وربت وانبتت من کل زوج بهیج
(س ۲۲ : ۵)

الموتیٰ (۱) مردہ ۔

(۲) جن کی روحانی موت ہو چکی ہے ۔ گمراہ ۔

انک لا تسمع الموتی ولا تسمع الصم الدعاء
اذا ولوا مدبرین [س ۲۷ : ۸۰

و رسولا الی بنی اسرائیل ۔ انی قد جئتکم
بآیة من ربکم . . . وابرئ الاکمه والابرص

واحي الموتي باذن الله [س ۳ : ۴۸

ماد

دورہ کرنا ۔ گھومنا ۔

والقي في الارض رواسی ان تميد بكم
[س ۱۶ : ۱۵

مائدۃ (۱) نعمت ۔ (رازي)
(۲) علم ۔ (راغب)

اذ قال الحواريون ياعيسى ابن مريم هل يستطيع ربک ان ينزل علينا مائدة من السماء ۔ قال اتقوا الله ان كنتم مومنين [س ۵ : ۱۱۲

ماجوج

یہہ لفظ عجمی زبان کا ھے ۔ عبری زبان میں غین کا تلفظ گاف کی آوازیے ھوتا ھے ۔ پس ماغوغ کو عبری میں ماگوگ کہتے ھیں ۔ عربی میں گاف کو جیم سے بدل لیتے ھیں اس لئے ماگوگ کو ماجوج کہتے ھیں ۔ یافث کے ایک بیٹے کا نام ۔ (دیکھو تورات کتاب پیدایش ب ۱۰ آیہ ۲) ۔ دیکھو یاجوج ۔

مثل

مثل مثال ۔ تمثیل ۔

مثل الجنة التی وعد المتقون ۔ فیها انهار من ماء غیر اٰسن وانهار من لبن لم یتغیر طعمه وانهار من عسل مصفی ۔ ولهم فیها من کل الثمرات ومغفرة من ربهم
[س ۴۷ : ۱۵]

(۲) حجت ۔ اعتراض ۔

ولا یاتونک بمثل الا جئناک بالحق واحسن تفسیرا
[س ۲۵ : ۳۳]

تماثیل تصویریں ۔ مجسمے ۔

یعملون له ما یشاء من محاریب وتماثیل
[س ۳۴ : ۱۳]

مرأ

امرأت عمران آل عمران مدین میں ایک عورت ۔
[س ۳ : ۳۴]

مرض

مرض قلب دی بیماری ۔ جس سے قلب اپنا کام پوری طور سے نہیں کرسکتا ۔ قلب کی سیاهی ۔ خباثت قلب ۔ شیطنت ۔

فی قلوبهم مرض [س ۲ : ۱۰]

=ران علی قلوبهم ما کانوا یکسبون
(س ۸۳ : ۱۴)

مریم

حضرت عیسیٰ کی ماں کا نام ۔

مسح

مسح بالسوق والاعناق گھوڑوں کو چمکارنے کے لئے محبت سے ان کے ٹخنوں اور گردنوں پر ہاتھ پھیرنا ۔

فطفق مسحا بالسوق والاعناق [س ۳۸ : ۳۳

مصر

(۱) شہر ۔ [س ۲ : ۶۱
(۲) ملک مصر ۔ [س ۱۲ : ۲۱

معن

الماعون (۱) چھوٹی چھوٹی روزمرہ کی ضروری چیزیں ۔
(۲) صدقہ ۔ (رازی) [س ۱۰۷ : ۷

مکر

حکمت کے ساتھ کسی کو کسی کام سے پھیر دینے کی تدبیر کرنا ۔ (راغب)

ومکروا ومکر اللہ واللہ خیر الماکرین
[س ۳ : ۵۴

ملک

ملک (میم ولام بالفتحہ) قوت - (جمع ملائکہ)

(۱) فرشتہ - جیساکہ اسلام سے پہلے بھی لوگوں کا خیال تھا -

وقالوا لولا انزل علیہ ملک [س ۶ : ۸

ولو انزلنا ملکا لقضی الامر [س ۶ : ۸

وجاء ربک والملک صفا صفا [س ۸۹ : ۲۲

قل لو کان فی الارض ملئکۃ یمشون مطمئنین لنزلنا علیہم من السماء ملکا رسولا

[س ۱۷ : ۹۵

(۲) فرشتہ صفت آدمی - معصوم - پاک -

وقلن حاش للہ ماھذا بشرا - ان ھذا الا ملک کریم [س ۱۲ : ۳۱

(۳) افسر -

قل یتوفیکم ملک الموت الذی وکل بکم

[س ۳۲ : ۱۱

(الف) ملئکۃ (جمع)

(۱) بمعنی فرشتہ -

قل لو کان فی الارض ملئکۃ . . . .

[س ۱۷ : ۹۵

(۲) افسر -

علیہا ملٰئکۃ غلاظ شداد [س ۶۶ : ۶

(۳) عالم ملکوت ۔

فسجد الملٰئکۃ کلہم اجمعون [س ۱۵ : ۳۰

والملٰئکۃ یسبحون بحمد ربہم [

(۴) خیر و برکت ۔

ان الذین قالوا ربنا اللہ ثم استقاموا تتنزل
علیہم الملٰئکۃ الا تخافوا ولا تحزنوا و
ابشروا بالجنۃ التی کنتم توعدون ۔ نحن
اولیٰؤکم فی الحیوۃ الدنیا وفی الاخرۃ . . .
[س ۴۱ : ۳۰ و ۳۱

(۵) خدا کی قدرت ۔ شان الٰہی ۔

یوم یرون الملٰئکۃ لا بشری یومئذ للمجرمین
[س ۲۵ : ۲۲

ملک (میم ضمہ) (۱) سلطنت ۔

(۲) عہد رسالت یا نبوت ۔ [س ۲ : ۱۰۲

ماملکت ایمانکم جن کے مالک تمہارے داہنے ہاتھ
ہوئے ۔ جو تمہارے ہاتھ میں ہیں ۔ جو تمہارے
تابع ہیں ۔

(۱) جو تمہارے نکاح میں ہیں ۔ بی بیاں ۔

حرمت علیکم امہاتکم . . . والمحصنات
من النساء الا ما ملکت ایمانکم کتاب اللہ
علیکم [س ۴ : ۲۳

(۲) غلام - لونڈیاں -

والذین یبتغون الکتاب مما ملکت ایمانکم
فکاتبوھم ان علمتم فیھم خیرا [س ۲۴ : ۳۳

(۳) اسلام سے پہلے عرب جاھلیہ میں جو عورتیں حلال تھیں جن کو آگے چل کر اسلام نے حرام قرار دیا - مثلاً بے نکاح لونڈیاں رکھنا -

والذین ھم لفروجھم حافظون الا علی ازواجھم
اوما ملکت ایمانھم [س ۷۰ : ۲۹ و ۳۰

(۴) مویشی -

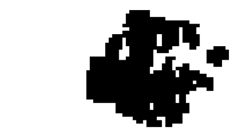
اولم یروا انا خلقنا لھم مما عملت ایدینا
انعاما فھم لھا مالکون (س ۳۶ : ۷۱)

و بالوالدین احسانا وبذی القربی والیتمی
والمساکین والجار ذی القربی والجار
الجنب والصاحب بالجنب وابن السبیل
وما ملکت ایمانکم [س ۴ : ۳۶

من

منا بطور احسان - بلا عوض -

اذا اثخنتموھم فشدوا الوثاق فاما منا بعد
واما فداء [س ۴۷ : ۴
بعد ان تاسروھم فاما ان تمنوا علیھم منا
باطلاقھم من غیر عوض واما ان تفادوھم
(معالم التنزیل)

اے نبی ! کسی نبی کے لیے روا نہیں کہ اس کے پاس قیدی ہوں جب تک کہ وہ زمین میں کفار کا اچھی طرح زور نہ توڑ دے۔
یہ لازم ہے کہ کفر من غیر ان
یو اخذ منه شئی والفداء ان یترک و
یاخذ منه مالا او اسیرا مسلما (ملا احمد)

ن

= نون (۱) دوات ۔

ن والقلم ومایسطرون ما انت بنعمة ربک
بمجنون [س ۶۸ : ۱ و ۲

(۲) مچھلی ۔

ذاالنون (س ۲۱ . ۸۷)

= صاحب الحوت (س ۶۸ : ۴۸)

= یونس

نار

نار (۱) آگ ۔

قلنا یانار کونی بردا وسلاما [س ۲۱ : ۶۹

(۲) دل کی آگ ۔ دل کا جلنا ۔ روحی صدمات ۔

نار اللہ الموقدة التي تطلع علي الافئدة
[س ۱۰۴ : ۶ و ۷

(۳) تکالیف ۔ صدمات ۔ مصائب ۔

فان له نار جهنم خالدا فیها [س ۹ : ۶۳

(۴) مادہ شیطانی ۔ آتشی طبیعت ۔

والجان خلقناه من قبل من نار السموم
[س ١٥ : ٢٧

(٥) لڑائی کی آگ ۔

كلما اوقدوا نارا للحرب اطفاها الله
[س ٥ : ٦٤

فاتقوا النار التی وقودها الناس والحجارة
[س ٢ : ٢٤

= فان لم تفعلوا فاذنوا بحرب من الله
ورسوله (س ٢ : ٢٧٩)

(٦) جہنم ۔ دوزخ ۔

ان المنافقين فی الدرک الاسفل من النار
[س ٤ : ١٤٥

نتق

زوروں سے ھلانا جیسا کہ زلزلہ سے ھوتا ھے ۔

واذ نتقنا الجبل فوقهم كانه ظلة وظنوا انه
واقع بهم [س ٧ : ١٧١

= فلما اخذتهم الرجفة (س ٧ : ١٥٥)

نجم

النجم (١) ستارہ ۔

وسخر لكم الليل والنهار والشمس والقمر ـ
والنجوم مسخرات بامره [س ١٦ : ١٢

(۲) بوٹي -

والنجم والشجر يسجدان [س ۵۵ : ۶

(۳) وحي (قرآن) کي آيتيں -

والنجم اذا هوى ما ضل صاحبكم وما غوى

[س ۵۳ : ۱ و ۲

فلا اقسم بمواقع النجوم وانه لقسم لو تعلمون

عظيم انه لقرآن كريم [س ۵۶ . ۷۵

نحر

نماز میں رجوع قلب کے ساتھ سیدھا کھڑا ھونا -

فصل لربك وانحر [س ۱۰۸ : ۲

نزل

نزل واقع ھوا -

وبالحق نزل [س ۱۷ : ۱۰۵

انزل اس نے بہم پہنچایا - عطا کیا -

وبالحق انزلناه [س ۱۷ : ۱۰۵

وانزلنا الحديد [س ۵۷ : ۲۵

وانزل لكم من الانعام ثمانية ازواج

[س ۳۹ . ۶

نسخ

بدل دینا - (بخاري) [س ۲ : ۱۰۶

نسي

نسیا بے بدلے چھوڑ دینا ۔ (بندھاری)

ما ننسخ من اية او ننسها نات بخير منها
او مثلها [س ۲ : ۱۰۶

نطق

منطق الطیر = یونانی اور نی تھولوجیا (Ornithology)
پرندوں کے عادات واطوار کا علم ۔

وورث سلیمان داود وقال یاایها الناس
علمنا منطق الطیر [س ۲۷ : ۱۶

نعس

نعاس اطمینان قلب ۔ تسکین ۔

ثم انزل علیکم من بعد الغم امنة نعاسا
یغشی طائفة منکم و طائفة قد اھمتھم
انفسھم یظنون باللہ غیر الحق ظن
الجاھلیة [س ۳ . ۱۵۳

= فانزل السکینة علیھم (س ۴۸ : ۱۸)

نفا

ینفوا من الارض ملک سے نکال دیئے جائیں ۔
[س ۵ : ۳۳

نفث

النفاثات جمع (واحد نفاثۃ)
وسوسہ ڈالنے والی چیزیں ۔
ومن شر النفاثات فی العقد [س ۱۱۳ : ۴

نفس

نفس (۱) جنس ۔
یاایہا الناس اتقوا ربکم الذی خلقکم من
نفس واحدۃ [س ۴ : ۱
(۲) ذات ۔
قال رب انی لا املک الا نفسی واخی
[س ۵ : ۲۵
وما اصابک من سیئۃ فمن نفسک
[س ۴ : ۷۹
کتب ربکم علی نفسہ الرحمۃ [س ۶ : ۱۲
(۳) جان ۔
و کتبنا علیہم فیہا ان النفس بالنفس
والعین بالعین . . . [س ۵ : ۴۵
(۴) روح ۔
و نفس وما سوٰیہا فالہمہا فجورہا وتقوٰیہا
قد افلح من زکیہا وقد خاب من دسیہا
[س ۹۱ : ۷ - ۱۰

(۵) ذی روح ۔ متنفس ۔

لاتکلف نفس الاوسعها [س ۲ : ۲۳۳

کل نفس ذائقة الموت [س ۳ : ۱۸۳

(۶) شخص ۔ آدمی ۔

کل نفس بما کسبت رهینة [س ۷۴ : ۳۸
= کل امرئي بما کسب رهین (س ۵۲ . ۲۱)

(۷) دل ۔ طبیعت ۔

تعلم مافی نفسی ولااعلم مافي نفسک
[س ۵ ۰ ۱۱۶

واحضرت الانفس الشح [س ۴ ۰ ۱۲۸

ما کان یغني عنهم من الله الاحاجة فی
نفس یعقوب قضاها [س ۱۲ ۰ ۶۸

(۸) نفس اماره ۔

واما من خاف مقام ربه ونهي النفس عن
الهوي فان الجنة هی الماوی
[س ۷۹ : ۴۰ و ۴۱

أن النفس لامارة بالسوء الاما رحم ربی
[س ۱۲ : ۵۳

النفس الامارة کافر طبیعت جو برے کاموں کے لئے
ترغیب دیتی ہے ۔ [س ۱۲ : ۵۳
النفس اللوامة مسلم کی طبیعت جو اپنے تئیں اپنے

برے کاموں کے لئے ملامت کرتی ہے - جو برے اور
بھلے میں تمیز کرتی ہے - [س ۷۵ : ۲
النفس المطمئنة مومن کا دل کہ اس کو ہمیشہ
اطمینان ہے کہ جیسا کرے گا ویسا پائے گا اور جو
خدا کے رحم اور انصاف پرتکیہ کئے ہے - جو برے
کام نہیں کرتا اور جس کا قلب بالکل مطمئن ہے -

یا ایتها النفس المطمئنة ارجعي الی ربک
راضية مرضية [س ۸۹ : ۲۷ و ۲۸

نفل

نافلة (۱) اضافه

ومن الليل فتهجد به نافلة لک
[س ۱۷ : ۷۹

(۲) بیٹے کا بیٹا - پوتا -

ووهبنا له اسحٰق ويعقوب نافلة
[س ۲۱ : ۷۲

نقم

ناپسند کرنا - نفرت کرنا - (رازي)

هل تنقمون منا الا ان امنا بالله . . .
[س ۵ : ۵۹

نمل

نمل ایک قبیلہ کا نام - (قاموس)
نملة قبیلۂ نمل کي عورت یا رئیسہ -

وادالنمل جبرین اور عسقلان کے درمیان ایک وادی کا نام - (تاج العروس)

حتی اذا اتوا علی وادالنمل قالت نملة یاایها النمل ادخلوا مساکنکم
[س ۲۷ : ۱۸

هبط

(۱) اترنا -

قیل یانوح اهبط بسلام منا [س ۱۱ : ۴۸

(۲) ایک جگہ سے دوسری جگہ جانا -

اهبطوا مصرا فان لکم ما سالتم [س ۲ : ۶۱

(۳) ایک حالت سے دوسری حالت میں منتقل ہونا -

قال فاهبط منها فما یکون لک ان تتکبر فیها فاخرج انک من الصاغرین [س ۷ ۰ ۱۳]

هدهد

الهدهد حضرت سلیمان کا ایک فوجی افسر -

و تفقد الطیر فقال مالی لاادی الهدهد ام کان من الغائبین [س ۲۷ : ۲۰

هوی

هوی (۱) گرنا -

ومن یحلل علیه غضبی فقد هوی
[س ۲۰ : ۸۱

(۲) اترنا ۔

و النجم اذا هوی ما ضل صاحبکم وما غوی
[س ۵۳ : ۱ و ۲

هاویة گڈھا ۔
امه هاویه = هوت امه (زمخشری)
(اس کی ماں کا برا ہوا ۔) واے ہے اس شخص پر ۔

وتد

(جمع اوتاد) خیموں کے میخ ۔

الم نجعل الارض مهادا والجبال اوتادا
[س ۷۸ : ۶ و ۷

اوتاد اراکین ۔ عماند سلطنت ۔
ذوالاوتاد صاحب جبروت ۔

وفرعون ذوالاوتاد [س ۳۸ : ۱۲

وجه

وجه (۱) ذات ۔

کل من علیها فان ویبقی وجه ربک ذوالجلال
والاکرام [س ۵۵ ۲۶ و ۲۷

سیماهم فی وجوههم من اثر السجود
[س ۴۸ : ۲۹

(۲) رخ ۔ سامنا ۔

فاینما تولوا فثم وجه الله [س ۲ : ۱۱۵

(۳) پہلا حصہ۔

وقالت طائفة من اهل الکتاب امنوا بالذی انزل علی الذین امنوا وجه النهار و اکفروا اخره [س ۳ : ۷۱

(۴) خوشنودي۔

وماتنفقون الاابتغاء وجه الله [س ۲ : ۲۷۲

(۵) منهه ۔ چہرہ۔

ظل وجهه مسودا [س ۱۶ : ۵۸

علی وجه روبرو ۔ سامنے۔

فالقوه علی وجه ابي [س ۱۲ : ۹۳

وجوه (جمع) سردار و رؤساء - (رازي)

امنوا بما نزلنا مصدقا لما معکم من قبل ان نطمس وجوهاً [س ۴ : ۴۷

وری

وراء (۱) بعد۔

(۲) لڑکے کا لڑکا ۔ پوتا ۔

فبشرناها باسحٰق ومن وراء اسحٰق یعقوب [س ۱۱ : ۷۱

وسط

وسطاً درمیانی ۔ تمام قوموں کے لئے هدایت کا ماخذ ۔

وكذالك جعلناكم امة وسطاً لتكونوا شهداء
على الناس [س ۲ : ۱۴۳

اوسط بہترین ـ عمدہ ـ

فكفارته اطعام عشرة مساكين من اوسط
ما تطعمون اهليكم . . . [س ۵ : ۸۹

قال اوسطهم الم اقل لكم لولا تسبحون
[س ۶۸ : ۲۸

وسطى بہترین ـ افضل ـ

حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى
[س ۲ : ۲۳۸

وفى

متوفيك = مميتك (بخاری)
میں تجھکو موت دوں گا ـ

اذ قال الله يا عيسى اني متوفيك ورافعك
الي [س ۳ : ۵۴

وقى

کسی کام سے بچنا ـ پرهیز کرنا ـ

تقوی برے کاموں سے بچنا ـ پرهیز کرنا ـ

ياجوج

یہ لفظ عجمی ہے ـ

ماجوج کی نسل یعنی اس قوم کو جو ماجوج سے پیدا ہوئی لوگ کہتے ہیں اور پھر اس ملک پر بھی جہاں وہ آباد تھی لوگ یایاجوج کا استعمال ہونے لگا ۔ مگر استعمال میں یہ دونوں لفظ ساتھ ساتھ بولے جاتے ہیں ایک کا دوسرے پر بھی اطلاق ہوتا ہے اور اسی طرح عربی میں بھی یاجوج و ماجوج کا استعمال ہوتا ہے ۔ یہ لوگ تاتاری ترک ہیں جو تمام ملک تاتار اور چینی تاتار میں آباد ہیں ۔

قیل انہما من الترک (رازی)

ید

ید (۱) ہاتھ ۔

(۲) قوت ۔

ذوالاید صاحب قوت ۔

واذکر عبدنا داود ذا الاید [س ۳۸ : ۱۷

عن ید بوجہ قوت ۔ بوجہ تسلط ۔ بوجہ بدطولی ۔

حتی یعطوا الجزیۃ عن ید وہم صاغرون
[س ۹ : ۲۹

یس

یا انس = یا انسان

اے شخص ۔

یعقوب

حضرت اسحق کے لڑکے اور حضرت ابرهیم کے پوتے
کا نام۔ [س ۲۱ : ۷۲ و س ۱۱ : ۷۱

یمن

یمین (جمع ایمان)
(۱) داهنے هاتھ۔
(۲) مبارک۔
واصحاب الیمین مااصحاب الیمین
[س ۵۶ : ۷
(۳) زور ۔ قوت ۔
فراغ علیهم ضربابالیمین [س ۳۷ : ۹۳
ماملکت یمینک دیکھو تحت ملک۔
ماملکت ایمانکم دیکھو تحت ملک۔

تتمه

رقم

اصحاب الکهف والرقیم ایک هی گروه کا لقب هے۔
اصحاب کهف ان کو اس لئے کهتے هیں که وه ایک
ظالم بادشاه کے ظلم سے بھاگ کر ایک پهاڑ کی

کھوہ (کہف) میں جا چھپے تھے - اور ان کو اصحاب الرقیم اس لئے کہتے ھیں کہ ان کے حالات اور نام ایک زمانہ میں جست کے پتر پر کندہ کراکر اور بعض روایتوں کے مطابق پتھر پر کھود کر رکھے گئے تھے -

شرح

شرح صدر دل کی گرہ کھولنا - دل کشادہ کرنا - بات یا معاملہ سمجھانے کی طاقت دینا -

الم نشرح لک صدرک ووضعنا عنک وزرک
[س ۹۴ : ۱ و ۲

رب اشرح لی صدري ويسرلی امري
[س ۲۰ : ۲۵ و ۲۶

فمن یرد الله ان یهدیه یشرح صدره للاسلام -
و من یرد ان یضله یجعل صدره ضیقا حرجا
. . . [س ۶ : ۱۲۶

طلع

مطلع الشمس وہ جگہ جہاں آفتاب نکلتا ہوا معلوم ہوتا ہے -

حتي اذا بلغ مطلع الشمس . . .
. [س ۱۸ : ۹۰

عان

عين حمئة گدلے پاني کا چشمہ - سمندر کا پاني

خود میلا اور کیچڑ سا دکھائی دیتا ہے اور آفتاب کے غروب کے وقت اس کی شعاعوں سے اس پر سرخی جھلکتی ہے اسی لئے اس ڈوگدلے پانی کے چشمہ سے تشبیہ دی ہے -

حتی اذابلغ مغرب الشمس وجدھا تغرب فی عین حمئۃ [س ۱۸ : ۸۶

غرب

مغرب الشمس اس سے ایسی جگہ مراد ہے جہاں سے آدمی کو آفتاب ڈوبتا ہوا معلوم ہو جیسے سمندر میں سفر کرنے والے کو یا سمندر کے مشرقی کنارہ پر کھڑے رہنے والے کو سمندر میں آفتاب ڈوبتا ہوا معلوم ہوتا ہے -

حتی اذابلغ مغرب الشمس وجدھا تغرب فی عین حمئۃ ووجد عندھا قوما

[س ۱۸ : ۸۶

تمت بالخیر

زیرطبع

(۱) اردوترجمہ قرآن مجید بغیر متن - دوسری بار -
(۲) اردو ترجمہ احادیث نبوی مع اصل -

مترجمہ میرزا ابوالفضل -

ریفارم سوسائٹی - الہ آباد -

ضمیمہ

اا ب
(غریب القرآن ص ۱)

اواب (مبالغہ کا صیغہ) بہت رجوع کرنے والا۔
بڑا حکم ماننے والا۔ [س ۳۸ : ۱۷

اا ن

الآن زمانہ حاضر کا اسم ہے اور کبھی کبھی
اور زمانوں میں بھی مجازاً استعمال
ہوتا ہے۔

الآن خفف اللہ عنکم و علم ان فیکم
ضعفا [س ۸ : ۶۶

ابد
(غریب القرآن ص ۱)

ابد (جمع آباد)

ابریق

اباریق (جمع) فارسی آبریز سے معرب۔ ٹونٹی
دار پیالہ۔

یطوف علیھم ولدان مخلدون باکواب
و اباریق [س ۵۶ : ۱۷ و ۱۸

ابل
(غریب القرآن ص ۲)

ابابیل ابابیل کثیرۃ متفرقۃ یتبع بعضھا بعضا
(معالم التنزیل)

اثر (غریب القرآن ص ۴)

اثرالرسول (حصہ اول ص ۳)

المراد بالرسول موسی علیہ السلام و باثرہ سنتہ و رسمہ الذی امر بہ (ابو مسلم)

دیر کرنا ۔ تاخیر کرنا ۔

اجل (غریب القرآن ص ۴)

اجل (۱) معین زمانہ کی انتہا ۔ وہ وقت جو انقضائے مدت کے لئے معین ہو ۔

(۲) عدت ۔

فاذا بلغن اجلهن [س ۲ : ۲۳۴

اجل (جیم ساکن) باعث ۔ وجہ

من اجل ذالک کتبنا علی بنی اسرائیل ۔ ۔ ۔ [س ۵ : ۳۲

اخذ (غریب القرآن ص ۵)

اخذ (۱) پکڑنا ۔ (۲) روکنا ۔ (۳) گرفتار کرنا اور مار ڈالنا [لسان العرب] ۔ (۴) لینا ۔ وصول کرنا ۔ (۵) آلینا ۔ دبوچنا ۔

(۶) چھین لینا ۔ سلب کردینا ۔

قل ارءیتم ان اخذ اللہ سمعکم و ابصارکم ۔ ۔ ۔ [س ۶ : ۴۶

(۷) سزادینا ۔ (لسان العرب)

اتخاذ (۱) لینا ۔

قل اتخذتم عند اللہ عہدا ۔ [س ۲ : ۸۰

(۲) مقرر کرنا ۔

(۳) بنانا ۔

والذین اتخذوا مسجدا ضرارا و کفرا
و تفریقا بین المومنین ۔ ۔ [س ۹ : ۱۰۷

(۴) کرنا ۔ (۵) اختیار کرنا ۔

(۶) گمان کرنا ۔ یقین کرنا ۔

و من الاعراب من یتخذ ما ینفق
مغرما [س ۹ : ۹۸

و یتخذ ما ینفق قربات عند اللہ ۔
[س ۹ : ۹۹

متخذات اخدان چوری چھپے آشنائی کرنے والی
عورتیں ۔ [س ۴ : ۲۵

متخذی اخدان چوری چھپے آشنائی کرنے والے مرد
[س ۵ : ۵

اخر (درس القرآن س ۱)

تاخیر (ضد تقدیم)

(۱) پیچھے چھوڑنا ۔ (۲) بھول جانا ۔

ینبؤا الانسان یومئذ بما قدم و اخر
[س ۷۵ : ۱۳

(۳) مہلت دینا ۔ ملتوی کرنا ۔

و لئن اخرنا عنهم العذاب الی امة
معدودة [س ۱۱ : ۸

(۴) دیر کرنا ۔

الاخرۃ = الاولی (قبطی لغت)

۔ ۔ ۔ ما سمعنا بھذا فی الملۃ
الاخرۃ [س ۳۸ : ۷
فللہ الاخرۃ و الاولی [س ۵۳ : ۲۵
فاخذہ اللہ نکال الاخرۃ والاولی [س ۷۹ : ۲۵

ادم (غریب القرآن ص ۷)

آدم نوع انسان ۔ و ما المقصود بادم ادم وحدہ ۔ (کشف الاسرار)

اذ

إذ (۱) زمانہ ماضی کا اسم
(۲) تعلیلیہ یا سببیہ ۔

و لن ینفعکم الیوم اذ ظلمتم انکم فی
العذاب مشترکون [س ۴۳ : ۳۹

(۳) = قد (تحقیقیہ)

ایامرکم بالکفر بعد اذ انتم مسلمون
[س ۳ : ۷۹

(۴) زائدہ ۔

و اذ قال ربک للملائکۃ [س ۲ : ۳۰

إذا (۱) فجائیہ (کلمۂ مفاجات جس سے کسی بات کا یک بارگی اور اتفاقا ہونا پایا جاتا ہے) ۔

و اقترب الوعد الحق فاذا ھی شاخصة
ابصار الذین کفروا [س ۲۱ : ۹۷

(۲) = ف تفریعیہ

و ان تصبھم سیئة بما قدمت ایدیھم
اذ ھم یقنطون [س ۳۰ : ۳۶

(۳) زائدہ

اذا ما جب - جس وقت -

اذا ما غضبوا ھم یغفرون [س ۴۲ : ۳۷

إذاً (حرف جزاء یا حرف تفریع) تو - تب -
اس وقت - اس صورت میں

و لئن اطعتم بشرا مثلکم انکم
اذاً لخاسرون [س ۲۳ : ۳۴

اذن

اذن ہر ایک کی بات سن لینے والا - کان کا
کچا -
= یسمع من کل احد (ابن عباس) و
یقولون ھو اذن [س ۹ : ۶۱

ارض

(غریب القرآن ص ۹)

الارض = الدنیا خود غرضی - نفسانیت

و لو شئنا لرفعناه بها و لکنه اخلد
الی الارض و اتبع ھوٰہ [س ۷ : ۱۷۶

ارک

الارائک تخت - (حبش کی لغت)

متکئین فیہا علی الارائک [س ۱۸ - ۳۱

استبرق

استبرق دبیز ریشمی کپڑا (عجمی لغت)

علیہم ثیاب سندس خضر و استبرق
[س ۷۶ : ۲۱

اسر

آسیر (جمع اسری)
اساری (جمع الجمع) اسری کی جمع اسیر کی
جمع الجمع

اسف

اسف رنج کرنا اور کڑھنا
آسفونا انہوں نے ہم کو غصہ دلایا

فلما آسفونا انتقمنا منہم فاغرقنا ہم
اجمعین [س ۴۳ : ۵۵

اصر

اصرا (۱) قول و قرار داد - عہد (نبطی لغت)

قال ءاقررتم و اخذتم علی ذلکم اصری
[س ۳ : ۸۱

(۲) بار گران - بوجھہ - بار -

ربنا ولا تحمل علینا اصرا [س ۲ : ۲۸۶

اصل

اصال (جمع) واحد اصیل

أف

أف (۱) یہ کلمہ کسی چیز کو ناپسند کرنے کے وقت استعمال میں آتا ھے

اف لکم و لما تعبدون من دون اللہ

[س ۲۱ : ۶۷

(۲) گھبرا اُٹھنے میں یا جھڑکنے میں استعمال ھوتا ھے

فلا تقل لھما اف ولا تنھرھما - - [س ۱۷ : ۲۳

افق

افق ممتاز و اعلیٰ درجہ

الافق المبین وہ بلند درجہ جو انسان اور فرشتوں کے درجہ اور منزلت کو جدا کرتا ھے

بالافق المبین ای علی مرتبۃ و منزلۃ فی رفعۃ القدر (رازی)

ولقد رآہ بالافق المبین [س ۸۱ : ۲۳

= فاستوی - وھو بالافق الاعلی

(س ۵۳ : ۶ و ۷)

اقّت

(فتحہ و تشدید)

اقتت جمع کئے جائیں گے (کنانہ کی لغت)

واذا الرسل اقتت [س ۷۷ : ۱۱

اکل

اکل (۱) کھانا - (۲) لینا

یاایھا الذین امنوا لاتاکلوا الربوا

[س ۳ : ۱۲۹

(۳) پکڑنا -

حرمت علیکم المیتة - - - وما

اکل السبع الاما ذکیتم [س ۵ : ۳

= اخذھا (ابن عباس)

(۴) خورد برد کرنا

ولاتاکلوا اموالھم الی اموالکم [س ۴ : ۲

اُکُل = ثمر میوہ - پھل - (تاج العروس)

[س ۲ : ۱۴۲

اَل

(۱) اسمی بمعنی الذی یا اس کے فروع - یہ اسم موصول بھی کہلاتا ہے اور اسم فاعل و اسم مفعول پر آتا ہے

(۲) حرف تعریف

(الف) عہدی (۱) عہد ذکری - (۲) عہد ذہنی - (۳) عہد حضوری -

(ب) جنسی (۱) استغراق افراد کے لئے - = کل - یا جس پر داخل ہو اس میں سے کسی چیز کا استثناء صحیح ہو - یا اس کا وصف صیغہ جمع کے ساتھ وارد کیا جائے - (۲) افراد کے خصائص کا استغراق کرنے کے لئے (۳) ماہیت حقیقت اور جنس کی تعریف کے لئے -

وجعلنا من الماء كل شئ حى [س ۲۱ : ۳۰

(۳) زائدہ لازم و غیر لازم -

(۴) عوض - ضمیر و اسم -

آل

الاولیٰ — الاخرة (قبطی لغت)

و قرن فی بیوتکن و لا تبرجن تبرج الجاهلية الاولى - - - [س ۳۳ : ۳۳

فاخذه الله نكال الاخرة والاولى [س ۷۹ : ۲۵

فلله الاخرة والاولى [س ۵۳ : ۲۵

وان لنا للاخرة والاولى [س ۹۲ : ۱۳

اِلّ

(تتحه و تشدید)

الال = القرابة رشتہ داری (ابن عباس)

كيف و ان يظهروا عليكم لا يرقبوا فيكم الا و لا ذمة [س ۹ : ۸

ألا الف ولام بالفتحه (غريب القرآن ص ١٢)
(١) فبأي آلاء ربكما تكذبان [س ٥٥ : ١٣
= فبأي قدرة الله تكذبان (ابن جرير)
= ان الاية مذكورة لبيان القدرة لا لبيان النعمة (رازي)

ألا ألا (فتحه الف كے ساتهه اور بغير تشديد)
(١) = همزه + لا (حرف نفي) تنبيه كا جمله هے اور اپنے مابعد كي تحقيق پر دلالت كرتا هے -
الا انهم هم السفهاء [س ٢ : ١٣
(٢) يه تحضيض اور عرض دونوں صورتوں ميں مستعمل هے يعني كسي چيز كے طلب كرنے ميں برانگيخته كرنے يا نرمي كرنے -
الا تقاتلون قوما نكثوا أيمانهم و هموا باخراج الرسول وهم بدءوكم اول مرة
[س ٩ : ١٣
الا تحبون أن يغفر الله لكم والله غفور رحيم
[س ٢٤ : ٢٢
(٣) توبيخ بمعني خبر دار - كيوں نهيں ؟
(٤) تمني بمعني كاش

ألّا (فتحه اور تشديد كے ساتهه) = أن (ناصب فعل مضارع) + لا (نافيه) يا أن (مفسره) + لا (نافيه)

و زین لهم الشیطان اعمالهم فصدهم عن السبیل فهم لا یهتدون الا یسجدوا لله
[س ۲۷ : ۲۴ و ۲۵

انه من سلیمان و انه بسم الله الرحمن الرحیم الا تعلوا علی واتونی مسلمین
[س ۲۷ : ۳۰ و ۳۱

اِلّا (کسرہ اور تشدید کے ساتھ)
(۱) استثنائیہ ۔ (۲) صفتی بمعنی غیر ۔
لوکان فیهما الهة الا الله لفسدتا [س ۲۱ : ۲۲
(۳) عاطفہ ترجمہ ۔ اور ۔

وحیث ما کنتم فولوا وجوهکم شطره لئلا یکون للناس علیکم حجة ـ الا الذین ظلموا منهم ـ فلا تخشوهم واخشونی
[س ۲ : ۱۵۰

یا موسی لا تخف ـ انی لا یخاف لدی المرسلون الا من ظلم ثم بدل حسنا بعد سوء فانی غفور رحیم
[س ۲۷ : ۱۰ و ۱۱
(۴) = بل بلکہ
طه ما انزلنا علیک القرآن لتشقی الا تذکرة لمن یخشی
[س ۲۰ : ۱-۳
(۵) = بدل ۔ عوض
الهة الا الله
[س ۲۱ ۲۲
(۶) = اِن (حرف شرط) + لا (حرف نفی)

الا تنصروہ فقد نصرہ اللہ | س ۹ ۔ ۴۰

(۷) آغاز کلام کے لئے ۔ (۸) = لکن ۔ لیکن

الف

ایلاف   لازم کرلینا ۔

ایلافھم رحلۃ الشتاء والصیف | س ۱۰۶ ۔ ۲

= لزومھم   (ابن عباس)

أله

إلٰہ   (جمع آلهة)

اللہ   = ال + إلٰہ

اللھم   = یا اللہ (حرف ندا کو حذف کرکے اس کے عوض اخیر میں میم مشدد لائی گئی)

ألو

(ذو کا اسم جمع ۔ حالت نصب و جر میں اولی)

اولوا الالباب   (۱) خردمند ۔ عقلمند ۔

(۲) دل رکھنے والے ۔ اہل دل

اولوا باس   کارزار والے ۔ لڑنے والے ۔

اولوا العزم   صاحبان عزم ۔ بڑے ہمت والے ۔

اولوا الابصار   اہل بصیرت ۔

اولی الامر   (۱) اہل الفقہ والدین   (ابن عباس)

(۲) دیندار ۔ مومن ۔

إلى

(حرف جر) (۱) انتہائے غایت خواہ زمانہ کے لحاظ سے ہو یا مکان کے یا اور کسی چیز کے اعتبار سے۔

(۲) معیت ۔ شامل ہونا ۔

ولا تاکلوا اموالهم الی اموالکم [س ۴ : ۲

(۳) = فی (ظرف)

قل الله یحییکم ثم یمیتکم ثم یجمعکم الی یوم القیامة [س ۴۵ : ۲۶

(۴) لام کا مرادف ہونا ۔

والامر الیک [س ۲۷ : ۳۳
= الامر لک

(۵) برائے تبیین حقیقی و مجازی ۔
= عند (نزدیک ۔ پاس)

قال رب السجن احب الی مما یدعوننی الیه [س ۱۲ : ۳۳

(۶) توکید یا زائدہ

فاجعل افئدة من الناس تهوی الیهم [س ۱۴ : ۳۷

(۷) برائے سمت ۔

اوحینا الی ام موسی [س ۲۸ : ۷

(۸) اسم کے طور پر بھی استعمال ہوتا ہے

ونزّی الیک بجذع النخلۃ [س ۱۹ . ۲۵

أم

بفتحہ و تشدید (غریب القرآن ص ۱۲)

أُم — ام القری (۱) بستیوں کا صدر مقام۔

(۲) مکہ معظمہ۔

(۳) اہل مکہ (بطریق مجاز مرسل)

و کذلک اوحینا الیک قرآنا عربیا لتنذر ام القری ومن حولہا [س ۴۲ . ۷

ام الکتاب اصل کتاب۔ ماخذ۔

أَم — (بفتحہ و میم ساکن) حرف عطف ہے۔

(۱) متصلہ (الف) استفہامیہ

ءانتم اشد خلقا ام السماء [س ۷۹ . ۲۷

(ب) معادلہ بمعنی خواہ

ان الذین کفروا سواء علیھم ءانذرتھم ام لم تنذرھم [س ۲ : ۶

(۲) منقطعہ (اضراب) بمعنی نہیں — بلکہ۔

قل ھل یستوی الاعمی والبصیر ام ھل تستوی الظلمات والنور [س ۱۳ ۱۶

(۳) زائدہ

افلا تبصرون ○ ام انا خیر من ھذا الذی ھو مھین ولا یکاد یبین [س ۴۳ ۵۲

أمّا

أمّا (بفتحہ اور تشدید)

(۱) حرف شرط اور تفصیل اور توکید کا حرف بھی -

اما من استغنی فانت له تصدی

[س ۸۰ : ۵ و ۶

(۲) = أم (منقطعہ) + ما (استفہامیہ)

حتی اذا جاء و قال اکذبتم بایاتی ولم تحیطوا بها علما اماذا کنتم تعملون

[س ۲۷ : ۸۴

(۳) = أم (استفہامیہ) + ما (موصولہ)

قل ء الذکرین حرم أم الانثیین اما اشتملت علیه ارحام الانثیین [س ۶ . ۱۴۴

إما (کسرہ اور تشدید)

حرف عطف (۱) ابہام -

وآخرون مرجون لامر الله اما یعذبهم و اما یتوب علیهم [س ۹ . ۱۰۶

(۲) تخییر (اختیار دینا)

قالوا یا موسیٰ اما ان تلقی و اما ان نکون أول من القی [س ۲۰ . ۶۵

(۳) تفصیل -

انا هدیناه السبیل اما شاکرا و اما کفورا

[س ۷۶ . ۳

(۴) حرف شرط — إن (شرطیہ) + ما (زائدہ)

فاما ترين من البشر احدا - - -
[س ۱۹ : ۲۶

امر (غريب القرآن ص ۱۹)
(۷) دين - مذهب -
فتقطعوا امرهم بينهم زبرا - كل حزب بما لديهم فرحون
[س ۲۳ : ۵۳
(۸) ميل -
لاتدري لعل الله يحدث بعد ذالك امرا
[س ۶۵ : ۱
(۹) مراد - اراده - رائے - خواهش -
وما فعلته عن امري
[س ۱۸ : ۸۲
(۱۰) خبر - بات -
اذا جاءهم امر من الامن او الخوف
[س ۴ : ۸۳
(۱۱) انتظام - تدبير -
(۱۲) گناه -
فذاقوا وبال امرهم
[س ۶۴ : ۵
(۱۳) بابت - معامله -
اذ يتنازعون بينهم امرهم
[س ۱۸ : ۲۱

امارة (مبالغه کا صيغه) بهت سکھانے والا - زوروں سے ترغيب دينے والا -

امرنا = سلطنا هم نے تسلط دي - مسلط کيا - غلبه اور حکومت دي - (ابن عباس)

واذا اردنا ان نہلک قریۃ امرنا مترفیہا
ففسقوا فیہا فحق علیہا القول فدمرناہا
تدمیرا [س ۱۷ : ۱۶

امن

الامانۃ = الفرائض فرائض ـ (ابن عباس)
انا عرضنا الامانۃ علی السموت والارض
ـ ـ ـ [س ۳۳ : ۷۲

أن بالفتحہ والتخفیف (غریب القرآن ص ۱۷)
(۱) کہ ـ یہ کہ (مصدریہ)
یریدون ان یطفؤا نور اللہ [س ۹ : ۳۲
وان طلقتموھن من قبل ان تمسو ھن
ـ ـ ـ [س ۲ : ۲۳۷
(۲) = ان ثقلیہ کا مخفف
افلایرون الایرجع الیہم قولا [س ۲۰ : ۸۹
(۳) زائدہ ـ
ولما ان جاءت رسلنا لوطا [س ۲۹ : ۳۳
= ولما جاءت رسلنا لوطا (س ۱۱ : ۷۷
فلما ان جاء البشیر ـ ـ ـ
[س ۱۲ : ۹۶
(۴) = اِن (شرطیہ)
(۵) = اِن = ما (نافیہ)

قل ان الہدی ھدی اللہ ـ ان یوتی احد مثل ما اوتیتم او یحاجوکم عند ربکم
[س ۳ : ۷۲

(۴) تعلیلیہ ـ

وعجبوا ان جاءھم منذر منھم [س ۳۸ : ۳

یخرجون الرسول وایاکم ان تومنوا باللہ ربکم
[س ۶۰ : ۱

(۷) = إذ (جب)

إن (کسرہ و تخفیف) غریب القرآن س ۱۸

(۵) تعلیلیہ ـ

قال اتقوا اللہ ان کنتم مومنین
[س ۵ : ۱۱۲

واشکروا اللہ ان کنتم ایاہ تعبدون
[س ۲ : ۱۷۲

(۶) = قد

أن (فتحہ اور تشدید) إن (کسرہ و تشدید) کی فرع اور موصول حرفی ہے ـ

(۱) حرف تاکید ـ

(۲) = لعلی (شاید)

وما یشعرکم انھا اذا جاءت لا یومنون
[س ۶ : ۱۱۰

إن (کسرہ اور تشدید)

(۱) تاکید اور تحقیق ـ

(۲) تعلیل ۔
(۳) = نعم (کلمہ ایجاب)

ان ھٰذان لساحران [س ۲۰ : ۶۳

(۴) ابتداء کلام ۔

اناثی (غریب القرآن ص ۱۹)
(۲) = موتی مردہ چیز (ابن عباس)

انی
آن بالکل جوش کھایا ہوا اور پکا ہوا گرم پانی ۔
(ابن عباس)

انی (غریب القرآن ص ۱۹)
(۴) = آین (کہاں ۔ کس جگہ ۔
کدھر ۔)

فانی تؤفکون [س ۶ : ۹۶

(۵) = من این (کہاں سے)

قال یامریم انی لک ھذا [س ۱۹ : ۳۶

(۶) = حیث (جس طرح)

اوٰہ

اواہ (مبالغہ) رحم دل ۔ (لغت حبش)

ان ابراھیم لاواہ حلیم [س ۹ : ۱۱۴

اهل (غریب القرآن ص ۲۰)

اهل (۵) (الف) لائق - سزاوار -

قال یانوح انہ لیس من اهلک - انہ عمل غیر صالح - [س ۱۱ : ۴۶

اهل الکتاب (غریب القرآن ص ۲۱)

(۲) یہود و نصاریٰ -

وان من اهل الکتاب الا لیؤمنن بہ قبل موتہ ویوم القیامۃ یکون علیهم شهیدا [س ۴ : ۱۵۹

او (بالفتحہ و سکون واؤ) حرف عطف -

(۱) یا (شک کے لئے ابہام کے لئے تخییر یعنی دو باتوں میں سے ایک بات اختیار کرنے کے لئے)- اباحۃ یعنی دو باتوں میں سے ایک یا دونوں کو پسند کرنا -

(۲) تفصیل اجمال کے لئے -

(۳) = بل (اضراب کے معنی)

وارسلنا الی مائۃ الف او یزیدون [س ۳۷ : ۱۴۷

فکان قاب قوسین او ادنی [س ۵۳ : ۹

(۴) = و (اور)

فقولا لہ قولا لینا لعلہ یتذکر او یخشی [س ۲۰ : ۴۴

لعلہم یتقون او یحدث لہم ذکرا
[س ۲۰ : ۱۱۳

ولا تطع منہم اثما او کفورا [س ۷۶ : ۲۴

(۵) = إلا (استثناء)
(۶) = إلى (ظرفیہ)
(۷) نہیں تو۔
(۸) = حتی (یہاں تک کہ)

ستدعون الی قوم اولی باس شدید
تقاتلونہم او یسلمون [س ۴۸ : ۱۶

اى

اي (فتحہ اور تشدید کے ساتھ)
(۱) شرطیہ۔
(۲) استفہامیہ۔
(۳) موصولہ۔
(۴) اسم معرف باللام کی ندا جیسے یاایہا الانسان۔

آیۃ (غریب القرآن ص ۲۱)
(۵) عبرت۔
ان فی ذالک لآیۃ
ایات بینات بین احکام۔ واضح احکام۔
ایات متشابہات قران کی وہ ایتیں جن میں
استعارات و تشبیہ بھرے ہیں اور جن کے
سمجھنے کے لئے ان استعارات و تشبیہوں کے
سمجھنے کی ضرورت ہے۔

آیات محکمات = آیات بینات

ب (بائے مفردہ) حرف جر ہے۔

(۱) الصاق۔

(۲) = ھمزہ (تعدیہ)

(۳) استعانت۔

بسم اللہ

(۴) سببیت۔

فکلا اخذنا بذنبہ [س ۲۹ : ۴۰

(۵) = مع مصاحبت۔

قیل یا نوح اھبط بسلام منا [س ۱۱ : ۴۸

(۶) = فی ظرفیت۔

ولقد نصرکم اللہ ببدر [س ۳ ۔ ۱۲۲

(۷) = علی استعلاء

ومن اھل الکتاب من ان تامنہ بقنطار [س ۳ : ۷۴

(۸) = عن مجاوزہ۔

فاسئل بہ خبیرا [س ۱۵ : ۵۹

(۹) = من تبعیض۔

عینا یشرب بھا عباد اللہ [س ۷۶ ۶

(۱۰) = الی غایت۔

وقد احسن بی اذ اخرجنی من السجن [س ۱۲ : ۱۰۰

(۱۱) مقابلہ - عوض -

ادخلوا الجنۃ بما کنتم تعملون [س ۱۶ : ۳۲

(۱۲) ترکیب - زائدہ -

وکفی باللہ شہیدا [س ۴ : ۱۶۶

ویذرون ازواجا یتربصن بانفسھن اربعۃ
اشھر وعشرا [س ۲ : ۲۳۴

باب

باب جمع ابواب
ابواب السماء (غریب القرآن ص ۹۱)
ابواب کل شیء ہر طرح کے راحت کے سامان

- - - فتحنا علیھم ابواب کل شیء
[س ۶ : ۴۴

بات

بیت (جمع بیوت) (۱) مکان - گھر -
(۲) مسجد - معبد - [س ۲۴ : ۳۶

باس

بئیس = شدید (غسان کی لغت)

واخذنا الذین ظلموا بعذاب بئیس بما
کانوا یفسقون [س ۷ : ۱۶۵

باض

بیض موتی (ابن عباس)

وعندھم قاصرات الطرف عین کا ھن بیض
مکنون [س ۳۷ : ۴۸ و ۴۹
= و حور عین کا مثال اللولو المکنون
(س ۵۶ : ۲۲ و ۲۳)

باع

بیع مسیحیوں کے عبادتخانے - (فارسی سے
معرب) [س ۲۲ : ۴۰

بان

بینات = ایات بینات بین احکام - واضح احکام -
وآتینا عیسی ابن مریم البینات [س ۲ ۔ ۷۷
مبین (بہ بناء لفظ ابان سے جس کے معنی ھیں جدا
کرنے کے) جدا کرنے والا -
افق مبین (دیکھو تحت افق)

باء

باؤا مستوجب ھوے -
وباؤ بغضب من اللہ [س ۳ : ۱۱۱

بحر

بحیرۃ وہ اونٹنی کہ عرب جاھلیت میں جب وہ
پانچ بچے جن چکتی اور پانچواں بچہ نر ھوتا
تو اس کو ذبح کر کے اس کا گوشت صرف مرد کھاتے
اور عورتیں اس سے پرھیز کرتیں اور اگر اس کا
پانچواں بچہ مادہ ھوتا تو اس اونٹنی کے

دونوں کان کاٹ کر اسے چھوڑ دیتے تھے
(ابن عباس)

ماجعل اللہ من بحیرۃ [س ۵ : ۱۰۳

بدا

ما یبدئ الباطل وما یعید باطل سے نہ کچھ پیدا ہوتا ہے
اور نہ ہوگا ۔ (نذیر احمد)

قل جاء الحق وما یبدئ الباطل وما یعید
[س ۳۴ : ۴۹

بدائع

بدیع (۱) وہ شئی جو اس سے پہلے کسی چیز سے
مشابہت نہیں رکھتی ۔
(۲) وہ شخص جو ایسی چیز بنائے جس کی
مثل پہلے نہ تھی ۔

بدیع السموت والارض [س ۲ : ۱۱۷

بدع انوکھا ۔ نئی چیز ۔

قل ما کنت بدعا من الرسل [س ۴۶ : ۹

بدر

البدر = ما امرت بہ جس کام کا تمہیں حکم
دیا گیا ہے (ابن عباس)

بذل

(۱) مرتا ادل سو اراست

(۲) مستحکم اور عظیم الشان محل ۔

این ما تکونوا یدرککم الموت و لو کنتم فی بروج مشیدۃ
[س ۴ : ۷۸

برد

ٹھنڈا ہو جانا ۔ (آگ کا) بجھ جانا ۔

فلنا یا نار کونی بردا و سلاما علی ابراھیم
[س ۲۱ : ۶۹

برص

الابرص کوڑھی ۔ جس کے جسم میں کوڑھ پھوٹ گیا ہو ۔ جس سے لوگ نفرت کریں اور نہ چھوئیں ۔ روحانیت میں اس کے معنی محض بدترین گنہگار کے ہیں کہ جس کا دل گناہ کے زخموں سے بھرا ہے اور جس سے روحانیت والے نفرت کرتے اور اسے نزدیک پھٹکنے نہیں دیتے ۔

وابرئی الاکمہ والابرص واحی الموتی باذن اللہ
[س ۳ : ۴۸

برک

تبارک یہ ایسا فعل ہے جو محض زمانہ ماضی کے لفظ میں اور خدا کی ذات کے لئے استعمال ہوتا ہے ۔ اس کی گردان نہیں ہوتی چنانچہ اس کو اسم فعل کہا گیا ہے ۔

بسط

باسطوا ایدیھم = البسط الضرب بسط کے معنی مارنے کے ھیں - (ابن عباس) [س ٦ : ٩٣

بسل

تبسل = تفضح فضیحت کیا جاتا ھے - (ابن عباس) گرفتار کیا جاتا ھے -

وذکر بہ ان تبسل نفس بما کسبت

[س ٦ : ٧٠

بشر

بشر جمع (واحد بشرۃ)

(١) چھرہ -

(٢) آدمی -

(٣) کوئی ایسی خبر دینا جس سے چھرہ کی رنگت بدل جاے خواہ اچھی خبر ھو یا بری خبر - (رازی)

و بشر الذین آمنوا وعملوا الصالحات ان لھم جنات تجری من تحتھا الانھار

[س ٢ : ٢٥

وبشر الذین کفروا بعذاب الیم [س ٩ : ٣

بصر

ابصر بہ واسمع = ما ابصرہ واسمعہ کیا خوب دیکھتا ھے اور سنتا ھے - [س ١٨ : ٢٦

بضع

بضع   تھوڑا زمانہ ۔ ایک سے دس سال تک کا زمانہ ۔
[س ۱۲ : ۴۲

بضاعۃ (۱) پونجی ۔ (۲) مال ۔
(۳) قیمت مال ۔ روپیہ ۔

وقال لفتیانہ اجعلوا بضاعتھم فی رحالھم
[س ۱۲ : ۶۲

بطن

بطن   (۱) پیٹ ۔ شکم ۔
(۲) قبیلہ ۔
(۳) ترائی ۔

وھو الذی کف ایدیھم عنکم وایدیکم عنھم
ببطن مکۃ من بعد ان اظفرکم علیھم
[س ۴۸ : ۲۴

بطانۃ رازدار

لا تتخذوا بطانۃ من دونکم   [س ۳ : ۱۱۷

بطائن (جمع) استر ۔ (قبطی لغت)

متکئین علی فرش بطائنھا من استبرق
[س ۵۵ : ۵۴

بعل

بعلا   ۔ رب (یمن کی لغت)

اتدعون بعلا و تذرون احسن الخالقین
اللہ ربکم و رب آبائکم الاولین
[س ۳۷ : ۱۲۵ و ۱۲۶

بغی

البغاء -- الزنا زنا - (ابن عباس)

ولا تکرھوا فتیاتکم علی البغاء ان اردن
تحصنا [س ۲۴ : ۳۳

بقی

(غریب القرآن ص ۲۴)
بقیت اللہ خدا نے اس کے علاوہ جو تمہارے لئے چھوڑا حلال
کیا ھے -

و یاقوم اوفوا المکیال و المیزان بالقسط ولا
تبخسوا الناس اشیاءھم ولا تعثوا فی الارض
مفسدین - بقیت اللہ خیر لکم ان کنتم
مومنین [س ۱۱ : ۸۵ و ۸۶

بکر

ابکار جمع (واحد بکر) بالکل نئی - (قاموس)

انا انشانٰھن انشاء فجعلنٰھن ابکارا
[س ۵۶ . ۳۵ و ۳۶

بکم

بکم (۱) وہ گونگا جو پیدائشی ہو یا بات کہنے میں
عارضی ہو - (ابن عباس)

صم بکم عمی فهم لا یرجعون [س ۲ : ۱۸]

(۲) محض گونگا ہن ۔

بل

(۱) حرف اضراب جب اس کے بعد کوئی جملہ آے ۔ اس سے یا تو اس کے ماقبل کا ابطال کیا جاتا ہے یا ایک غرض سے دوسری غرض کی طرف منتقل کیا جاتا ہے ۔

ام یقولون به جنة ۔ بل جاءهم بالحق ۔ ۔ ۔ [س ۲۳ : ۷۰]

ولدینا کتاب ینطق بالحق وهم لا یظلمون ۔ بل قلوبهم في غمرة من هذا ۔ ۔ [س ۲۳ : ۶۲ و ۶۳]

(۲) = و (بمعنی اثبات)

والله من وراءهم محیط بل هو قرآن مجید [س ۸۵ : ۲۰ و ۲۱]

قالوا ءانت فعلت هذا بالهتنا یا ابراهیم ۔ قال بل فعله ۔ کبیرهم هذا فسئلوهم ان کانوا ینطقون [س ۲۱ : ۶۲ و ۶۳]

بلی

بلا (۱) آزمائش ۔

فلما اسلما وتله للجبین ۔ وناديناه ان يا ابراهیم قد صدقت الرءیا ۔ ۔ ۔

ان هذا لهو البلوء المبين ـ

[س ۳۷ : ۱۰۳ - ۱۰۶

(۲) نعمت (ابن عباس)

ولقد اخترنهم علي علم على العالمين ـ
واتينهم من الايات مافيه بلوء مبين

[س ۴۴ : ۳۲ و ۳۳

فلم تقتلوهم ولكن الله قتلهم ـ ومارميت
اذ رميت و لكن الله رمى ـ و ليبلي
المومنين منه بلاء حسنا [س ۸ : ۱۷

بلي

بلي (۱) اپنے قبل واقع هونے والي نفي كي ترديد
كرتا ہے ـ

الذين تتوفيهم الملائكة ظالمى انفسهم ـ
فالقوا السلم ماكنا نعمل من سوء ـ بلى...

[س ۱۶ : ۲۸

واقسموا بالله جهد ايمانهم لايبعث الله
من يموت ـ بلي وعدا عليه حقا ـ ـ ـ

[س ۱۶ : ۳۸

(۲) اس استفهام كا جواب جوكسى نفي پر
داخل هو اور پهر اس نفي كے ابطال كا فائده دے ـ
عام اس سے كه استفهام حقيقى هو يا توبيخي
يا تقريري -

ام يحسبون انا لانسمع سرهم ونجويهم ـ

بلی ورسلنا لدیہم یکتبون [س ۴۳ : ۸۰]
الست بربکم ۔ قالوا بلی [س ۷ : ۱۷۲]

بہیج

بہیج — حسین خوشنما (ابن عباس)
۔ ۔ ۔ وانبتت من کل زوج بہیج
[س ۲۲ : ۵]

بین

بین (۱) اسم مصدر بمعنی وصل
وجعلنا بینہم موبقا [س ۱۸ : ۵۲]
(۲) بمعنی فراق ۔

تا

(حرف جر بمعنی قسم) صیغۂ قسم ہے اور اسم اللہ کے ساتھ خاص ہوتی ہے ۔ قسم کا اصلی حرف ب ہے ۔ واؤ اس کا بدل ہے ۔ اور تے واؤ کا بدل ہے ۔ اور تے میں معنی تعجب کی زیادتی ہے ۔ (زمخشری)

تاویل

(۱) مراد ۔ حقیقت ۔
وما یعلم تاویلہ الا اللہ [س ۳ : ۷]
(۲) راز ۔ بھید ۔

ذالک تاویل مالم تستطع علیہ صبرا
[س ۱۸ : ۸۲

(۳) تعبیر خواب ۔

وقال یاابت ھذا تاویل رؤیای من قبل
[س ۱۲ : ۱۰۰

(۴) = مرجع عاقبۃ حشر انجام (رازی)

یاایھا الذین امنوا اطیعوا اللہ واطیعوا
الرسول واولی الامر منکم ۔ فان تنازعتم فی
شئی فردوہ الی اللہ والرسول ان کنتم
تؤمنون باللہ والیوم الاخر ۔ ذالک خیر
واحسن تاویلا ۔ [س ۴ : ۵۹

(۵) مصداق ۔ وقوع ۔

بل کذبوا بما لم یحیطوا بعلمہ ولما یاتھم
تاویلہ [س ۱۰ ۔ ۳۹

ھل ینظرون الا تاویلہ ۔ یوم یاتی تاویلہ
یقول الذین نسوہ من قبل قد جاءت رسل
ربنا بالحق [س ۷ ۔ ۵۳

تبع

اتبعہ السلطان شیطان نے اس کو مغلوب کیا ۔ (تاج
العروس)

واتل علیھم نبا الذی اتیناہ آیاتنا فانسلخ
منھا فاتبعہ الشیطان ۔ ۔ ۔
[س ۷ ۱۷۵

تترا

تترا یتبع بعضھابعضا متواتر - یکے بعد دیگرے

ثم ارسلنا رسلنا تترا [س ۲۳ : ۴۴

ترب

ترائب (جمع) واحد تریبۃ - عورت کے ھار پہننے کی جگہ - گردن سے سینہ تک عورت کے سامنے کا حصہ ..

من بین الصلب والترائب (س ۸۶ . ۷)
دیکھو تحت صلب -

ذا متربۃ حاجتمند اور مصیبت زدہ (ابن عباس)

او مسکینا ذا متربۃ [س ۹۰ : ۱۶

اتراب = مستویاب برابر کی چیزیں - (ابن عباس)

وعندھم قاصرات الطرف اتراب -
[س ۳۸ ۵۲

ترف

مترفیھا (۱) خوشحال لوگ -
(۲) = شرارھا ان میں کے شریر لوگ (ابن عباس)

وما ارسلنا فی قریۃ من نذیر الاقال مترفوھا
انا بما ارسلتم بہ کافرون [س ۳۴ : ۳۴

ترک

وترکنا علیہ فی الاخرین [س ۳۷ : ۷۸
= لسان صدق للانبیاء کلہم تمام نبیوں کے
واسطے ایک ذکر خیر (ابن عباس)

تعس

تعسالھم ان کی بربادی ہے -

والذین کفروا فتعسالھم [س ۴۷ : ۸

ثاب

ثیاب = قلب

وثیابک فطھر والرجز فاھجر [س ۷۴ : ۴ و ۵
- - - جعلوا اصابعھم فی آذانھم
و استغشوا ثیابھم و اصروا و استکبروا
استکبارا ۷۰

مثابۃ = یثوبون الیہ ثم یرجعون ثواب
حاصل کرے اور پھر واپس ... (ابن
عباس)

واذ جعلنا البیت مثابۃ للناس وامنا
[س ۲ : ۱۲۵

ثقب

الثاقب چیرنے والا -

النجم الثاقب اپنی رفتار سے فضا کو چیرنے والا ستارہ تیز رفتار ستارہ -

وما ادریک ما الطارق النجم الثاقب
[س ۸۶ : ۲ و ۳

ثقل

ثقلان انس و جن - عرب و عجم (حماسہ)
سنفرغ لکم ایہ الثقلان [س ۵۵ : ۳۱

ثم

ثم (فتحہ کے ساتھ) مکان بعید کی طرف اشارہ کرنے کا اسم ہے - وہاں -
وازلفنا ثم الاخرین [س ۲۶ . ۶۴

* (ضمہ کے ساتھ) حرف ہے (معنی یہ ہیں) -
(۱) = و حکم میں دوسرے کو شریک
(۲) ترتیب - (۳) مہلت -
(۴) ر

ثمن

ثمانیۃ کا لفظ صرف فصاحت کلام کے لئے آیا ہے - اس سے کوئی عدد خاص مقصود نہیں ہے - اور اس میں بہت بڑی بلاغت یہ ہے کہ اس کے دو رکن کے یعنی اس کے مضاف الیہ اور مضاف الیہ کے مضاف الیہ کے بیان کے محذوف کرنے سے عدد غیر

متناهی اور اجناس غیر منحصر کا اظہار
ہوتاہے ۔ جیسے ثمانیة آلاف یا ثمانیة آلاف
الاف الی غیر النهایة من المخلوقات الغیر
المنحصر ۔

ثنی

ثانی عطفه تکبر سے اکڑتا ہوا ۔
= مستکبر افی نفسه (ابن عباس)

ومن الناس من یجادل فی الله بغیر علم
ولا هدی ولا کتاب منیر ثانی عطفه ۔ ۔ ۔
[س ۲۲ : ۹
یثنون صدورهم وہ اپنے سینوں میں دشمنی چھپائے
ہیں ۔ ان کے دلوں میں دشمنی ہے ۔
الا انهم یثنون صدورهم لیستخفوا منه ،
[س ۱۱ : ۵

جار

الجار ذی القربی = الذی بینک و بینه قرابة وہ
شخص جس سے تم سے قرابة ہے ۔ تمہارا رشتہ دار
(ابن عباس) ۔ تمہاری قوم کا آدمی [س ۴ ۳۶
الجار الجنب دیکھو تحت لفظ جانب ۔

جاس

جاسوا خلال الدیار انہوں نے تمام گلی کوچوں کو چھان
ڈالا ۔ (جذا کی لغت) [س ۱۷ : ۵

جبت

جبت = شیطان (لغت حبش)

جبر

جبار = مسلط۔ صاحب حکومت ۔ (لغت حمیر)

جبل

جبل (کسرہ کے ساتھ) قومیں ۔ جماعتیں ۔

ولقد أضل منكم جبلا كثيرا ۔ [س ٣٦ : ٦٢

جبلة - جبل قومیں ۔

و اتقوا الذی خلقكم والجبلة الاولين [س ٢٦ : ١٨٤

جثا

جثیا (١) - جمیعا سب کے سب ۔

فوربك لنحشرنهم و الشياطين ثم لنحضرنهم حول جهنم جثيا [س ١٩ : ٦٨

(٢) گھٹنوں کے بل بیٹھے ہوئے ۔

وترى كل امة جاثية [س ٣٥ : ٢٨

جدد

جدربنا - عظمة خدا کی عظمت (ابن عباس)

وانہ تعالیٰ جد ربنا ما اتخذ صاحبۃ ولا ولدا [س ۷۲ : ۳

جدل

(۱) جھگڑا کرنا ۔
(۲) بحث کرنا ۔
(۳) الجھاڑنا ۔

جرح

الجوارح = الکلاب والفہود والصقور واشباھھا (ابن عباس) کتے چیتے چرغ اور ان ھی کی طرح کے دوسرے شکاری جانور ۔ [س ۵ : ۴

اجترح برائی کرنا ۔ گناہ کا مرتکب ھونا ۔

ویعلم ما جرحتم بالنہار [س ۶ : ۶۰
= کسبتم من الاثم (ابن عباس)

جعل

تمام افعال میں یہ ایک عام لفظ ھے ۔ یہ فعل صلح اور ایسے تمام ھم معنی لفظوں سے بدرجہا زاید عام ھے اور اس کا تصرف کئی وجوہ پر ھوتا ھے ۔

(۱) صار اور طفق کا قائم مقام ھوتا اور متعدی نہیں ھوتا ۔
(۲) بجائے اوجد کے آتا ھے اور اس وقت ایک مفعول کی طرف متعدی ھوتا ھے ۔

جعل الظلمات والنور [س ۶ : ۱

(۳) کسی شئے سے دوسری شئے کو ایجاد کرنے اور بنانے کے معنی میں آتا ہے۔

واللہ جعل لکم من انفسکم ازواجا
[س ۱۶ : ۷۲

(۴) ایک شئے کو ایک خاص حالت میں کردینے میں آتا ہے۔

الذی جعل لکم الارض فراشا [س ۲ : ۲۲

(۵) ایک شئے سے اسی شئے پر حکم لگانے کا مانندہ دیتا ہے خواہ بحیثیت حق ہو یا بطور باطل۔

وجاعلوہ من المرسلین [س ۲۸ : ۷

ویجعلون للہ البنات [س ۱۶ : ۵۷

جمع

جمع کیدہ اس نے اپنی تدبیر تھاں لی اس نے فیصلہ کرلیا کہ وہ کیا تدبیر کرے گا۔

فتولی فرعون فجمع کیدہ ثم اتی
[س ۲۰ : ۶۰

جن بالفتحہ (غریب القرآن ص ۳۰)
جنۃ (جمع جنات) الجنۃ ھی الاشجار التی تستر شعاع الشمس بہت سے گھنے درخت جو شعاع آفتاب کو چھپا لیں۔

فی جنات و نهر   کھلے درختوں کے بیچ میں اور نہروں کے
کنارے - بڑی راحت میں -

ان المتقین فی جنات و نهر   [س ۵۴ : ۵۴

جن   (بالکسرہ و تشدید)
(۳) عربی میں جنان پہاڑ کو بھی کہتے ہیں -
(دامروس) -
= عبری جبلیم (پہاڑی)
(۴) نجومی - کاھن -

قل اوحی انه استمع نفر من الجن فقالوا
انا سمعنا قرانا عجبا یهدی الی الرشد
فامنا به - ولن نشرک بربنا احدا - - -
وانا لمسنا السماء فوجدناها ملئت حرسا
شدیدا وشهبا وانا کنا نقعد منها مقاعد
للسمع - فمن یستمع الان یجد له شهابا
رصدا وانا لا ندری اشرارید بمن فی الارض ام
اراد بهم ربهم رشدا - - -
[س ۷۲ : ۱ و ۲ و ۸ - ۱۰

جنب

والجار الجنب = الذی لیس بینک و بینه قرابة
(ابن عباس)   وہ شخص جو تمہارا قرابتدار
نہیں - جو دوسری قوم کا آدمی ہے -
الصاحب بالجنب = الرفیق   دوست - (ابن
عباس)

و بالوالدین احسانا و بذی القربی

والیتمی والمسکین والجار ذی القربی
و الجار الجنب والصاحب بالجنب
وابن السبیل [س ۴ : ۳۶

جنبا وہ شخص جس پر غسل واجب ہوا ہو جو بغیر غسل نماز نہ پڑھ سکتا ہو ۔

۔ ۔ ۔ لا تقربوا الصلوۃ وانتم سکاری
حتی تعلموا ما تقولون ولا جنبا الا عابری
سبیل حتی تغتسلوا [س ۴ : ۴۳

جناح

جناح (ضمہ، فتحہ) = حرج (ابن عباس)
حرج ۔ مضائقہ ۔

لیس علی الذین امنوا وعملوا الصالحات
جناح فیما طعموا اذا ما اتقوا وامنوا و
عملوا الصالحات ثم اتقوا وامنوا ثم اتقوا و
احسنوا ۔ واللہ یحب المحسنین
[س ۵ : ۹۳

جہل

جہولا = عواقب امر اللہ خدا کے حکم سے غافل ہو جانے والا ۔

انا عرضنا الامانۃ علی السموت والارض
والجبال فابین ان یحملنہا واشفقن
منہا وحملہا الانسان ۔ انہ کان ظلوما
جہولا ۔ [س ۳۳ : ۷۲

حاش

حاشا تنزیہ کے معانی میں اسم ہے ۔ قرآن مجید میں یہ لفظ حرف استثنائیہ واقع ہوا ہے ۔

حاش للہ جملہ استعجاب ہے

حاش للہ ماھذا بشرا ۔ ان ھذا الاملک کریم [س ۱۲ : ۳۱

حبر

تحبرون = مکرمون عزت دیئے جاؤ گے ۔ (ابن عباس)

ادخلوا الجنۃ انتم وازواجکم تحبرون [س ۴۳ ۷۰

حبل

حبل اللہ خدائی تعلق ۔ خدائی رشتہ ۔

واعتصموا بحبل اللہ جمیعا ولا تفرقوا [س ۳ ۱۰۲

حتیٰ

الیٰ کی طرح یہ بھی انتہائے غایت کا حرف ہے ۔
(۱) = الیٰ (یہاں تک کہ) .

قالوا لن نبرح علیہ عاکفین حتیٰ یرجع الینا موسیٰ [س ۲۰ ۹۱

(۲) = کے (تعلیلیہ) - تاکہ

و لا یزالون یقاتلونکم حتی یردوکم عن
دینکم ان استطاعوا [س ۲ : ۲۱۷

(۳) = اِلّا

و ما یعلمان من احد حتی یقولا اِنما
نحن فتنة فلا تکفر [س ۲ : ۱۰۲

(۴) زائدہ

حتی اذا فتحت یاجوج وماجوج وهم من
کل حدب ینسلون [س ۲۱ : ۹۶

(۵) ابتدائیہ -

حَاجَّ

یحاجوکم وہ تم پر فوقیت لے جائیں - (ابن عباس)

ان یؤتی احد مثل ما اوتیتم او یحاجوکم
عند ربکم [س ۳ : ۷۳

- - - قالوا اتحدثونهم بما فتح الله
علیکم لیحاجوکم به عند ربکم [س ۲ : ۷۶

حِجَارة

بالفتحة (غریب القرآن ص ۳۴)

(۱) (الف) نہ ہلنے والی زمین - پہاڑ [س ۲ : ۶۰

(۲) مصیبت - عذاب -

و اذ قالوا اللهم ان کان هذا هو الحق من
عندک فامطر علینا حجارة من السماء
او ائتنا بعذاب الیم [س ۸ : ۳۲

حجارۃ (جمع)

حجارۃ من سجیل (۱) کھنگر پتھر جو آتشفشاں پہاڑوں سے آتشفشانی کے وقت نکلتے ہیں اور جس سے آس پاس کی تمام بستیاں نیست و نابود ہو جاتی ہیں ۔

فلما جاء امرنا جعلنا عالیھا سافلھا و امطرنا علیھا حجارۃ من سجیل منضود مسومۃ عند ربک [س ۱۱ : ۸۲ و ۸۳

(۲) دیکھو تحت لفظ سجل (غریب القرآن صفحہ ۵۴)

حجرا محجورا لفظی معنی ہیں روک آڑ کی گئی یعنی ہم میں اور ان میں آڑ ہو جائے کہ ان کی صورت ہم کو نہ دکھائی دے ۔ دور دفاں ۔

یوم یرون الملائکۃ لا بشری یومئذ للمجرمین ویقولون حجرا محجورا [س ۲۵ : ۲۲

حد

حدود اللہ = طاعۃ اللہ (ابن عباس)

حدود = احکام

الاعراب اشد کفرا و نفاقا واجدر الا یعلموا حدود ما انزل اللہ علی رسولہ [س ۹ : ۹۷

تلک حدود اللہ [س ۴ : ۱۳

حرف

علی حرف = مذبذبین بین ذالک - لاالی ھوءلاء ولا الی ھوءلاء (س ۴ : ۱۴۳)
کفر اور ایمان کے درمیان مذبذب - نہ اس طرف کے نہ اُس طرف کے - ایسے موقع کی تاک میں کہ جس طرف پلہ جھکتا دیکھا آپ بھی جھک پڑے -

ومن الناس من یعبد اللہ علی حرف - فان اصابہ خیراطمان بہ - وان اصابتہ فتنۃ انقلب علی وجھہ [س ۲۲ : ۱۱

حرم

حرم (ضمہ، تشدید) = وجب واجب کیا گیا - (لغت حبش)

انی قد جئتکم بایۃ من ربکم - - -
- - - مصدقالمابین یدی من التوراۃ
ولاحل لکم بعض الذی حرم علیکم - - -
[س ۳ : ۴۹

حرام = واجب (کسائی)

وحرام علی قریۃ اھلکنٰھا انھم لایرجعون
[س ۲۱ : ۹۵

المحروم جو اپنی تکلیف نہیں بتاسکتا - جو کہہ نہیں سکتا - گونگے جانور - (زمخشری)

وفی اموالهم حق للسائل والمحروم
[س ۵۱ : ۱۹

حسب

حسبان (۱) = عدد الايام و الشهور والسنين و حساب (ابن عباس) ـ حساب

والشمس والقمر بحسبان [س ۵۵ : ۵

(۲) عذاب

ويرسل عليها حسبانا من السماء
[س ۱۸ : ۴۰

حسر

حسرة (۱) ندامت ـ پشيمانى ـ

ثم تكون عليهم حسرة [س ۸ : ۳۶

(۲) رنج كوفت ـ

ليجعل الله ذالك حسرة فى قلوبهم
[س ۵ : ۱۵۵

حسن

حسان (بالكسرة) جمع (واحد حسناء)
خوبصورت ـ اچهى ـ عمده ـ

فيهن خيرات حسان [س ۵۵ : ۷۰

حصب

حاصب پتهروں كي آندهي جيسا كه آتشفشاني كے

ونت آتشفشاں پہاڑوں کی چاروں طرف چھا
جاتی ہے -

انا ارسلنا علیہم حاصبا الا آل لوط
[س ۵۴ . ۳۴

افامنتم ان یخسف بکم جانب البر او
یرسل علیکم حاصبا ثم لا تجدوا لکم وکیلا
[س ۱۷ . ۶۸

حصحص

حصحص = تجوں کھل گیا - (ابن عباس)

قالت امرات العزیز الئن حصحص الحق
[س ۱۲ : ۵۱

حصر

حصورا مرد جو عورتوں سے علحدہ رہے - یرھمہ چاری -
جوگی - (ابن عباس) [س ۳ : ۳۸

حصن

محصنات پاکدامن عورتیں - آزاد عورتیں -

حرمت علیکم امہاتکم - - - و
المحصنات من النساء الا ما ملکت
ایمانکم [س ۴ : ۲۴

حط

حطۃ گناہ کی بوجھ سے سبکدوش ہونے کی دعا

کرنا ۔ خدا سے اپنے گناھوں کے لئے استغفار
کرنا ۔ [س ۲ : ۵۸

حفد

حفدۃ بیٹے کا بیٹا ۔ پوتا ۔ (ابن عباس)
وجعل لکم من ازواجکم بنین وحفدۃ ۔ ۔ ۔
[س ۱۶ : ۷۲

حفر

حافرۃ = حیات زندگی ۔ (ابن عباس)
یقولون ءانا لمردودون فی الحافرۃ
[س ۷۹ : ۱۰

حفظ

حفظۃ قوی جو خدا نے انسان میں پیدا کئے ھیں اور جو
باعث حیات انسان ھیں اور جب موت آتی ھے
تو وھی ایسے مختل ھو جاتے ھیں کہ انسان
مر جاتا ھے ۔
ویرسل علیکم حفظۃ حتی اذا جاء احدکم
الموت توفتہ رسلنا وھم لا یفرطون
[س ۶ : ۶۱

حق

حق علیہ کذا = وجب اس پر واجب ھوا ۔
= ثبت اس پر ثابت ھوا ۔ (تاج العروس)

فریقا ہدی وفریقا حق علیہم الضلالۃ
[س ۷ : ۳۰

بالحق بمقتضائے علم و عدل وحکمت وضروریات (راغب) - بمقتضائے مشیت ایزدی -

نزل علیک الکتاب بالحق مصدقا لما بین یدیہ
[س ۳ : ۳

حکم

حکم (۱) حکمت
(۲) عقل - سمجھ -

یایحییٰ خذ الکتاب بقوۃ واتیناہ الحکم صبیا
[س ۱۹ : ۱۲

(۳) نبوت -

حل

یحل علیہ (حائے مکسورۃ ولام مشدد) اس پر واجب ہوا - (تاج العروس)

ومن یحلل علیہ غضبی فقد ہوی
[س ۲۰ : ۸۱

افطال علیکم العہد ام اردتم ان یحل علیکم غضب من ربکم فاخلفتم موعدی
[س ۲۰ : ۸۶

یحل علیہ (حابالضمہ ولام مشدد) اس پر اترے گا - (تاج العروس)

حل (کسرہ و تشدید)

= حل (ضمہ و تشدید) رهنے والا۔

لااقسم بهذاالبلد وانت حل بهذاالبلد

- - - [س ۹۰ : ۱ و ۲

حما

حام ایام جاهلیت میں اس اونٹ کو کهتے تهے که اس پر نه بوجهه لادتے نه اس کا اُون اتارتے اور نه اس کو کہیں چرنے اور پانی پینے سے روکتے -

[س ۵ : ۱۰۳

حمد

حمد (۱) تعریف - (۲) شکر - (ابن عباس)

الحمد لله رب العالمین [س ۱ : ۱

(۳) = امر حکم - (ابن عباس)

یوم یدعوکم فتستجیبون بحمده

ان لبثتم الا قلیلا س ۱۷ : ۵۲

حمل

... معنی اٹهانے کے هیں مگر اس کا استعمال شے مادی موجود فی الخارج کی نسبت بهی هوتا هے اور شے متخیلی غیر مادی غیر موجود فی الخارج پر بهی هوتا هے -

مثل الذین حملوا التوراة ثم لم یحملوها کمثل الحمار یحمل اسفارا - - -

[س ۶۲ : ۵

جب کسی کو کسی شے کا حامل کہتے ہیں
اس سے اس کا ظہور لازمی تصور کیا جاتا ہے ۔
حاملان تورات اسی لئے کہتے تھے کہ ان سے احکام
تورات ظاہر اور معلوم ہوتے ہیں اور حاملان
شریعت سے احکام شریعت ۔ اسی طرح جس
چیز سے جو چیز ظاہر ہو اس کو اس کا حامل
کہتے ہیں ۔ خدا کی مخلوق سے جو خدا کی
سلطنت و بادشاہت ظاہر ہوتی ہے ان پر
حاملان عرش کا اطلاق ہوتا ہے ۔

حنیف

حنیف سیدھی راہ پر چلنے والا ۔ آنجناب کی
بعثت سے کچھ قبل عربوں میں ایک گروہ
کا نام جو طالب حق کے نام سے مشہور تھا ۔

وقالوا کونوا ہودا او نصاریٰ تہتدوا ۔ قل
بل ملۃ ابراہیم حنیفا [illegible] ۲ : [illegible]

حنکیا

لاحتنکن [illegible]
[illegible])

لئن اخرتن الی یوم القیامۃ لاحتنکن
ذریتہ الا قلیلا ۱۷ : ۶۲

حوار

[illegible]

ان علمتم فيهم خيراً = ان علمتم لهم حيلة
اگر تم کو ان کے لئے کوئی حیلہ یا تدبیر معلوم
هو (ابن عباس) - اگر تم ان میں خوش
سلیقگی پاؤ -

و الذين يبتغون الكتاب مما ملكت
ايمانكم فكاتبوهم ان علمتم فيهم خيرا
[س ۲۴ : ۳۳

خیرات جمع مؤنث (واحد خیرة) اچھی چیزیں -
اچھی باتیں - اچھی صفتیں - اچھی
خصلتیں -

فيهن خيرات حسان [س ۵۵ : ۷۰

خاف

تخوف آهسته آهسته آبادی کی طرف جانا -
(قاموس)

اما من الذين مكروا السيئات ان يخسف
الله بهم الارض - - - او ياخذهم على
تخوف [س ۱۶ : ۴۵ - ۴۷

خان

خائنة الاعين آنکھوں کی چوری - بدنظری آنکھ کے
اشارے -

يعلم خائنة الاعين وما تخفي الصدور
[س ۴۰ : ۱۹

ختر

ختار دغا باز سخت بدکار اور بد اطوار ۔ (ابن عباس) غدار ۔

وما یجحد بایاتنا الا کل ختار کفور
[س ۳۱ : ۳۲

خد

ولا تصعر خدک للناس [س ۳۱ : ۱۸
اس قدر غرور نہ کرو کہ لوگوں کو حقیر سمجھو اور جب وہ تم سے بات کریں تو ان کی طرف سے منہ پھیر لو ۔ (ابن عباس)

خرج

خرجا = جمع خراج ۔ محصول ۔ ٹیکس ۔ (لغت حمیر)

وقالوا یا ذا القرنین ان یاجوج وماجوج مفسدون فی الارض فهل نجعل لک خرجا علی ان تجعل بیننا وبینهم سدا
[س ۱۸ : ۹۴

مخرج یجعل له مخرجا = ینجیه من کل کرب فی الدنیا والاخرة خدا اس کو دنیا اور آخرت کے ہر رنج سے نجات دے گا ۔ (ابن عباس)

ومن یتق اللہ یجعل له مخرجا [س ۶۵ ۲

خرص

خراصون — سخت جھوٹے لوگ - (کنانہ کی لغت)

قتل الخراصون [س ۵۱ : ۱۰]

خسا

خسا — دتکارنا جس طرح کتے کو دتکارتے ھیں -

قال اخسؤا فیھا ولاتکلمون [س ۲۳ : ۱۰۸]

خشع

وخشعت الاصوات للرحمان [س ۲۰ : ۱۰۸]
= سکت ٹھہرجائیں گی - (ابن عباس)

خطف

خطف الخطفة (بات اُچک لینا)
[س ۳۷ : ۱۰]
= استرق السمع چوری سے سن لینا
(س ۱۵ : ۱۸)
یہ دونوں نجومیوں (کاھنوں) کے محاورے ھیں - ان کی عادت تھی کہ وہ اونچے مکانوں پر بیٹھ کر ستاروں کی حرکت اور ھبوط وعروج اور منازل بروج اور کواکب کے سعد و نحس پر غور کیا کرتے تھے اور یہ بھی مشہور کر رکھا تھا کہ ان کو ملا اعلیٰ کی باتیں سنائی دیتی ھیں اور اسی سے وہ پیشین گوئیاں کیا

کرتے هیں - اس سے سمع کا اچک لینا هرگز
مراد نہیں هے کیونکه لا یسمعون
(س ۳۷ : ۸) میں نہایت شدت سے سمع کے
معنی اور میم کو مشدد کرکے اس کی نفی کی
گئی هے -

خفا

اخفا (۱) چھپانا - (۲) ظاهر کرنا -

ان الساعة آتية اکاد اخفیها لتجزی کل
نفس بما تسعی [س ۲۰ : ۱۵

خفض

اِخفض جناحک لفظی معنی هیں اپنے بازو یا پہلو
جھکا دے - اس سے مراد هے تواضع خاطر
مدارات -

واخفض جناحک للمؤمنین [س ۱۵ : ۸۸

خلل

خلال (۱) درمیان -
(۲) ابر (لغت جرهم)
- - - وتری الودق یخرج من خلاله
[س ۲۴ : ۴۳

خلد (غریب القرآن ص ۳۹)
الخلد والخلود فی الاصل الثبات المدید
دام اولم یدم (مفردات)

اخلدالي الارض اس نے دنیا پر تکیہ کیا - ٹیک لگائي -
[س ۷ : ۱۷۶

خالف (غریب القرآن ص ۲۹)

اختلفوا في الكتاب کتاب کے خلاف کرتے یا اس میں خلاف باتیں داخل کرتے ھیں (راغب)

اولئک الذین اشتروا الضلالة بالهدی والعذاب بالمغفرة - - - ذالک بان الله نزل الكتاب بالحق - وان الذین اختلفوا في الكتاب لفي شقاق بعید
[س ۲ : ۱۷۶

ولقد اتینا موسي الكتاب فاختلف فیه
[س ۱۱ : ۱۱۰

خلق

اختلاق = تخریص جھوٹی بات بنانا - (ابن عباس)

ان هذا الا اختلاق [س ۳۸ : ۷

انما تعبدون من دون الله اوثانا و تخلقون افکا [س ۲۹ : ۱۷
= تصلحون (ابن عباس)

خلق (خا و لام ضمه) جھوٹی باتیں - بنائی ھوئی باتیں -

قالوا - - - ان هذا الا خلق الاولین

ومانحن بمعذبین [س ۲۶ : ۱۳۶ و ۱۳۷

خلاق (بالفتحہ) حصہ (ابن عباس)

- - - فاستمتعوا بخلاقھم فاستمتعتم
بخلاقکم کما استمتع الذین من قبلکم
بخلاقھم [س ۹ : ۶۹

خمص

مخمصۃ (۱) بھوک [س ۹ : ۱۲۰
(۲) قحط اور خشک سالی ۔

- - - فمن اضطر فی مخمصۃ غیر
متجانف لاثم فان اللہ غفور رحیم [س ۵ : ۳

خنق

المنخنقۃ = الذی تختنق فتموت وہ جانور جو
گردن مروڑ کر یا گلا دبا کر مار ڈالا گیا ھو - (ابن
عباس) [س ۵ : ۳

خوی

خاویۃ = سقطا علیھا علی اسفلھا گر کے نیچے اوپر ہو
گیا - (ابن عباس)

فھی خاویۃ علی عروشھا [س ۲۲ : ۴۵

دأر

دائرہ (جمع دوائر) مصیبت کا دور ۔

- - - ویتربص بکم الدوائر - علیھم

دائرۃ السوء [س ۹ ۹۸

دان
(غریب القرآن ص ۴۰)

(۳)* مدینین = مملوکین (رازی)

دب
دابۃ الارض = الارضۃ (دیمک)

فلما قضینا علیہ الموت ما دلھم علی موتہ
الا دابۃ الارض تاکل منساتہ [س ۳۴ : ۱۴

دبر
دابر اخیر شخص - (رازی)

فقطع دابر القوم الذین ظلموا [س ۶ : ۴۵

دحض
مدحضین باطل کئے ہوے - رد کئے ہوے - نکالے
ہوے -

فساھم فکان من المدحضین [س ۳۷ : ۱۴۱

دخن
(غریب القرآن ص ۴۱)

دخان (۲) = الجدب (خشکسالی)

(۳) = الجوع (بھوک)

فارتقب یوم تاتی السماء بدخان مبین
یغشی الناس [س ۴۴ : ۱۰ و ۱۱

درک

ادارک علمهم = غاب علمهم ان کاعلم غایب هو گیا - (ابن عباس)

بل ادارک علمهم فی الاخرة [س ۲۷ : ۶۶

دسا

دسیها اس کو (نفس کی خیانت کو) دبا دیا - اس کے عیوب کی اصلاح نہیں کی بلکہ اس پر خاک ڈال دی تاکہ وہ ظاہر نہ ہو -

قد افلح من زکیها وقد خاب من دسیها
[س ۹۱ : ۹ و ۱۰

دع

دھکے دے کر نکال دینا - کسی کو اس کے حق سے محروم رکھنا - (ابن عباس)

ارءیت الذی یکذب بالدین - فذالک الذی یدع الیتیم - - - [س ۱۰۷ : ۲

دفئ

دفء اُون اور بال کے گرم کپڑے -

والانعام خلقها لکم فیها دفء - - -
[س ۱۶ : ۵

دهق

دهاقا (۱) صاف - پاک - (عکرمه)

وكاساًدهاقا [س ۷۸ : ۳۴
(۲) چهلكتاهوا - بهراهوا -

دون

(۱) برخلاف -

وانامنّا الصالحون ومنّادون ذالك
[س ۷۲ : ۱۱
(۲) غير -

واتخذوامن دونه آلهة [س ۲۵ : ۳

ذبح

ذبح عظيم زبردست قرباني جو ابراهيم نے اپنے نفس كي خداكي راهميں كي كه وه اپنے پارۂ جگر كو ذبح كرنے كے لئے تيارهوگئے اور خدانے اسی قربانی كو قبول كركے لڑكے كی جان بخش دي -

اذجاء ربه بقلب سليم - - - فلما بلغ معه السعي قال يابني اني اراك في المنام اني اذبحك فانظر ماذاتري - قال ياابت افعل ماتؤمر - ستجدني ان شاء الله من الصابرين - فلما اسلما وتله للجبين - و ناديناه ان يا ابراهيم قد صدقت الرؤيا - انا كذالك نجزي المحسنين - ان هذا لهوالبلاء المبين - وفديناه بذبح عظيم
[س ۳۷ : ۸۴ و ۱۰۲ - ۱۰۷

ذرا

ذرانا (۱) ہم نے پھیلایا ۔
(۲) = خلقنا ہم نے پیدا کیا ۔ (ابن عباس)

ولقد ذرانا لجھنم کثیرا من الجن والانس
[س ۷ : ۱۷۹

ذرع

ذرع قوت ۔ استطاعت (زمخشری)
ضاق بھم ذرعا وہ ان کے بارے میں مجبور تھا ۔

ولما جاءت رسلنا لوطا سئی بھم وضاق بھم
ذرعا وقال ھذا یوم عصیب [س ۱۱ : ۷۷

ذکر (غریب القرآن ص ۴۲)
(۳) (الف) شرف (ابن عباس)
(۳) (ب) بدگوئی کرنا ۔ عیب جوئی کرنا ۔
اھذا الذی یذکر الھتکم [س ۲۱ : ۳۶
اھل الذکر وحی کے ماننے والے ۔ اھل کتاب

و ما ارسلنا من قبلک الا رجالا نوحی الیھم
فسئلوا اھل الذکر ان کنتم لا تعلمون
[س ۱۶ : ۴۳

ذل

اذلۃ = رحماء رحم کرنے والے ۔ (ابن عباس)

اذلۃ علی المؤمنین اعزۃ علی الکفرین
[س ۵ : ۵۴

ذم

ذمۃ = عہد (ابن عباس)

کیف و ان یظہروا علیکم لا یرقبوا فیکم الا و لا ذمۃ
[س ۹ : ۸

ذنب

ذنوبا = عذاب (ھذیل کی لغت)

فان للذین ظلموا ذنوبا مثل ذنوب اصحابہم
[س ۵۱ : ۵۹

راب

ریب (۱) شک

الم ذالک الکتاب لا ریب فیہ [س ۲ : ۱ و ۲

(۲) حوادث ۔ گردش ۔

ام یقولون شاعر نتربص بہ ریب المنون
[س ۵۲ : ۳۰

ریب المنون = الموت (ابن عباس) [س ۵۲ : ۳۰

راح (غریب القرآن ص ۳۲)

روح (بالضمہ) = روح (بالفتحہ) رحمت (ازہری)

انما المسیح عیسی ابن مریم رسول اللہ و

كلمته القيها الى مريم و روح منه [س ٤ : ١٧١
روح القدس = روح الامين انبياء عليهم السلام كي خلقت مين جو ملكه نبوت هے اور جو ذريعه مبدء فياض سے ان امور كے اقتباس كا هے جو نبوت يا رسالت سے علاقه ركهتے هين - (سيد احمد)
خدا كي طرف سے نبيون اور مؤمنون كي تقويت كے لئے فرشته رحمت - (٥٩ : ٢٢)
ريح (٣) بڑائي - عظمت -

و لما فصلت العير قال ابوهم انى لاجد ريح يوسف لولا ان تفندون [س ١٢ : ٩٤

رود

راودته عن نفسه اس عورت نے اس مرد كو اس (مرد) كي خواهش كے خلاف بهسلانا چاها -

وراودته التي هو في بيتها عن نفسه و غلقت الابواب [س ١٢ . ٢٣

رويد رود كى تصغير هے جس كے معنى مهلت دينے كے هين -

وامهلهم رويدا [س ٧٦ : ١٧

ريش

ريشا (١) پرندون كے پر - مجازاً عمده خوبصورت چمكيلے كپڑے - (٢) خوبصورتي -

یا بنی آدم قد انزلنا علیکم لباسا یواری
سواتکم وریشاً [س ۷ : ۲۶

رأي

(۱) دیکھنا ۔
(۲) خواب میں دیکھنا ۔

اذقال یوسف لابیه یاابت انی رایت احد
عشرکو کبا والشمس والقمر رایتھم لي
ساجدین [س ۱۲ . ۴
(۳) خیال کرنا ۔ غور کرنا ۔

اریت الذي یکذب بالدین [س ۱۰۷ ۱

ولقد ھمت به وھم بھا لولا ان رابرھان ربه
[س ۱۲ : ۲۴
= فالمراد بالرویة حصول تلک الاخلاق و
تذکیر الاحوال الرادعه لھم عن الاقدام علی
المنکرات (رازی)

رب

ربما حرف ہے ۔
(۱) بہت جلد ۔ (۲) بکثرت ۔

ربما یود الذین کفروا لوکانوا مسلمین
[س ۱۵ : ۲
ربیون (بالکسرة) = جموع جماعتین (ابن
عباس)

وکاین من نبي قاتل معہ ربیون کثیر
[س ۳ : ۱۴۵

ربانیین (بالفتحہ) علماء اور فقہاء

و لکن کونوا ربانیین بما کنتم تعلمون
الکتاب وبما کنتم تدرسون [س ۳ : ۷۸

ربا

ربوۃ = المکان المرتفع اونچي جگہ - (ابن عباس)

واوینا ھما الی ربوۃ [س ۲۳ . ۵۰

رجا

رجا گو یہ امید کے معنوں میں مشہور ہے مگر اصل وضع میں معنی امید وبیم دونوں کے ھیں اور لغات اضداد میں سے ھے -

لاترجون للہ وقارا [س ۷۱ . ۱۳
= لاتخافون لہ عظمۃ خدا کی عظمت سے نہیں ڈرتے - (ابن عباس)
یا اس کے معنی یہ بھی ھوسکتے ھیں کہ تم خدا سے کسی بڑي بات کي امید نہیں رکھتے -
اس کي شان بڑی ھے کیونکہ اسي نے تو تم کو درجہ بدرجہ ترقی یافتہ کرکے آدمی بنایا ھے -
چنانچہ فرمایا ھے

وقد خلقکم اطوارا (س ۷۱ ۱۴)

رجز

رجز (بالكسره) (۱) پليدي - ناپاكي -

اولئك لهم عذاب من رجز اليم [س ۳۴ : ۵

- - - ويذهب عنكم الرجز الشيطان
[س ۸ : ۱۱

(۲) عذاب -

فارسلنا عليهم رجزا من السماء بما كانوا
يظلمون [س ۷ : ۱۶۲

ولما وقع عليهم الرجز - - - [س ۷ : ۱۳۴

رجس

رجس (بالكسره) = سخط ناراضي (ابن عباس)

قال قد وقع عليكم من ربكم رجس وغضب
[س ۷ : ۷۱

- - - ويجعل الرجس على الذين
لايعقلون [س ۱۰ : ۱۰۰

رجع

ذات الرجع = ذات الترجيع بالجذب كشش
كرنے والي - (عبدالحميدشكري)
سماوات اور ارض كا پهلے ايک هي جسم بسيط
تها اور رفته رفته اس سے مختلف كرے جدا
هوتے گئے ليكن رجوع الى الاصل كى خواهش

ان میں تاحال زائل نہیں ہوئی اور باہمی
تجاذب کا عمل ان میں برابر جاری ہے - وہ
ایک دوسرے کو ہر وقت کھینچ رہے ہیں اور
اس طرح نظام عالم کا توازن بلا کم و کاست قائم ہے -

آسمان گوید زمین را مرحبا
با توام چون آهن و آهن ربا
گفت سائل چون بماند این خاکدان
در میان این محیط آسمان
همچو قندیل معلق در هوا
نے بر اسفل میرود نے بر علا
آن حکیمش گفت کز جذب سما
از جهات شش بماند اندر هوا
چون ز مقناطیس قبه ریخته
در میان ماند آهنے آویخته
(مولینا روم)

والسماء ذات الرجع [س ۸۶ : ۱۱

اِرجعون — اِرجعنی اِرجعنی واپس جانے دے
مجھکو - واپس جانے دے مجھکو - (بیضاوی)

حتی اذا جاء احد هم الموت قال رب
ارجعون لعلی اعمل صالحا فیما ترکت -
[س ۲۳ : ۹۹ و ۱۰۰

رجعوا الی انفسهم وہ اپنے جی میں سوچنے لگے -

قال بل فعله - کبیرهم هذا فسئلو هم ان

کانوا یلطقون ۔ فرجعوا الی انفسہم ۔ ۔ ۔
[س ۲۱ : ۱۳ و ۱۴

رجف

رجفۃ (۱) زلزلہ

فاخذتہم الرجفۃ فاصبحوا فی دارہم
جاثمین [س ۷ : ۷۸
= فتلک بیوتہم خاویۃ بما ظلموا
(س ۲۷ : ۵۲)

(۲) تہلکہ کی حالت ۔

راجفہ ہلنے والی زمین ۔

رجل

رجل (۱) آدمی ۔ شخص ۔

وانہ کان رجال من الانس یعوذون برجال
من الجن [س ۷۲ : ۹
(۲) مرد ۔
(۳) شوہر ۔

و لہن مثل الذی علیہن بالمعروف ۔
وللرجال علیہن درجۃ [س ۲ : ۲۲۸

(۴) بھائی ۔

وان کانوا اخوۃ رجالا ونساء ۔ ۔ ۔
[س ۴ : ۱۷۶

رجم (غریب القرآن ص ۴۶)
رجوما اٹکل پچو باتیں کرنے کے لئے -
و لقد زینا السماء الدنیا بمصابیح
وجعلناها رجوما للشیاطین [س ۶۷ : ۵
= رجوما للشیاطین ای انا جعلنا ها
ظنونا و رجوما للغیب لشیاطین الانس
وهم الاحکامیون من المنجمین (رازی)
رجیم = ملعون (قیس عیلان کی لغت)
[س ۳۸ : ۷۷ و ۷۸

رحم
ارحام جمع (واحد رحم)
(۱) رحم مادر -
(۲) عورتوں کی ذات کہ وہی دنیا میں رحم مادر ہیں -
واتقوا الله الذي تساءلون به والارحام
[س ۴ : ۱

رد
ردوا ایدیهم فی افواههم = عضوا علیهم الانامل من الغیظ وہ (کافر لوگ) غصے سے اپنی بوٹیاں کاٹے ڈالتے تھے -
الم یاتکم نبوء الذین من قبلکم قوم نوح
و عاد و ثمود والذین من بعدهم - - -

جاءتھم رسلھم بالبینات فردوا ایدیھم فی افواھھم وقالوا انا کفرنا بما ارسلتم بہ - -
[س ۱۴ : ۹

ردف

ردف = قرب نزدیک ہوا - (ابن عباس)

ویقولون متی ھذا الوعد ان کنتم صادقین - قل عسی ان یکون ردف لکم بعض الذی تستعجلون
[س ۲۷ : ۷۱ ; ۷۲

رادفۃ (۱) قریب آنے والی بات -
(۲) نتیجہ - انجام -

یوم ترجف الراجفۃ تتبعھا الرادفۃ
[س ۷۹ : ۶ و ۷

ردی

المتردیۃ = التی تتردی من الجبل وہ جانور جو پہاڑ سے گرنے کے صدمہ سے مرا ہو - [س ۵ . ۳

رسا

رواسی = جبال پہاڑ - (ابن عباس)

والقی فی الارض رواسی ان تمید بکم
[س ۱۶ ۱۵

رشد

رشدا = صلاحا صلاحیت (ابن عباس)

- - - فان انستم منهم رشدا فادفعوا
اليهم اموالهم [س ۴ ۶

رصد

بالمرصاد == سسمع ویری سلداہےاوردیکھتاہے -

ان ربک لبالمرصاد [س ۸۹ ۱۴

رعي

راعنا آنحضرت کو مخاطب کرتے وقت یہود راعنا کہا کرتے - مخاطب کرنے کے لئے تو یہ لفظ بالکل درست تھا - اور اسی سے مسلمان بھی آپ کو اس سے مخاطب کرتے - مگر یہود آپ سے عناد کی وجہ سے زبان کو دبا کر راعنا کے بدلے رعن کہتے - اس اخیر جملہ کے معنی ہیں نہ اُلو ہے -

یاایها الذین امنوا لاتقولوا راعنا وقولوا
انظرنا واسمعوا [س ۲ ۱۰۴

رغم

مراغما بناہ کی جگہیں -

ومن یهاجر فی سبیل الله یجد فی الارض
مراغما کثیرا وسعة [س ۴ ۱۰۰

رفع

رفع (۱) (الف) دیوار اٹھانا یا دیوار کی طرح اونچا کرنا -

و اذ یرفع ابراهیم القواعد من البیت
واسمعیل [س ۲ ۔ ۱۲۷

واذ اخذنا میثاقکم و رفعنا فوقکم الطور
[س ۲ ۔ ۹۳

رقب

رقبہ (جمع رقاب) (۱) گردن ۔
(۲) گردن کا بوجھہ ۔ بار ۔

وما ادریک ما العقبۃ ۔ فک رقبہ
[س ۹۰ ۱۲ و ۱۳

(۳) غلام ۔

رکس

ارکسهم = اوقعهم ان کو مصیبت میں ڈالا ۔
(ابن عباس)

واللہ ارکسهم بما کسبوا [س ۴ : ۸۸

رکن

رکن (۱) قوت ۔ (۲) سردار

فتولی برکنہ وقال ساحر ومجنون
[س ۵۱ ۳۹

رهو

رهواً (۱) ٹھہرا ہوا ساکن ۔ بحر (جو مصر) و روم کا دریا ۔

(۲) = سدیٰ ایک طرف (ابن عباس)

واترک البحر رھوا [س ۴۴ : ۲۴

زاج

زوج جوڑے میں سے نر ہو یا مادہ ہر ایک کو زوج کہتے ہیں ۔

زوجین ایک جوڑا ۔

زوجین اثنین ایک نر اور ایک مادہ ہر جوڑے کا ۔

(رازی) [س ۱۱ : ۴۰

زاغ

زیغ (۱) مائل ہونا ۔ ٹیڑھا ہونا ۔ منحرف ہونا ۔

(۲) ڈر سے آنکھیں پھاڑ کر دیکھنا ۔

اذ جاءکم من فوقکم و من اسفل منکم و اذ زاغت الابصار و بلغت القلوب الحناجر و تظنون باللہ الظنونا

[س ۳۳ : ۱۰

زال

زیلنا ہم فرق بتائیں گے ۔ (حمیر کی لغت)

ویوم نحشرھم جمیعا ثم نقول للذین اشرکوا مکانکم انتم و شرکاءکم ۔ فزیلنا بینھم [س ۱۰ : ۲۸

زان

زینۃ (۱) خوبصورتی - روحانی جسمانی و اخلاقی (راغب)

یابنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد
وکلوا واشربوا ولا تسرفوا [س ۷ : ۳۱

(۲) زینت کی چیزیں - آرائش -

قل من حرم زینۃ اللہ التی اخرج لعبادہ
طیبات من الرزق [س ۷ : ۳۲

زبر

زبر (جمع) واحد { زبرۃ لوہے کا ٹکڑا - / زبور لکھی ہوئی چیز - کتاب -

زحف

زحفا لڑائی کے لئے کوچ -

یا ایہا الذین امنوا اذا لقیتم الذین کفروا
زحفا فلا تولوہم الادبار [س ۸ : ۱۵

زلزل

زلزلۃ گھبراہٹ

ان زلزلۃ الساعۃ شئی عظیم [س ۲۲ : ۱

زمل

زمل ← عمل (رازی)

= قولاثقیلا (س ۷۳ : ۵)

مزمل جس کے ذمہ کوئی بڑا کام دیا گیا ھو - (عکرمہ)

یا ایھا المزمل قم اللیل الاقلیلا

[س ۷۳ : ۱ و ۲

زنم

زنیم = ظلوم ظالم (علی بن ابی طلحہ کی روایت)

ولاتطع کل حلاف مھین ھماز مشاء بنمیم مناع للخیر معتد اثیم عتل بعد ذالک زنیم ان کان ذامال وبنین [س ۶۸ : ۱۰ - ۱۴

س

حرف ھے - جب یہ کسی فعل پر داخل ھوتا ھے تو اس بات کا فائدہ دیتا ھے کہ وہ فعل لامحالہ واقع ھوگا - (زمخشری) یا وعدہ اور وعید کا فائدہ دیتا ھے -

فسیکفیکھم اللہ [س ۲ : ۱۳۷

اولئک سیرحمھم اللہ [س ۹ : ۷۱

ساب

سائبۃ وہ چوپایہ جانور جن کو ایام جاھلیت میں دیوتاؤں کے نام پر آزاد کردیا کرتے تھے اور ان سے کسی طرح کا فائدہ نہیں اٹھاتے نہ ان پر چڑھتے نہ مال لادتے نہ ان کا اون اتارتے اور نہ ان کا دودھ

پیچھے - (ابن عباس) [س ٥ : ١٠٣

سان

سید (١) سردار -
(٢) شوهر - (قبطي لغت)

والفیا سیدها لدا الباب - قالت ما جزاء
من اراد باهلک سوءا الا ان یسجن او عذاب
الیم [س ١٢ : ٢٥

ساط

سوط (١) کوڑا -
(٢) حصه (قاموس)

فصب علیهم ربک سوط عذاب [س ٨٩ : ١٣

ساف

سوف سین کي طرح یه بهي حرف هے اور ان هی
معلون مین آتا هے -

ولسوف یعطیک ربک فترضی [س ٩٣ : ٥

سال

السائل = من یساءل العلم (راوي) جو علم کي
بات پوچهے - جو کچهه جاننا چاهے -

واما السائل فلا تنهر [س ٩٣ : ١٠

سولت لي نفسي میرے جی مین آیا -

= فعلت مادعتلي اليہ نفسی - و سولت
ماخوذ من السوال فالمعلي لم يدعلي الی ما
فعلتہ احد غیری بل اتبعت ھواي فیہ
(رازی)

ساء

سوآۃ جمع (واحد سوءۃ)
(۱) شرمگاہ -
(۲) اعمال قبیحہ - اخلاق قبیحہ -
برائیاں - السوءۃ الفرج والفاحشۃ والخلۃ
القبیحۃ (قاموس)

فوسوس لھما الشیطان لیبدي لھماما
وری عنھما من سواتھما - - - [س ۷ : ۲۰

سب

الاسباب = السماء آسمان (ابن عباس)

ام لھم ملک السموات والارض ومابینھما -
فلیرتقوا فی الاسباب [س ۳۸ : ۱۰

سبط

اسباط = قبائل قبیلے

- - - و ما انزل الي ابراھیم واسمعیل
واسحق ویعقوب والاسباط [س ۲ : ۱۳۶

سبل

ابن السبیل (۱) راہگیر - مسافر -
(۲) لامکان - راستہ راستہ مارا پھرنے والا -

و اتی المال علی حبہ ذوی القربیٰ و
الیتمیٰ و المساکین و ابن السبیل
والسائلین وفی الرقاب [س ۲ : ۱۷۷

سجد

(۱) سر جھکانا -
(۲) تعظیم و تکریم کرنا -

واذ قلنا للملائکۃ اسجدوا لآدم فسجدوا
الا ابلیس [س ۲ : ۳۴
ورفع ابویہ علی العرش وخروا لہ سجدا
[س ۱۲ : ۱۰۰
(۳) غایت انکسار و تذلل و فرمانبرداری -
والنجم والشجر یسجدان [س ۵۵ : ۶
= ای ینقادان لہ تعلی فیما یرید بہما
طبعا انقیاد الساجدین من المکلفین
طوعا (ابن جریر)
(۴) خدا کی عبادت میں سر جھکانا -
مسجد سجدہ کرنے کی جگہ - معبد -
المسجد الحرام (۱) خانۂ کعبہ -

فول وجھک شطر المسجد الحرام
[س ۲ : ۱۴۴

(۲) وه مسجد جس کے اندر خانۂ کعبہ واقع
ہے -
(۳) شہر مکہ -

ذالك لمن لم يكن اهله حاضري المسجد
الحرام [س : ۲ ۱۹۶

سجل

السجل = الرجل مرد - شخص - (حبش کي
لغت)

يوم نطوي السماء كطي السجل للكتب
[س ۲۱ : ۱۰۴

سحت

سحت کوئي مال جس کا لينا حرام ہے - (تاج
العروس)

سماعون للكذب اكالون للسحت - - -
[س ۵ : ۴۲

السحت مال حرام -

- - - واكلهم السحت - - -
[س ۵ : ۶۲

سحر (غريب القرآن ص ۵۴)

(۱) (الف) جادو بيانى -

فقال ان هذا الا سحر يؤثر ان هذا الا قول البشر [س ۷۴ : ۲۴ و ۲۵

سخر

(۱) ھنسی اُڑانا -

فاتخذتموهم سخريا حتى انسوكم ذكري [س ۲۳ : ۱۱۰

(۲) تسخیر اور استخدام سے ماخوذ ہے - اس کے معنی قابو میں رکھنے اور خدمت لینے کے ہیں -

ورفعنا بعضهم فوق بعض درجات ليتخذ بعضهم بعضا سخريا [س ۴۳ : ۳۲

سد

سد ذوالقرنین یہ وہی مشہور دیوار ہے جو چین اور تاتار یا سایتھیا (Scythia) کی سرحد پر بنائی گئی ہے اور جس کو چی وانگ تی (Che-hwang-te) فغفور چین نے درمیان سنہ ۲۴۰ و ۲۳۵ قبل مسیح میں بنایا تھا - (سید احمد)

یہ دیوار پہاڑی ملک میں پتھروں کی چٹانوں سے بنائی گئی اور پتھروں کی چٹانوں کے مضبوط کرنے اور ایک کو دوسرے سے جوڑنے کو لوہے منگائے - چٹانوں کو برابر رکھ کر ان کے سروں کے پاس سوراخ کئے گئے اور ان میں لوہے کے

پاؤں لگائے گئے تاکہ سب جم جائیں اور نکالے سے نہ نکلیں اور لوہے کے پاؤں کو جس کا ایک سرا ایک چٹان کے چھید میں اور دوسرا سرا دوسرے چٹان کے چھید میں رکھا آگ سے لال کر کے ان چھیدوں میں لگائے اور پگھلا تانبا یا پیتل ان چھیدوں میں ڈال دیئے تاکہ پاؤں کے سرے چھیدوں میں جم جائیں اور پتھر نکلنے نہ پائیں اور کسی طرح بغیر دیوار کے منہدم کئے نہ دیوار میں چھید ہو سکے اور نہ کوئی پتھر نکل سکے -

یہ دیوار ھوانگ ھو (Huang-ho) دریا کی غربی موڑ سے جو اینک پہاڑ کے قریب ۳۷ درجہ ۱۵ دقیقہ عرض بلد اور ۱۰۷ درجہ طول بلد پر واقع ہے بنائی شروع ہوئی اور پھر اس دریا کے دوسرے موڑ کو قریباً ۹۳ درجہ عرض بلد اور ۱۱۱ درجہ طول بلد پر کاٹ کر اور خلنجان پہاڑوں کے جنوبی سلسلہ کے نیچے ہو کر خلیج لیاؤتنگ (Liau-Tung) کے کنارہ پر ٹھیک ۴۰ درجہ عرض بلد اور ۱۲۰ درجہ طول بلد پر ختم ہوتی ہے - طول اِس دیوار کا ۱۵۰۰ یا ۱۲۰۰ میل ہے - اونچائی ۳۰ گز اور اس قدر چوڑی کہ چھ سوار پہلو بہ پہلو فراغت سے اس پر گھوڑے دوڑا سکتے ہیں - سو سو قدم پر دو منزلہ اور سہ منزلہ برج بنے ہیں آٹھ سو کوس تک جو کچھ موانع سامنے آئے سب کو

دفع کرتی ہوئی یہ دیوار اپنی منزل مقصود تک پہنچی ہے - اور کئی مقام پر آدھہ آدھہ کوس اونچے پہاڑوں کی چوٹی پر سے یہ دیوار کھنچی ہے اور بعض جگہ بڑے بڑے دریا پر پلوں کے اوپر سے ہو کر یہ گئی ہے اور زیادہ تعلف یہ کہ سمندر کے بیچ سے شروع اس طرح پر ہوئی ہے کہ صدھا جہاز پتھروں سے لدے ہوئے ڈبائے گئے اور اس پر اس کی بنیاد قائم ہوئی - (دیکھو ذوالقرنین تحت قرن)

سر

(۱) چھپانا - (۲) ظاہر کرنا -

و لو ان لکل نفس ظلمت ما فی الارض لافتدت بہ - واسرالندامۃ لما راوا العذاب [س ۱۰ : ۵۴

سرب

سرب چلنا

فاتخذ سبیلہ فی البحر سربا [س ۱۸ : ۶۱
= سرب فی البحر سربا ، ۶ (مچھلی) سمندر میں چلی گئی - (رازی)

سرادق

سرادق (جمع) فارسی سے معرب ہے - اس کی اصل سراپردہ ہے - اس کے معنی گھر کے آگے بڑے ہوئے

بردہ کے ہیں ۔ قرآن مجید میں اس کے معنی
لو اور لپٹ کے آئے ہیں ۔
انا اعتدنا للظالمین نارا احاط بھم
سرادقھا [س ۱۸ : ۲۹

سرق

استرق السمع [س ۱۵ : ۱۸
= خطف الخطفۃ (س ۳۷ : ۱۰)
(دیکھو تحت خطف)

سعر

سعیر (۱) آگ اور اس کی سوزش ۔
(۲) پاگلپنا ۔ بیوقوفی ۔
فقالوا ابشرا منا واحدا نتبعہ انا اذا لفی
ضلال وسعر [س ۵۴ : ۲۴

سفح

مسافحات کھلے خزانے بدکاری کرنے والی عورتیں ۔
مسافحین کھلے خزانے بدکاری کرنے والے مرد ۔
فانکحوھن باذن اھلھن ۔ ۔ ۔
محصنات غیر مسافحات ولا متخذات
اخدان [س ۴ :
۔ ۔ ۔ ذالکم ان تبتغوا باموالکم
محصنین غیر مسافحین [س ۴ :

سفر

سفرة پڑھنے والے - (نبطي لغت)

كلا انها تذكرة فمن شاء ذكره - في صحف
مكرمة مرفوعة مطهرة بايدي سفرة كرام
بررة [س ٨٠ : ١١ - ١٩
= هم اصحاب رسول الله صلي الله عليه
وسلم وقيل هم القراء (رازي)
اسفاراً كتابيں - (كنانه كي لغت)

مثل الذين حملوا التورية ثم لم يحملوها
كمثل الحمار يحمل اسفارا [س ٦٢ : ٥

سكر

(غريب القرآن ص ٥٧)
سكراً سركه (حبش كي لغت)

ومن ثمرات النخيل والاعناب تتخذون
منه سكرا ورزقا حسنا [س ١٦ : ٦٧

سكن

(غريب القرآن ص ٥٧)
سكن اليه (٢) اس نے اس پر بھروسه كيا - اس نے اس
سے اطمينان حاصل كيا - [س ٣٠ :

سلق

سلقوكم = استقبلوكم وه تمهارا استقبال كرتے
هيں - (ابن عباس)

فاذا ذهب الخوف سلقوكم بالسنة حدادا
شحة على الخير [س ٣٣ : ١٩

سما (غریب القرآن ص ۵۹)

سماء (۱) (الف) اوپر - اونچائی - چھت -

من کان یظن ان لن ینصرہ اللہ فی الدنیا
والاخرۃ فلیمدد بسبب الی السماء ثم
لیقطع] س ۲۲ : ۱۵

(۲) = کسفا من السماء آسمانی عذاب -

وقالوا لن نؤمن لک حتی - - -
- - - تسقط السماء کما زعمت
علینا کسفا - - -] س ۱۷ : ۹۰ و ۹۲
= فاسقط علینا کسفا من السماء ان
کنت من الصادقین (س ۲۶ : ۱۷۶

اِسم (غریب القرآن ص ۵۹)

والاسم باعتبار الاشتقاق ما یکون علامۃ
لشئی ودلیلا یرفعہ الی الذهن من الالفاظ
والصفات والافعال (بیضاوی)

اسماء کلها جو قوی انسان میں پیدا کئے هیں اور جن
کے سبب اس کا ذهن ایک نشان یا دلیل سے
دوسری طرف منتقل هوتا هے اور نتیجہ پیدا
کرتا هے اس کو اسماء کے لفظ سے بیان کیا هے - اور
جو کہ یہ قوی ایسے نهے جن سے انسان تمام
چیزوں محسوسات و معقولات کو جان سکتا
هے اسی لئے کلها کے لفظ سے اس کی تاکید کی هے
جس سے اس بات کا اشارہ هے کہ تمام چیزوں کے
جاننے کا مادہ انسان میں ودیعت کیا گیا هے -

ان قوی کو جو اسماء کے لفظ سے تعبیر کیا ہے اس میں بڑا دقیقہ یہ ہے کہ انسان کسی چیز کی حقیقت و ماهیت کو نہیں جانتا ۔ جو کچھ وہ جانتا ہے وہ صرف اسماء ہی اسماء ہیں ۔ پس علم ادم الاسماء کلہا کہنا بالکل انسان کی فطرت کے مطابق اور اس کے بیان کے نہایت ہی مناسب ہے ۔ (سید احمد)

ہر شئی کا علم بالقوۃ جو انسان کی فطرت میں ہے اسی کو علم ادم الاسماء کلہا سے تعبیر کیا ہے ۔
فاعلم ان الله جل اسمه اوجد فی آدم ما یحتاج الیه من کون خلقه علی ما هو علیه من القوة الناطقة وهداها بنور العقل واشهده بذالک النور ما یجب لکل مسمی من اسم و قد علمت ان کل منطوق به اسم فعلمه علی الا جهل معه وهذا العلم فی جبلة ذریته موجود لا یزول فهو علم کل شئی بالقوة وکانه بزر اذا جیدت فلاحة صار کل شئي بالفعل علم الانسان مالم یعلم ظهر من هذا العلم فی کل زمن و قوم یحسب ما اراد الله (تفسیر کشف الاسرار)

سمر

السامري ایک مصری جو حضرت موسیٰ پر ایمان لایا تھا اور ان کے ساتھ مصر سے ہجرت کی تھی حالانکہ بعد کو مرتد ہوگیا ۔ (ابن عباس)
[س ۲۰ : ۹۹

سمع

واسمع غیر مسمع [س ۴ : ۴۲
= یقولون اسمع لا سمعت کفار کہتے تھے
کہ سن - خدا کرے تو نہ سنے - تو بہرا
ہوجائے - (ابن عباس)

سندس

سندس باریک ریشمی کپڑا - (فارسی سے معرب)

عالیہم ثیاب سندس خضر واستبرق
[س ۷۶ : ۲۱

سوی

(غریب القرآن ص ۱۱)
استوی = بلغ اشدہ وہ اپنی پوری طاقت کو
پہنچا - وہ کمال کو پہنچا -

فاستوی وہو بالافق الاعلی [س ۵۳ : ۶ و ۷
سواء = وسط بیچ (ابن عباس)

خذوہ فاعتلوہ الی سواء الجحیم [س ۴۴ : ۴۷
ساوی بین الصدفین دونوں پہاڑوں کے درمیان دیوار
کی بنیاد برابر کی - کیونکہ بنیاد کو برابر
کرکے اس پر دہ لگایا جاتا ہے - صاف مطلب یہ
ہوا کہ اس نے دونوں پہاڑوں کے درمیان دیوار کو
برابر یعنی موافق محاورہ عمارت لیول
(level) میں یعنی پنسال میں کیا -
[س ۱۸ :

شاء

من يشاء   جس كووه (خدا) بمقتضائے عدل چاهے -

يهدي من يشاء   [س ۴ : ۱۴۲

= يهدي به الله من اتبع رضوانه

(س ۵ : ۱۹)

= ويهدي اليه من ينيب   (س ۴۲ : ۱۳)

ان الله يضل من يشاء   [س ۱۳ : ۲۷

= يضل الله من هو مسرف مرتاب

(س ۴۰ : ۳۴)

= ويضل الله الظالمين   (س ۱۴ : ۲۷)

= يضل الله الكافرين   (س ۴۰ : ۷۴)

= ومايضل به الا الفاسقين   (س ۲ : ۲۶)

= وماكان الله ليضل قوما بعد اذهديهم

حتي يبين لهم مايتقون   (س ۹ : ۱۱۵)

شجر

هذه الشجرة   [س ۲ : ۳۵

= شجرة الخلد وملك لايبلي

(س ۲۰ : ۱۲۰)

شد

اشداء   جمع (واحد شديد) مستحكم - مضبوط -
قوي - شجاع -   (قاموس)

محمد رسول اللہ - و الذین معہ اشداء
علی الکفار رحماء بینہم - - [س ۴۸ : ۲۹

شرب

اشربوا فی قلوبہم العجل [س ۲ : ۹۳
ان کے دلوں میں بچھڑے کی محبت پلادی
گئی تھی یعنی پیوست کر گئی تھی -

شرع

شرعۃ و منہاجا = سبیلۃ و سنۃ

شرک

شرک فی الاموال والاولاد لوگوں کے مال اور اولاد میں
حصہ لینا - لوگوں کو گمراہ کر کے ان سے برے
کاموں میں مال صرف کرانا اور ان کے ذریعہ سے
ان کی اولاد کو بھی برے کاموں میں لگا رکھنا -
لوگوں کو بہکا کر ان سے مال خرچ کرانا اور ان کے
لڑکوں اور لڑکیوں کو اپنے بھینٹ چڑھوانا -

و استفزز من استطعت منہم بصوتک
واجلب علیہم بخیلک ورجلک وشارکہم
فی الاموال والاولاد وعدہم - و مایعدہم
الشیطان الاغرورا [س ۱۷ : ۶۴

شطن

(غریب القرآن ص ۹۲)
شیطان (۳) (الف) کاہن - نجومی - (رازی)
انا زینا السماء الدنیا بزینۃ الکواکب

وحفظا من کل شیطان مارد [س ۳۷ : ۶ و ۷
و لقد زینا السماء الدنیا بمصابیح و
جعلناها رجوما للشیاطین واعتدنا لهم
عذاب السعیر [س ۶۷ : ۵
(۸) مخالف اور دشمن خواہ وہ حقیقی وجود
ہو جیسے آدمی یا حیوان خواہ کوئی ذہنی
بات ہو جیسے کوئی تکلیف ۔
کل عات متمرد من الجن والانس والدواب
فهو شیطان ۔ (صراح و قاموس)

شعر

شعائر جمع (واحد شعیرۃ)
لاتحلوا شعائر الله ۔ ۔ ۔ [س ۵ : ۲

شغف

شغفها = غلبها اس پر غلبہ کر لیا ۔ (ابن
عباس)
قد شغفها حبا [س ۱۲ : ۳۰

شفع

شفاعة کسی کے ساتھ شریک ہونا اور اس کی امداد
کرنا ۔ (راغب)
من یشفع شفاعة حسنة یکن له نصیب
منها ۔ ومن یشفع شفاعة سیئة یکن له

كمل منها [س ۴ : ۸۵

شكل

شاكلة طور طريقة ۔ طبيعت كا ميلان ۔ (لسان العرب) ۔ سجيه بمعني طبيعت ۔ (راغب)۔ خلقت اور ملكه جو انسان كے مقام اور مرتبه كے موافق اس پر غالب هوتا هے ۔
اي خليقته وملكته الغالبة عليه من مقامه (ابن العربي) ۔ وه طريقه جس پر انسان مجبول هے ۔ طريقته التي جبل عليها (فراء)
قل كل يعمل علي شاكلته [س ۱۷ : ۸۴

شمز

اشمازت نفرت كرتي هے ۔ (ابن عباس)
واذا ذكر الله وحده اشمازت قلوب الذين لايومنون بالاخرة [س ۳۹ : ۴۵

شنا

شانئك = عدوك تيرا دشمن (ابن عباس)
ان شانئك هو الابتر [س ۱۰۸ : ۳

شهب

شهاب وه آتشين شعله جو كائنات الجو ميں اسباب طبعي سے پيدا هوتا هے اور جو كسي جهت ميں

دور تک چلا جاتا ہے اور جس کو اردو میں تارہ
ٹوٹنا بولتے ہیں - عرب جاهلیت میں اس
سے بدفالی اور کسی حادثہ عظیم کے واقع ہونے
کا یقین کرتے تھے -

شهد

مشهود حضور قلب کا وقت -

ان قرآن الفجر کان مشهودا [س ۱۷ :

شاهد = حاکم فیصلہ کرنے والا -

وشهد شاهد من اهلها ان کان قمیصه قد من
قبل فصدقت وهو من الکاذبین - - -
[س ۱۲ : ۲۶

= حکم حاکم (ابن عباس)

شهید (۱) قوم کا نبی -

فکیف اذا جئنا من کل امة بشهید و
جئنا بک علی هولاء شهیدا [س ۴ : ۴۱

(۲) ساتھی - سردار - فیصلہ کرنے والا -

- - - فاتوا بسورة من مثله - وادعوا
شهداءکم من دون الله ان کنتم صادقین
[س ۲ : ۲۳

صاب

حیث اصاب جدھر کا ارادہ کیا - (عمان کی لغت)

فسخرنا لہ الریح تجری بامرہ رخاء حیث
اصاب [س ۳۸ : ۳۶

صاح

صیحۃ (۱) آتشفشاں پہاڑ کے آس پاس آتشفشانی سے پہلے جو گڑگڑاہٹ کی آواز ہوتی ہے -

انا ارسلنا علیھم صیحۃ واحدۃ فکانوا
کھشیم المحتظر [س ۵۴ : ۳۱

= فاخذتھم الرجفۃ فاصبحوا فی دارھم
جاثمین (س ۷ : ۷۸)

= فتلک بیوتھم خاویۃ بما ظلموا
(س ۲۷ : ۵۲)

(۲) عذاب ناگہانی -

ان کانت الا صیحۃ واحدۃ فاذا ھم خامدون
[س ۳۶ : ۲۹

صاع

صواع چاے یا قہوہ پینے کی چینی کی چھوٹی پیالی - (لغت دمیر)

قالوا نفقد صواع الملک [س ۱۲ : ۷۲

صبغ

صبغۃ بپتسمہ

صبغۃ اللہ - و من احسن من اللہ صبغۃ
[س ۲ : ۱۳۸

صاحب

صاحب (جمع اصحاب) ساتھی -
اصحاب الفیل یمن کا مسیحی بادشاہ ابرہۃ الاشرم
محض جبراً عربوں کو دین مسیحی میں لانا
چاہتا تھا - اس نے اسی غرض سے خانۂ کعبہ پر
(جو ان دنوں بتخانہ تھا اور جس کی زیارت کے
لئے دور دور سے عرب آیا کرتے تھے) چڑھائی کی
اور اس کو منہدم کرنا چاہا کہ بت پرست
عربوں کا تیرتھ برباد ہو جائے - وہ اپنے ساتھ
بڑا لشکر لایا جس میں ہاتھی بھی تھے - مگر
خدا کو ظلم پسند نہیں چنانچہ اس کے مکہ
پہنچتے ہی اس کی فوج میں چیچک پھیل
گئی اور سارا لشکر دیکھتے ہی دیکھتے تباہ
ہو گیا - یہ واقعہ آنجناب کی پیدائش سے
بیس روز پہلے کا ہے - [س ۱۰۵
اصحاب الاخدود ان کا ذکر عہد عتیق کی کتاب دانی
ایل (دانیال) باب ۳ میں آیا ہے - (بغوی)
مختصر قصہ یوں ہے کہ بخت نصر یہودیوں
پر بڑا ظلم کرتا تھا یہاں تک کہ اس نے دورہ نام
ایک بستی میں ایک سونے کی مورت بنوا کر
رکھوا دی اور اعلان کر دیا کہ خاص خاص وقت
پر ہر خاص و عام اس کی پرستش کرے ورنہ زندہ

جلادیا جاے گا - تین یہودیوں نے جو اس کے
ہاں ملازم بھی تھے اس بت پرستی سے انکار کیا -
چنانچہ وہ آگ کی خندق میں ڈالے گئے مگر
خدا کی شان سے وہ کسی طرح بچ نکلے اور ان کو
آگ میں گرفتار کرنے والے ہی آگ میں گر کر
خاک ہوے - [س ۸۵ : ۴

اصحاب الایکہ اہل مدین جن میں شعیب مبعوث
ہوئے تھے - [س ۱۵ : ۷۸

اصحاب الحجر قوم ثمود [س ۱۵ : ۸۰

اصحاب الکہف والرقیم یہ چند عیسائی نوجوان
تھے کہ ایک بت پرست بادشاہ (Decius
نامی) کے ظلم سے بھاگ کر ایک پہاڑ کی کھوہ
میں جا چھپے تھے - اور کچھہ روز اس کھوہ
میں رہنے کے بعد اسی میں بند کر دیئے گئے اور
جاں بحق ہوے - اس کے کئی سو برس بعد
کھوہ کا منہہ جو بند کیا گیا تھا اتفاقا کھل گیا
اور اس کھوہ میں اُن کی لاشیں جو صرف ہڈیاں
باقی تھیں دکھائی دیں - اس وقت لوگوں نے
اُن کی زیارت کی اور آپس میں مشورہ کے بعد طے
پایا کہ اُن کے اوپر ایک مقبرہ بنائیں - آخرکار
اُن کے علماء (پادریوں) نے ایک عبادتخانہ
(Chapel) بنانے کی تجویز کی - اُن کی
ہڈیاں پتھر کے ایک بڑے صندوق میں بند کر کے
مارسیلز (Marseilles) کو بھیجی گئیں
اور اب بھی سینٹ وکٹر (St. Victor) کے

گرچہ میں موجود نہیں ۔
اصحاب النار (۱) دوزخ والے ۔ دوزخی ۔
(۲) داروغہ دوزخ ۔

وماجعلنا اصحاب النار الاملائکۃ [س ۷۴ : ۳۱

صد

صدید نہایت کھولتا ہوا ۔ (لسان العرب ۔ تاج العروس)

من ورائہ جہنم ویسقی من ماء صدید
[س ۱۴ : ۱۶
= وسقوا ماء حمیما فقطع امعاءھم
(س ۴۷ . ۱۵)

صدع

صدع (۱) شق کرنا ۔ فرق کرنا ۔ جدا کرنا ۔
یومئذ یصدعون [س ۳۰ : ۴۳
= یتفرقون (ابن عباس)
(۲) ظاہر کرنا ۔
فاصدع بما تؤمر [س ۱۵ : ۹۴
(۳) پاؤں کی رگڑ سے زمین میں راستہ پیدا کرنا ۔
ذات الصدع چل کر راستہ بنانے والی (کرۂ زمین)
والارض ذات الصدع [س ۸۶ : ۱۲
[جب وہ مومن کو آفتاب اپنے رداء رد چمکر بنایے

ہوئے کھینچتا ہے اور زمین، اُس کی کشش سے کھا جاتی ہے تو فضا میں اُس کی آمد و رفت اور گردش کے لئے ایک راستہ بن جاتا ہے -]

صدق

صدق (۱) سچ -
(۲) == صواب ٹھیک - (رازی)
(۳) سعادت -

وبشر الذین امنوا ان لھم قدم صدق عند ربھم
[س ۱۰ : ۲
== سبق لھم السعادة فی الذکر الاول (ابن عباس)

صعد

الصعود فی السماء آسمان پر چڑھ جانا - مزاج آسمان پر ہونا - تکبر کرنا -
فمن یرد الله ان یھدیہ یشرح صدرہ للاسلام -
و من یرد ان یضلہ یجعل صدرہ ضیقا حرجا
کانما یصعد فی السماء [س ۶ : ۱۲۵

صعق

صاعقة (۱) بجلی کی کڑک - زوروں کی آواز جیسے آتشفشانی کے وقت کسی آتشین پہاڑ کی -
اخذتھم الصاعقة [س ۲ : ۵۵
(۲) == رجفة
(۳) مہلک سزا - عذاب -

(۴) غشی طاری ہونا ۔

فلما تجلی ربه للجبل جعله دكا و خر موسى صعقا [س ۷ : ۱۴۳

صفا

صفا پاک صاف کرنا یا رکھنا ۔

ولقد اصطفیناه في الدنیا [س ۲ : ۱۳۰

صلا

صلواة (۱) نماز ۔

فصل لربك وانحر [س ۱۰۸ . ۳

(۲) دعا ۔

ان الله و ملائكته يصلون على النبي ۔ يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليما [س ۳۳ . ۵۶

(۳) دین ۔ مذہب ۔ پرہیزگاری ۔

قالوا يا شعيب اصلوتك تامرك ان نترك ما يعبد آباءنا [س ۱۱ ۸۷

صلوات (جمع) (۱) نمازیں ۔

حافظوا على الصلواة والصلواة الوسطى [س ۲ : ۲۳۸

(۲) دعائیں ۔

وصل عليهم ۔ ان صلوتك سكن لهم [س ۹ . ۱۰۳

(۳) رحمتیں - برکتیں -

اولئک علیهم صلوات من ربهم ورحمة

[س ۲ : ۱۵۷

(۴) یہودیوں کے عبادت خانے -

ولولا دفع الله الناس بعضهم ببعض
لهدمت صوامع و بيع و صلوات و مساجد
يذكر فيها اسم الله كثيرا [س ۲۲ . ۴۰

صلب

من بين الصلب والترائب مرد کے صلب (پیٹھ) اور
عورت کے ترائب (سینہ) کے مس ہونے سے -
مرد اور عورت کے اکٹھے ہونے سے -

فلينظر الانسان مم خلق - خلق من ماء
دافق يخرج من بين الصلب والترائب
[س ۸۶ . ۵ - ۷

صم

صم (۱) وہ بہرا جو ایمان کی بات سننے میں
عاری ہو -

صم بكم عمى فهم لا يرجعون [س ۲ : ۱۸

(۲) بہرا محض -

صنو

صنوان = مجتمع اکٹھا - (ابن عباس)

وزرع ونخيل صنوان وغير صنوان [س ۱۳ : ۴

ضاز

ضیزیٰ حیرت انگیز ۔ تعجب خیز (ابن عباس)

تلک اذا قسمۃ ضیزیٰ [س ۵۳ : ۲۲

ضر

اولی الضرر = العذر جو معذور ہیں ۔ (ابن عباس)

لا یستوی القاعدون من المؤمنین غیر اولی الضرر والمجاھدون فی سبیل اللہ باموالھم وانفسھم [س ۴ : ۹۵

ضل

ضلال (۱) بہک جانا ۔ بھٹک جانا ۔
(۲) غلطی کرنا ۔
(۳) مخبوط ہونا ۔
(۴) گھبرا جانا اور راہ نہ پانا ۔ (رازی)

قال فعلتھا اذا وانا من الضالین [س ۲۶ : ۲۰

(۵) = خذلان چھوڑ دینا ۔ (زمخشری)

اضلال (۱) گمراہ کرنا ۔
(۲) ہلاک کرنا ۔ (تاج العروس)
(۳) ضائع کرنا ۔ (جوہری)

الذین کفروا وصدوا عن سبیل اللہ اضل اعمالھم [س ۴۷ : ۱

ضلالۃ (۱) = عقوبۃ الضلالۃ گمراہی کی سزا ۔
(راغب)

ضال (۱) گمراہ ۔
(۲) = عائل (ابن عباس)

ووجدک ضالا فھدیٰ [س ۹۳ : ۷
= ما کنت تدری ما الکتاب ولا الایمان و
لکن جعلناہ نورا نھدی بہ من نشاء من
عبادنا [س ۴۲ . ۵۲

ضھی

یضاھئون = یشبھون نقل کرتے ھیں ۔ (ابن
عباس)

یضاھئون قول الذین کفروا من قبل
[س ۹ : ۳۰

طاب

طوبیٰ جنت (حبش کی لغت)

الذین امنوا وعملوا الصالحات طوبیٰ لھم
وحسن ماٰب [س ۱۳ . ۲۹

طیبات مزےدار خوشگوار غیر مضر چیزیں ۔
ان الطیب فی اصل اللغۃ عبارۃ عن
المستلذ المستطاب (رازی)

کلوا من طیبات ما رزقنٰکم [س ۲ . ۱۷۲

طاع

یستطیع (۱) وہ استطاعت نہیں رکھتا۔ نہیں کرسکتا۔ [س ۲ : ۲۸۲

(۲) = یطیع وہ راضی ہوگا۔ وہ خرہش پوری کرے گا۔ (راغب)

اذ قال الحواریون یا عیسی ابن مریم ہل یستطیع ربک ان ینزل علینا مائدۃ من السماء [س ۵ : ۱۱۲

طاف

طائف (۱) = اللمۃ وسوسہ (ثقیف کی لغت۔ ابن عباس)

ان الذین اتقوا اذا مسہم طائف من الشیطان تذکروا فاذاہم مبصرون [س ۷ : ۲۰۱

(۲) غضب۔

فطاف علیہا طائف من ربک وہم نائمون [س ۶۸ : ۱۹

طال

طولاً = سعۃ (بخاری)

و من لم یستطع منکم طولا ان ینکح المحصنات المومنات۔ ۔ ۔ [س ۴ : ۲۵

الطول = السعة والغنی کشادگی اور بے نیازی -
(ابن عباس)

غافر الذنب وقابل التوب شدید العقاب
ذی الطول [س ۴۰ : ۳

طبع

طبع مہر کرنا - بند کرنا -

فبما نقضهم میثاقهم وکفرهم بآیات الله
وقتلهم الانبیاء بغیر حق وقولهم قلوبنا
غلف بل طبع الله علیها بکفرهم - - -
[س ۴ : ۱۵۵

طبع علی قلوبهم اس نے ان کے دلوں پر مہر کردیا -
اس نے ان کو بند کردیا - ان کے دل کام نہیں دے
سکتے -

من شرح بالکفر صدرا فعلیهم غضب من
الله - - - ذالک بانهم استحبوا
الحیات الدنیا علی الآخرة - - -
اولئک الذین طبع الله علی قلوبهم و
سمعهم وابصارهم - اولئک هم الغافلون
[س ۱۶ ۱۰۶ - ۱۰۸

- - - وطبع الله علی قلوبهم فهم
لا یفقهون [س ۶۳ : ۳
- - - وطبع الله علی قلوبهم فهم لا یعلمون (ن)
[س ۹ : ۹۳

- - - و نطبع علي قلوبهم فهم لا
يسمعون [س ۷ : ۱۰۰

- - - كذالک يطبع الله علي قلوب
الكافرين [س ۷ : ۱۰۱

- - - كذالک نطبع علی قلوب
المعتدين [س ۱۰ : ۷۴

- - - كذالک يطبع الله علی قلوب
الذين لايعلمون [س ۳۰ : ۵۹

- - - كذالک يطبع الله علی كل
قلب متكبر جبار [س ۴۰ : ۳۵

طبق

طبقا عن طبق درجه بدرجه - زينه بزينه -

لتركبن طبقا عن طبق [س ۸۴ : ۱۹

از جمادی مردم و نامی شدم
وز نما مردم بحیوان سرزدم
مردم از حیوانی و آدم شدم
پس چه ترسم کے ز مردن کم شدم
حملۂ دیگر بمیرم از بشر
تا بر آرم از ملائک بال و پر
بار دیگر از ملک قربان شوم
آنچه اندر وهم نآيد آن شوم

پس عدم گردم عدم چون ارغنون
گویدم کانا الیه راجعون
(مولینا روم)

طرف

(غریب القرآن ص ۷۲)
(۳) حصہ ۔ (راغب)

و ما النصر الا من عند اللہ العزیز الحکیم
لیقطع طرفا من الذین کفروا - - -
[س ۳ : ۱۲۶

طرق

طرائق (۱) طریقے ۔ راستے ۔
(۲) مذاہب ۔

کنا طرائق قددا [س ۷۲ : ۱۱
سبع طرائق (طرق سے مطروف) سات کواکب ۔

ولقد خلقنا فوقکم سبع طرائق [س ۲۳ : ۱۷

طغي

تطغوا == تظلموا ظلم کرو (ابن عباس)

و وضع المیزان الا تطغوا فی المیزان
[س ۵۵ : ۸

طفق

طفق (۱) شروع کرنا ۔

فطفق مسحا بالسوق والاعناق [س ۳۸ : ۳۳
(۲) ارادہ کرنا ۔ (رومی لغت)

فلما ذاقا الشجرة بدت لهما سوآتهما و
طفقا یخصفان علیهما من ورق الجنة
[س ۷ : ۲۲

طمس (غریب القرآن ص ۷۳)

طمس (۳) دهواں دهار کردینا ۔ آتشیں پہاڑوں
کا اور زمین کی گندهک و نفط میں آتش پیدا
کرکے آنکھوں کا بیکار کردینا ۔ جیسا کہ اُن
پہاڑوں کی آتشفشانی کے وقت هوا کرتا هے ۔

و لقد راودوہ عن ضیفه فطمسنا اعینهم
فذوقوا عذابی و نذر [س ۵۴ : ۳۷

طود

طود (۱) پہاڑ ۔ (۲) اونچی زمین ۔
(۳) کسی اونچی چیز کو بھی طود کہتے هیں
یہانتک کہ اونٹ کی پیٹھہ کی اونچائی کو
بھی ۔

فانفلق فکان کل فرق کالطود العظیم
[س ۲۶ : ۶۳

طوی

کطی السجل للکتب — کاپی (صحیفہ) لپیٹ کتاب

جس طرح کتاب پر ورق لپیٹا جاتا ھے - (ابن عباس) [س ۲۱ : ۱۰۴

ظفر

ذی ظفر = اونٹ یا اونٹ اور شطرمرغ (ابن عباس)

وعلی الذین ھادو احرمنا کل ذی ظفر [س ۶ : ۱۴۷

ظل

(غریب القرآن ص ۷۴)

ظلت = آوںت نوقائم رھا - (ابن عباس)

وانظر الی الھک الذی ظلت علیہ عاکفا [س ۲۰ : ۹۷

ظلۃ (۱) سایہ - الظلۃ کل ما اظلک من سقف بیت او سحابہ او جناح حائطۃ ظلۃ ھر اُس چیز کو کہتے ھیں جو سایہ ڈالے گھر کی چھت ھو یا ابر یا احاطہ کا بازو یعلی دیوار (رازی)

واذ نتقنا الجبل فوقھم کانہ ظلۃ و ظنوا انہ واقع بھم [س ۷ : ۱۷۱

(۲) مصیبت جو اوپر سے آن پڑے - جو انسان کو ڈھانک لے - جس کے آگے اس کو اور کچھ نہ دکھائی دے -

فکذبوہ فاخذھم عذاب یوم الظلۃ [س ۲۶ : ۱۸۹

ظلم

ظلمات (۱) رات کی تاریکی -
(۲) گمراهی - کفر -

و لقد ارسلنا موسی بآیاتنا ان اخرج
قومک من الظلمات الی النور [س ۱۴ : ۵

(۳) مصائب - تکلیف -

وذا النون اذ ذهب مغاضبا فظن ان لن
نقدر علیه فنادی فی الظلمات - - -
[س ۲۱ : ۸۷

ظلموا بها = کفروا ان سے کفر کئے - ان کی تکذیب
کی - ان کو نہ مانا - (تاج العروس)

فاولئک الذین خسروا انفسهم بما کانوا
بآیاتنا یظلمون [س ۷ : ۹

ظهر

الا ما ظهر منها = الا ما جرت العادة والجبلة علی
ظهوره (زمخشری) یعنی جس کے ظاهر
کرنے کا عادة اور فطرة دستور هے - رازی تعال
کا قول یوں نقل کرتے هیں الا ما یظهره الانسان
فی عادة الجاریة وذالک فی النساء الوجه
والکفان یعنی جسم کا وه حصه جو انسان
موافق رواج کے ظاهر کرتا هے - اور (عرب میں)
عورتوں کے لئے یه حصے ان کے منهه اور دونوں
هاتهه هیں -

بظاھرمن القول محض جھوٹ کو - (اردشذرہ کی لغت)

ام تنبئونہ بما لا یعلم فی الارض ام بظاھر من القول [س ۱۳ : ۳۳

عاد

معاد (۱) ٹھکانا - (۲) کمال - کامیابی -

ان الذین فرض علیک القرآن لرادک الی معاد [س ۲۸ : ۸۵

عان

عین القطر تانبا - (ابن عباس)

واسلنا لہ عین القطر [س ۳۴ : ۱۲

عثر

عثر مطلع ہونا -

فان عثر علی انھما استحقا اثما فاخران یقومان مقامھما من الذین استحق علیھم الاولیان فیقسمان باللہ - - -

[س ۵ : ۱۰۷

عجز

عجوز شیخۃ بڑھیا عورت - جوان عورت پربھی اس کا اطلاق ہوتا ہے - والعجوز - - -

الم الشابۃ کانت اوشیخۃ (قاموس)

فنجیناہ و اھلہ اجمعین الا عجوزا فی الغابرین [س ۲۶ : ۱۷۰ و ۱۷۱

عد

عددہ اس نے اس کو آئندہ کے لئے سامان بنایا ۔ (رازی)

- - - الذي جمع مالا وعددہ [س ۱۰۴ : ۲

نعدلھم عدا = انفاسھم التی یتنفسون في الدنیا تھیتجھم جو سانس وہ دنیا میں لیتے ھیں ھم ان کا ھي شمار رکھتے ھیں ۔ (ابن عباس)

فلا تعجل علیھم ۔ انما نعد لھم عدا [س ۱۹ : ۸۴

= لقد احصیھم وعدھم عدا (س ۱۹ : ۹۴)

عدن

عدن انگور کی ٹہنیاں اور انگور کے خوشے ۔ (سریانی زبان کي لغت) ۔

جنات عدن تجري من تحتھا الانھار خالدین فیھا [س ۲۲ ۰ ۸۹

عذب

العذاب الادنی فوري سزا ۔ فوري مؤاخذہ ۔

و لنذيقنهم من العذاب الادني دون
العذاب الاكبر لعلهم يرجعون [س ۳۲ : ۲۱

عرب

آعراب جمع (واحد اعرابي) بدوي عرب -
[س ۹ : ۹۹

عرب (بالضمه) جمع واحد { عروب (مؤنث) پيار كرنے والي عورت - عريب (مذكر) پاكباز مرد -

عربا اترابا [س ۵۶ : ۳۷

عرج

ذي المعارج = العلو و الفواضل برتر اور بلند
(ابن عباس)

ليس له دافع من الله ذي المعارج
[س ۷۰ : ۲ و ۳

عرش

(غريب القرآن ص ۷۹)
عرش و كني به عن العز و السلطان و المملكة
(راغب)

عرض

عرض عارضي چيزيں -

تریدون عرض الدنیا [س ۸ : ۶۷

عرف

بالعرف = بالمعروف اچھی باتیں - (ابن عباس)

وامر بالعرف واعرض عن الجاهلین
[س ۷ : ۱۹۹

عرم

العرم = المسناة وہ بند جو بارش کا پانی پہاڑ کی گھاٹیوں میں روکنے کے لئے بنائے جاتے ہیں اور پھر ان کے پیچھے پانی جمع ہو کر آبشار کی طرح گرتا اور بالائی زمینوں کو سیراب کرتا ہے -
سیل العرم زوروں کا سیلاب - (ابن عباس)

فارسلنا سیل العرم [س ۳۴ : ۱۶

عری

عراء ساحل - کنارہ دریا -

فنبذناہ بالعراء وهو سقیم [س ۳۷ : ۱۴۵
= بالساحل (ابن عباس)

عزم

عزموا الطلاق = حققوا الطلاق انہوں نے طلاق دے دی - (هذیل کی لغت)

للذین یؤلون من نساء ھم تربص اربعۃ
اشھر ۔ فان فاء وفان اللہ غفور رحیم ۔ وان
عزموا الطلاق فان اللہ سمیع علیم
[س ۲ : ۲۲۶ و ۲۲۷

عسعس

عسعس آدبر پونھٹ پھیری ۔
واللیل اذا عسعس [س ۸۱ : ۱۷

عسی

عسی (فعل جامد ہے) قریب ہے ۔ غالب ہے ۔

عضل

تعضلوھن = تقھروھن قہر کرو ان پر (ابن عباس)

۔ ۔ ۔ فلا تعضلوھن ان ینکحن ازواجھن
اذا تراضوا بینھم بالمعروف
[س ۲ : ۲۳۲

عطا

اعطی کل شئی خلقہ ہر چیز کو اپنی مشیئت سے
ایک خاص طور پر بنایا ۔ [س ۲۰ : ۵۰

عفا

عفا اللہ عنک یہ جملہ دعائیہ ہے ۔ اس سے مقصد
محض مخاطب [illegible] کے ساتھ ہمدردی ظاہر کرنا ہے ۔

عفا اللہ عنک ۔ لم اذنت لھم حتی
یتبین لک الذین صدقوا و تعلم الکاذبین
[س ۹ : ۴۳

العفو (۱) = الفضل ضرورت سے زاید مال ۔
(ابن عباس)

ویسئلونک ماذا ینفقون ۔ قل العفو
[س ۲ : ۲۱۹

(۲) عفو ۔ بخشش ۔

خذ العفو و امر بالمعروف و اعرض عن
الجاھلین [س ۷ ۱۹۹

(۳) آپس میں احسان کرنا ۔

وان طلقتموھن من قبل ان تمسوھن وقد
فرضتم لھن فریضۃ فنصف ما فرضتم الا ان
یعفون او یعفوا الذین بیدہ عقدۃ النکاح ۔
وان تعفوا اقرب للتقوی [س ۲ : ۲۳۷

عفو = کثروا وہ کثرت سے بڑھے ۔ (ابن عباس)

ثم بدلنا مکان السیئۃ الحسنۃ حتی عفوا
[س ۷ : ۹۵

عفو

عفریت جنگلی قوموں میں سے (یعنی جنوں
میں سے) جو حضرت سلیمان کے دربار میں تھے
ایک شخص کا نام ۔ اسم اوض و تلعۃ

بفلسطین واسم امراة والرجل الکامل ضابط
القوی - (قاموس)

عقد

العقود (۱) = ما احل اللہ وما حرم وما فرض وما
حد فی القرآن کلہ (ابن عباس)
خدا نے قرآن میں جو کچھ حلال حرام اور حد
مقرر کی ہے -
(۲) معاہدے - (بنی حنیفہ کی لغت)

یاایہا الذین امنوا اوفوا بالعقود [س ۵ : ۱

عقم

عقیم (۱) جس عورت کے ایک زمانہ تک جو بہ
نسبت عام عادت کے زیادہ ہو اولاد نہیں ہوتی
اور جس کو لوگ بانجھ تصور کرنے لگتے
ہیں -

وقالت عجوز عقیم [س ۵۱ : ۲۹

(۲) ہلاک کرنے والا -

- - - حتی تاتیہم الساعۃ بغتۃ او
یاتیہم عذاب یوم عقیم [س ۲۲ : ۵۵

وفی عاد اذ ارسلنا علیہم الریح العقیم
[س ۵۱ : ۴۱

علق

کالمعلقۃ = لاھی ایم ولاھی ذات زوج نہ تو وہ بے

شوهروالی هی هے اور نہ شوہر والی - (ابن عباس)

ولن تستطیعوا ان تعدلوا بین النساء ولو حرصتم فلا تمیلوا کل المیل فتذروها کالمعلقة [س ۴ : ۱۲۹

علم

عالمین (۱) دنیا جہان - (۲) تمام مخلوق -

الحمد للہ رب العالمین [س ۱ : ۱

(۳) قومیں -

یا بنی اسرائیل اذکروا نعمتی التی انعمت علیکم وانی فضلتکم علی العالمین [س ۲ : ۴۷

علم آدم انسان میں ان قوی کا مخلوق کرنا مراد ہے جن سے انسان تمام چیزوں کو جانتا اور سمجھتا اور خیال کرتا اور سوچتا اور نئی باتیں ظاہر کرتا اور چند باتوں کے ملانے سے ایک نتیجہ نکالتا ہے -

و المعنی انہ تعلی خلقہ من اجزاء مختلفة و قوی متبائنة مستعد الا ادراک انواع المدرکات من المعقولات و المحسوسات و المتخیلات و الموہومات و الہمہ معرفة ذوات الاشیاء و خواصہا و اسمائہا واصول العلم وقوانین الصناعة وکیفیة الاتہا (بیضاوی)

علیٰ

حرف جر ہے

(۱) اوپر - (استعلاء حسیاً یا معنی)

(۲) = مع (مصاحبت)

واتی المال علی حبہ [س ۲ : ۱۷۷

(۳) = من (ابتداء)

الذین اذا اکتالوا علی الناس یستوفون

[س ۸۳ : ۲

و الذین هم لفروجهم حافظون الا علی

ازواجهم - - - [س ۲۳ : ۵ و ۶

(۴) = لام تعلیلیہ -

ولتکبروا اللہ علی ما ھدیکم [س ۲ : ۱۸۵

(۵) = فی (ظرفیت)

و دخل المدینۃ علی حین غفلۃ من اھلھا

[س ۲۸ : ۱۵

(۶) = ب (حرف با)

حقیق علی ان لا اقول علی اللہ الا الحق

[س ۷ : ۱۰۵

(۷) = ل (واسطے)

وصل علیهم [س ۹ : ۱۰۳

(۸) باوجودیکہ -

ان ربک لذو مغفرة للناس علی ظلمهم
[س ۱۳ : ۶

علی شئ مطابق کسی چیز کے یا کسی اصول کے -

و قالت الیهود لیست النصاری علی شئ و قالت النصاری لیست الیهود علی شئ - وهم یتلون الکتاب
[س ۲ : ۱۱۳

عن

حرف جر ہے -

(۱) مجاورة - تجاوز کرنا - حد سے بڑھنا -

فلیحذر الذین یخالفون عن امره
[س ۲۴ : ۶۳

(۲) بدل - عوض - بجائے -

واتقوا یوما لا تجزی نفس عن نفس شیئاً
[س ۲ : ۴۸

(۳) تعلیل - بوجه - بسبب (دیکھو غریب القرآن ص ۷۹)

و ما کان استغفار ابراهیم لابیه الا عن موعدة وعدها ایاه
[س ۹ : ۱۱۴

ما نحن بتارکی الهتنا عن قولک
[س ۱۱ ۵۳

(۴) = علی

ومن یبخل فانما یبخل عن نفسہ
[س ۴۷ : ۳۸

لترکبن طبقا عن طبق [س ۸۴ : ۱۹

(۵) = بعد ۔

یحرفون الکلم عن مواضعہ [س ۵ : ۱۳
= من بعد مواضعہ (س ۵ : ۴۱)

(۶) = من

وھو الذی یقبل التوبۃ عن عبادہ
[س ۴۲ . ۲۵
= فتقبل من احدھما (س ۵ : ۲۲)

عنت

العنت (۱) = إثم گناہ ۔ (ھذیل کی لغت)
(۲) = الزنی زنا ۔ (ابن عباس)

۔ ۔ ۔ ذلک لمن خشی العنت منکم
[س ۴ : ۲۵

عنت (۱) جھک جانا ۔

وعنت الوجوہ للحی القیوم [س ۲۰ : ۱۱۱

(۲) گراں گذرنا ۔ ضیق میں پڑنا ۔

عند

ظرف مکان ہے اور حضور اور قرب دونوں موقعوں پر استعمال ہوتا ہے خواہ یہ امور حسی ہوں یا معنوی ۔

عندها جنة المأوى [س ۵۳ : ۱۵

قال الذی عنده علم من الکتاب
[س ۲۷ : ۴۰

عھد

عہد حکم دینا -

ولقد عہدنا الی آدم من قبل فنسي ولم
نجد له عزما [س ۲۰ : ۱۱۵

الم اعہد الیکم یابنی آدم ان لا تعبدوا
الشیطان انہ لکم عدو مبین - و ان
اعبدونی - ھذا صراط مستقیم
[س ۳۶ : ۶۰ و ۶۱

عہداً = شہادۃ ان لا الٰہ الا اللہ اس بات کی تصدیق
کہ خدا ایک ھے - (ابن عباس)

عہد اللہ اس کی قدرت کی نشانیاں جو دنیا میں اور
خود انسان میں ھیں اور جو عقل و تمیز
انسان میں بالواسطہ یا بلا واسطہ ان کے
سمجھنے کی موجود ھے اس کے خدا ھونے پر موثق
عہد ھے - - - خود انسان کی فطرت
اور جو قوائے محرک اور قوت مانع یا معتدل
کرنے والی ان قوی کی اس میں رکھی ھے وہ
ٹھیک اس کے دین یا شریعت کے بجا لانے کا جو
عین فطرت ھے یہ عہد ھے - (سید احمد)

الذین ینقضون عهد اللہ من بعد میثاقه
[س ۲ : ۲۷

غار

غیر (۱) مجرد نفی کے لئے آتا ہے جس سے کسی اثبات کا ارادہ ھی نہ کیا گیا ھو ۔

و من اضل ممن اتبع ھواہ بغیر ھدی من اللہ
[س ۲۸ : ۵۰

– – – وھو فی الخصام غیر مبین
[س ۴۳ : ۱۸

(۲) = إلا

مالکم من الہ غیرہ
[س ۷ : ۵۹

ھل من خالق غیر اللہ یرزقکم من السماء والارض
[س ۳۵ : ۳

(۳) مادہ کے سوا صرف صورت کی نفی کرنے کے لئے آتا ہے ۔

کلما نضجت جلودھم بدلنا ھم جلودا غیرھا
[س ۴ : ۵۶

(۴) کسی ذات کو شامل ھو ۔

– – – بما کنتم تقولون علی اللہ غیر الحق – – –
[س ۶ : ۹۳

قال الذین لا یرجون لقاءنا ائت بقرآن غیر ھذا
[س ۱۰ : ۱۵

غرا

نغرینک بهم = نسلطنک علیهم ہم تجکو ان پر غلبہ دیں گے ۔ (ابن عباس)

لئن لم ینته المنافقون والذین فی قلوبهم مرض والمرجفون فی المدینة لنغرینک بهم [س ۳۳ : ۶۰

غرم

غراما سخت پیچھا کرنے والا ۔

ان عذابها کان غراما [س ۲۵ : ۶۵

مغرم محض مال کا نقصان ۔ (راغب)

ومن الاعراب من یتخذ ما ینفق مغرما ۔ [س ۹ : ۹۸

غسق

غساق = الزمهریر نہایت ٹھنڈا ۔ (ابن عباس)

هذا ۔ فلیذوقوه حمیم وغساق [س ۳۸ : ۵۷

لا یذوقون فیها بردا ولا شرابا الا حمیما وغساقا [س ۷۸ : ۲۴ و ۲۵

غسل

غسلین حد درجہ کا گرم ابلتا ہوا پانی ۔ (اردو شبدوں کی لغت)

فلیس له الیوم ههنا حمیم ولا طعام الا من غسلین لا یاکله الا الخاطئون
[س ۶۹ : ۳۵ - ۳۷

غطش

اغطش = اظلم اندھیرا کیا (ابن عباس)
واغطش لیلها واخرج ضحیها [س ۷۹ : ۲۹

غل

اغلال زنجیریں -
اغلال فی اعناقهم ان (کافروں) کی گردنوں میں زنجیریں - ان کے معیوب طریقے جو ان کو جکڑے ہوئے ہیں -
اولئک الذین کفروا بربهم - و اولئک الاغلال فی اعناقهم - و اولئک اصحاب النار
[س ۱۳ : ۵

غلظ

واغلظ علیهم = اذهب الرفق عنهم ان سے نرمی اٹھالے (ابن عباس)
یاایها النبی جاهد الکفار والمنافقین واغلظ علیهم
[س ۹ : ۷۳

غوی

اغووا (۱) بہکنا گمراہ کرنا -

(۲) گمراهي كي سزا دينا ۔ (تاج العروس)
ولاينفعكم نصحي ان اردت ان انصح لكم
ان كان الله يريد ان يغويكم ۔ ۔ ۔
[س ۱۱ : ۳۴
= يمدكم عليكم بغيكم (تاج العروس)
(۳) هلاک کرنا ۔ برباد کرنا ۔ (رازي)

غوي برباد هونا ۔
وعصي آدم ربه فغوي ۔ [س ۲۰ : ۱۲۱
= خاب ۔ (تاج العروس و لسان العرب)
= فسد عليه عيشة ۔ (راغب)

ف

ف (الف) عاطفه ۔
(۱) ترتيب ۔ معنوي هو يا ذكري ۔
[فراء نے ترتيب سے انكار كيا هے ۔ چنانچه وه
و كم من قرية اهلكنا ها فجاء ها باسنا
(س ۷ : ۴) سے استدلال كرتا هے ۔]
(۲) تعقيب (كه وه هر شئے ميں مطابق اس
شئے كے دوری ظاهر كرتی هے ۔ اس ميں صرف
اتنی هی مدت كا فاصله هوتا هے جو شئے معقب
كے لئے ضروری هوتا هے ۔

فراغ الي اهله فجاء بعجل سمين فقربه
اليهم [س ۵۱ : ۲۷

انزل من السماء ماءً فتصبح الارض مخضرة
[س ۲۲ : ۶۳

ثم خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة
مضغۃ فخلقنا المضغۃ عظاما [س ۲۳ : ۱۴
(۳) سببیہ ۔

فتلقی آدم من ربہ کلمات فتاب علیہ
[س ۲ : ۳۷
(ب) بلاعطف ۔
(ا) سببیت ۔

انا اعطیناک الکوثر فصل لربک وانحر
[س ۱۰۸ : ۱ و ۲
(۲) بطور رابطہ ۔

ان تعذبھم فانھم عبادک [س ۵ : ۱۱۸
(۳) زائدہ ۔

بل اللہ فاعبد [س ۳۹ : ۶۶
(۴) استیناف (آغاز کلام) کے لئے ۔

کن فیکون [س ۲ : ۱۱۷

فاض

تفیضون = تفعلون کرتے ھو ۔ (ابن عباس)

وما تکون فی شان وما تتلوا منہ من قرآن
و لا تعملون من عمل الا کنا علیکم شھودا اذ
تفیضون فیہ [س ۱۰ : ۶۱

فام

فوم (۱) == ثوم -
(۲) گندم -

فاء

فئی غیر مسلم بغیر لڑائی کے جو کچھ دیں وہ فئے ہے -
الفئی ما حصل للمسلمین من اموال الکفار من غیر حرب ولا جہاد واصلہ الرجوع (بحار الانوار)

فتا

تفتؤا = لاتفتؤا (رازی)
= لاتزال تو ہمیں باز آئے گا - تو ہمیشہ یوں ہی رہے گا - (ابن عباس)

قالوا تاللہ تفتؤا تذکر یوسف حتی تکون حرضا او تکون من الہالکین [س ۱۲ : ۸۵

فتح

فتح (۱) کھولنا - (۲) ظاہر کرنا -
(۳) فیصلہ کرنا -

ربنا افتح بیننا وبین قومنا بالحق وانت خیر الفاتحین | س ۷ : ۸۹
(۴) امداد کرنا - (۵) فتح دینا -

فتح (۱) = المدد خدا کی مدد ۔ (ابن عباس)

انا فتحنا لک فتحا مبینا لیغفرلک
اللہ ماتقدم من ذنبک وما تاخرویتم
نعمتہ علیک ویہدیک صراطا مستقیما
وینصرک اللہ نصرا عزیزا [س ۴۸ : ۱ - ۳

(۲) فیصلہ ۔

ان تستفتحوا فقد جاءکم الفتح [س ۸ : ۱۹

ویقولون متی ھذا الفتح ان کنتم صادقین
قل یوم الفتح لاینفع الذین کفروا ایمانھم
ولاھم ینظرون [س ۳۲ : ۲۸ و ۲۹

فافتح بینی وبینھم فتحا ونجنی ومن
معی من المومنین [س ۲۶ : ۱۱۸

(۳) فتح ۔ کامیابی ۔

نصر من اللہ وفتح قریب [س ۶۱ : ۱۳

الفتاح = القاضی فیصلہ کرنے والا ۔ (ابن عباس)

قل یجمع بیننا ربنا ثم یفتح بیننا
بالحق وھوالفتاح العلیم [س ۳۴ : ۲۶

بما فتح اللہ علیکم [س ۲ : ۷۶
= بما اکرمکم بہ جس چیز سے خدا نے تم کو
شرف بخشا ھے ۔ (ابن عباس)

فتل

فتیلا = الذي فی الشق الذی في بطن النواة (ابن عباس) کھجور کی گٹھلی کے شگاف میں جوجھلی کی طرح ریشہ ھوتا ھے -

ولایظلمون فتیلا [س ۴ : ۴۹

فتن

(غریب القرآن ص ۸۱)

فتنه (۲) عذاب -

- - - جعل فتنة الناس کعذاب الله [س ۲۹ : ۱۰

ان ھی الافتنتک [س ۷ : ۱۵۵

(۶) جلانا -

یومھم علی النار یفتنون [س ۵۱ : ۱۳

(۷) جنون -

وبیصرون بایکم المفتون [س ۶۸ : ۵ و ۶

فاتنین = مضلین گمراہ کرنے والے - (ابن عباس)

فانکم وماتعبدون ما انتم علیه بفاتنین [س ۳۷ : ۱۶۱ و ۱۶۲

فج

فجاجا = مختلفة مختلف (ابن عباس)

و الله جعل لکم الارض بساطا لتسلکوا

مدہاسبلافجاجا [س ۷۱ : ۱۹ و ۲۰

فحش

فاحشۃ بدچلنی - بےحیائی -
= الزنا (ابن عباس)

و التی یاتین الفاحشۃ من نساء کم
فاستشہدوا علیھن اربعۃ منکم - - -
[س ۴ : ۱۵

فرج

فرج (جمع فروج) ستر -
حفظ الفرج ستر پوشی کرنا - پاکدامن رھنا -
والذین ھم لفروجھم حافظون [س ۲۳ : ۵

فردوس

فردوس (۱) باغ - (رومی و فارسی زبان کی لغت)
- - - اولئک ھم الوارثون الذین
یرثون الفردوس [س ۲۳ : ۱۰ و ۱۱
(۲) انگور کی ٹٹیاں - (نبطی زبان کی لغت)

ان الذین امنوا وعملوا الصالحات کانت
لھم جنات الفردوس نزلا خالدین فیھا
[س ۱۸ : ۱۰۷ و ۱۰۸

فرض

فریضة (۱) مہر = الصداق (ابن عباس)

لا جناح علیکم ان طلقتم النساء مالم تمسوھن او تفرضوا لھن فریضة [س ۲ : ۲۳۶

(۲) حکم ۔

للذکر مثل حظ الانثیین - - - -
فریضة من اللہ [س ۴ : ۱۱

فرعون

فرعون پرانے زمانہ میں شاھان مصر کا لقب تھا ۔ قرآن میں موسی کے ساتھ جس فرعون کا ذکر ھے وہ رعمسس ثانی (Rameses II.) تھا ۔

فرعون ذی الاوتاد دیکھو تحت وتد ۔

فرغ

واصبح فؤاد ام موسی فارغا اور موسی کی ماں کا دل ڈر سے سن ھوگیا ۔ [س ۲۸ : ۱۰

سنفرغ لکم ھذا وعید من اللہ لعبادہ ولیس باللہ شغل یہ خدا کی طرف سے بندوں کو دھمکی ھے ورنہ خدا کے لئے شغل کیا ۔ (ابن عباس)
[س ۵۵ : ۳۱

فرق

فرق (بالکسر) فرقہ ۔ جماعت ۔

فاوحی الی موسیٰ ان اضرب بعصاک
البحر ۔ فانفلق فکان کل فرق کالطود
العظیم [س ۲۶ : ۹۳

فافرق = فیصلہ کردے ۔ (مدین کی لغت)

فافرق بیننا وبین القوم الفاسقین
[س ۵ : ۲۵

فرقانا بلا سے نکلنے کا راستہ = المخرج (ابن
عباس)

یاایہاالذین امنوا ان تتقوا اللہ یجعل
لکم فرقانا ویکفر عنکم سیاتکم ویغفرلکم
[س ۸ : ۲۹

فرہ

فارھین = حاذقین کاریگری کے ساتھہ ۔ (ابن
عباس)

وتنحتون من الجبال بیوتا فارھین
[س ۲۶ : ۱۴۹

فز

استفزہ من الارض اس نے اس کو ملک سے نکال دیا ۔
اس نے اس کو دنیا سے ناپید کردیا ۔

فاراد ان یستفزھم من الارض فاغرقنٰہ ومن
معہ جمیعا [س ۱۷ : ۱۰۳

فضل

فضل (۱) اچھی چیزون کي زيادتي -

ليس عليكم جناح ان تبتغوا فضلا من ربكم
[س ۲ : ۱۹۸

ويؤت كل ذي فضل فضله [س ۱۱ : ۳

(۲) احسان -

ولا تنسوا الفضل بينكم [س ۲ : ۲۳۷

فطر

فطور = اختلال بے قاعدگي (راغب)

فارجع البصر هل ترى من فطور [س ۶۷ : ۳

فعل

فعله = فعله من فعله (رازی) کيا هے يه جس نے کيا هے - کسی نے يه کيا هے -

قالوا ءانت فعلت هذا بآلهتنا يا ابراهيم - قال بل فعله - كبيرهم هذا فسئلوهم ان كانوا ينطقون - [س ۲۱ : ۶۲ و ۶۳

فند

تفندون تم هنسي اڑاوگے - (قيس غيلان کي لغت)

و لما فصلت العير قال ابوهم اني لاجد ريح يوسف لولا ان تفندون [س ۱۲ ۰ ۹۴

في

حرف جر ہے۔

(۱) ظرفیت۔ مکان یا زمانہ کے لحاظ سے۔ خواہ حقیقی ہو یا مجازی۔

(۲) = مع۔

قال ادخلوا فی امم [س ۷ : ۳۸

فلما جاءها نودی ان بورک من فی النار ومن حولها [س ۲۷ : ۸

(۳) بمعنی تعلیل۔

قالت فذالکن الذی لمتننی فیه [۱۲ : ۳۲

(۴) = علیٰ (استعلاء)

ولاصلبنکم فی جذوع النخل [س ۲۰ : ۷۱

(۵) = ب (حرف با)

(۶) = الیٰ

فردوا ایدیهم فی افواههم [س ۱۴ : ۹

(۷) = من

و یوم نبعث فی کل امة شهیدا علیهم من انفسهم [س ۱۶ : ۸۹

= من کل امة شهیدا (س ۱۶ : ۸۴)

(۸) = عن

فمن کان فی هذه اعمیٰ فهو فی الاخرة اعمیٰ۔ [س ۱۷ : ۷۲

(۹) مقایسہ (باہم اندازہ کرنا)

فما متاع الحیوٰۃ الدنیا فی الاٰخرۃ الا قلیل
[س ۹ : ۳۸

(۱۰) توکید یا زائدہ

وقال ارکبوا فیہا [س ۱۱ : ۴۱

قاب

قاب = قدر مقدار

فکان قاب قوسین او ادنیٰ [س ۵۳ : ۹

قات

مقیتا صاحب قدرت ۔ (ابن عباس)

وکان اللہ علی کل شئ مقیتا [س ۴ : ۸۵

قام (غریب القرآن ص ۸۳)

قام استقامت کے ساتھ پیروی کرنا ۔ پورا کرنا ۔

واقیموا الصلوٰۃ [س ۲ : ۴۳

ولو انہم اقاموا التوراۃ والانجیل ۔ ۔ ۔
[س ۵ : ۶۶

قبض

فقبضت قبضۃ من اثر الرسول [س ۲۰ : ۹۶
= و قد کنت قبضت قبضۃ من اثر
ایہا الرسول ای شیئا من سنتک ودینک فقد

يقول الرجل فلان يقفو اثر فلان ويقبض اثره
اذا كان يمتثل رسمه (ابومسلم)

قبل

قبلة (۱) جس طرف منهه پهير كر لوگ نماز پڑهتے
هيں -

وما جعلنا القبلة التي كنت عليها الا
لنعلم من يتبع الرسول ممن ينقلب
على عقبيه [س ۲ : ۱۴۳

(۲) عبادتگاه - مسجد -

و اوحينا الى موسى و اخيه ان تبوا
لقومكما بمصر بيوتا و اجعلوا بيوتكم
قبلة واقيموا الصلوٰة [س ۱۰ ۸۷

قبيلا = عيانا روبرو - علانيه (ابن عباس)

اوتاتي بالله والملائكة قبيلا [س ۱۷ : ۹۲

قتل (غريب القرآن ص ۸۴)

قتل وكل شئي في القرآن قتل فهو لعن جهاں
كهيں قرآن ميں قتل كا لفظ آيا هے اس سے
لعنت هي مراد هے - (ابن عباس)

قد

حرف هے - اس فعل كے ساتهه خصوصيت
ركهتا هے جو متصرف خبري اور مثبت هو اور

کسي ناصب اور جازم عامل سے اور حرف تنفیس سے خالي هو - خواهیه فعل ماضي هوخواه مضارع -
(۱) فعل ماضي کے ساتهه تحقیق کے معني میں -

قدافلح المؤمنون [س ۲۳ : ۱

قدافلح من زکیها [س ۹۱ : ۹

(۲) اس ماضي پر جوکه حال واقع هوتاهے قدکا لفظداخل هونا واجب هے خواه ظاهري طورپر یامقدر -

قالوا ومالنا الا نقاتل في سبیل الله وقد اخرجنامن دیارنا [س ۲ : ۲۴۹

(۳) مضارع کے ساتهه تقلیل کے لئیے -

قدیعلم ماانتم علیه [س ۲۴ : ۶۴

(۴) تکثیر کے معني میں -

قدنری تقلب وجهک في السماء
[س ۲ : ۱۴۴

= ربمانري (زمخشري)

(٥) بمعني توقع جس طرح اس شخص سے جوکسي غائب کا منتظراوراس کے آنے کا راسته دیکهتاهو -

قدر -

تقدیر انتظام -

و جعل الیل سکنا و الشمس و القمر
حسبانا ۔ ذالک تقدیر العزیز العلیم
[س ۹ : ۹۷
و الشمس تجری لمستقر لھا ۔ ذالک
تقدیر العزیز العلیم [س ۳۶ : ۳۸

و زینا السماء الدنیا بمصابیح و حفظا ۔
ذالک تقدیر العزیز العلیم [س ۴۱ : ۱۲
قدر علیہ اس کو ضیق میں ڈالا ۔
لن نقدر علیہ = لن نضیق علیہ ہم اس کو ضیق
میں نہ ڈالیں گے ۔ [س ۲۱ : ۸۷
لیلۃ القدر مبارک رات

انا انزلناہ فی لیلۃ القدر [س ۹۷ : ۱
= فی لیلۃ مبارکۃ (س ۴۴ : ۳)

قدم

لاتقدموا بین یدی اللہ و رسولہ [س ۴۹ . ۱
= لا تقولوا خلاف الکتاب و السنۃ (ابن
عباس) قرآن اور سنت رسول کے خلاف نہ
کہو ۔
= تتقدموا (رازي)
قدم صدق = سبق لھم السعادۃ في الذکر الاول
ان لوگوں کو ازلی سعادت نصیب ہو چکی ۔
(ابن عباس)

و بشر الذین امنوا ان لھم قدم صدق عند

ربهم [س ۱۰ : ۲

قذف

(۱) پهبلکنا ـ پهیلک مارنا ـ
(۲) ملامت کرنا ـ

لایسمعون الی الملا الاعلی ویقذفون من کل جانب دحورا و لهم عذاب واصب
[س ۳۷ : ۸ و ۹

قر

(غریب القرآن ص ۸۵)

مستقر (۲) والشمس تجری لمستقر لها
[س ۳۶ : ۳۸

= و سخر الشمس و القمر ـ کل یجری لاجل مسمی (س ۱۳ : ۲

ذات قرار = خصب سرسبز و شاداب (ابن عباس)

واوینٰهما الی ربوة ذات قرار و معین
[س ۲۳ : ۵۰

قرا

قرا بیان کرنا ـ واضح کرنا ـ سمجهانا ـ

فاذا قرانٰه فاتبع قرانه [س ۷۵ : ۱۸

= بینّاه (ابن عباس)

فاتبع قرانه = اعمل به (ابن عباس)
[س ۷۵ ۱۸

قرد

قردة جمع (واحد قرد) بندر ـ لنگور ـ ذلیل ـ ملعون ـ

فقلنا لهم کونوا قردة خاسئین [س ۲ : ۶۵

و قال مجاهد ما مسخت صورتهم و لکن قلوبهم فمثلوا بالقردة کما مثلوا بالحمار فی قوله کمثل الحمار یحمل اسفارا (بیضاوی)

قرع

القارعة = الحادثة العظیمة (ابن عباس)

[س ۱۰۱ : ۱

قرن

ذوالقرنین یہ ملک چین کا مشہور خاقان چی وانگ تی (Che-hwang-te) تھا جو فغفور ای چن کے بعد تیرہ برس کی عمر میں تخت پر بیٹھا ـ اس کی سلطنت دو زمانوں میں منقسم ہوتی ہے ـ پہلا زمانہ وہ تھا جب اس نے اپنی تمام ہمت 'پے لانگ' وزیر لی زی کی مدد سے سازو سامان اور اسباب قوت اور سطوت سلطنت کے اکٹھا کرنے میں صرف کی اور دوسرا زمانہ وہ ہوا جب اس نے ملک گیری اور فتوحات نمایاں حاصل کیں ـ چین کی

سلطنت نہایت وسیع تھی - تبت اور تمام ملک جو اس کے قریب واقع تھے جیسے برھما انام سیام وملایا سب اس میں شامل اور فغفور چین کے باجگزار تھے - فغفور چوسی انگ کے زمانہ میں اکثر صوبے اور باجگذار ملک باغی ہوگئے تھے - جب ای چن تخت نشین ہوا تو اس نے بعض کو شکست دی مگر کل ملک پر تسلط نہ کرسکا - جب چی وانگ تی بادشاہ ہوا تو اس نے ان کو سر کیا اور ان پر پورا تسلط جمایا - یہ فتوحات کرتا ہوا برھما اور ملایا کے کنارہ پر اس کے جانب غرب خلیج بنگالہ (مغرب الشمس) تک پہنچا - اس کے بعد اس نے مشرق کی طرف حملہ کیا اور مشرقی کنارہ (مطلع الشمس) پر پہنچا - پھر یہ مملکت چین کی شمالی حد پر پہنچا - وہاں قدیم سایتھیا (Scythia) کی رہنے والی تاتاری قوم (یاجوج وماجوج) سے اس کا سامنا ہوا - یہ غارتگری اور لوٹ مار میں طاق تھے اور ان کی زبان بھی چینیوں سے مختلف تھی - سرحد چین کے لوگوں نے جو فغفور کی رعایا تھے تاتاریوں کے لوٹ مار اور غارتگری سے بچنے کے لئے اس سے درخواست کی کہ ان کے درمیان ایک دیوار کھینچ دے - یہ مشہور دیوار بن کر تیار ہوگئی اور پھر نہ اس پر سے کوئی چڑھ کر حملہ آور ہوسکا اور نہ کسی نے

اس میں نقب لگائی۔ اس فغفور نے
سینتیس برس سلطنت کی اور سنہ ۲۱۰
قبل مسیح وفات پائی ۔

و یسئلونک عن ذي القرنین - - -
انا مکنا له في الارض واتینٰه من کل شئی
سببا [س ۱۸ : ۸۳ و ۸۴

قالوایا ذا القرنین ان یاجوج و ماجوج
مفسدون فی الارض فهل نجعل لک خرجا
علي ان تجعل بیننا وبینهم سدا
[س ۱۸ : ۹۴

قسطاس

قسطاس (بالکسرہ) (۱) عدل (رومي زبان کی
لغت)
(۲) = قسطاس (بالضمة) ترازو (رومي)

واوفوا الکیل اذا کلتم وزنوا بالقسطاس
المستقیم [س ۱۷ : ۳۵

قصر

قاصرات الطرف نیچی نگاہ والی - نیچی اور جھکی
ہوئی نگاہ بھی خوبصورتی کی ایک ادا ہے اور
اسي کو فارسي شاعر چشم نیم باز اور چشم نیم
خواب کہتے ہیں یا یہ مراد ہے کہ شرم وحیا کی
وجہ سے وہ آنکھیں نیچي کئے رہیں گی -
(نذیر احمد)

وعندهم قاصرات الطرف عين [س ۳۷ : ۴۸

قضیٰ

(۱) حکم کرنا ۔

واذا قضى امرا فانما يقول له كن فيكون
[س ۲ : ۱۱۷

وقضى ربك الا تعبدوا الا اياه - - - -
[س ۱۷ : ۲۳

(۲) فیصلہ کرنا ۔

قل لو ان عندي ما تستعجلون به لقضي
الامر بيني وبينكم [س ۶ : ۵۸

(۳) مقرر کرنا ۔

هو الذي خلقكم من طين ثم قضى اجلا
[س ۶ : ۲

(۴) بتلانا ۔ وحی کرنا ۔

اذ قضينا الى موسى الامر [س ۲۸ : ۴۴

وقضينا الى بني اسرائيل - - -
[س ۱۷ : ۴

(۵) پورا کرنا ۔

فلما قضى موسى الاجل [س ۲۸ : ۲۹

كلا لما يقض ما امره [س ۸۰ : ۲۳

فاذا قضيتم مناسككم [س ۲ : ۲۰۰

(۶) خلق کرنا ۔ بنانا ۔

فقضيهن سبع سموات [س ۴۱ : ۱۲

(۷) واجب هونا ۔

وقضي الامر [س ۲ : ۲۱۰

قضي منها وطرا اس نے اپني خواهش کے مطابق اس کا فيصله کرديا ۔

فلما قضي زيد منها وطرا زوجنا کها

[س ۳۳ : ۳۷

قط

قطنا = العذاب عذاب (ابن عباس)

و قالوا ربنا عجل لنا قطنا قبل يوم الحساب [س ۳۸ : ۱۶

قطع

قطع = سواد رات کي سياهي (ابن عباس)

فاسر باهلک بقطع من الليل [س ۱۱ : ۸۱

قطمير

قطمير وه جهلي جو کهجور کي گٹهلي کي پشت پر هوتي هے - (ابن عباس) عرب کے محاورے ميں بے حقيقت چيز کے لئے بولا جاتا هے ۔

والذين تدعون من دونه مايملکون من قطمير [س ۳۵ : ۱۳

قلب

تقلب فی البلاد   خود رائی کرنا - آوارگی کرنا -
(تاج العروس)

لا یغرنک تقلب الذین کفروا فی البلاد
[س ۲ : ۱۹۶

یقلب کفیہ   وہ اپنا ہاتھ ملنے لگا - افسوس کرنے لگا -

واحیط بثمرہ فاصبح یقلب کفیہ علی ما
انفق فیہا وھی خاویۃ علی عروشہا - - -
[س ۱۸ : ۴۲

قلد

القلائد   جمع   (واحد قلادۃ)   جانور جو حج کے وقت
قربانی دیئے جاتے ہیں -   [س ۵ : ۲

قنت

قانتون   مقر   (ابن عباس)

قنی

اغنی واقنی   =   اعطی وارضی   اس نے دیا اور خوش
کیا - تنگدستی سے غنی بنایا اور مال بھرپور
دیا -

وانہ ھو اغنی واقنی   [س ۵۳ : ۴۸

قوی

بقوۃ   =   بجد و حزم   کوشش اور ھوشیاری کے

سافرہ ۔ (ابن عباس)

خذوا ما اتینٰکم بقوۃ [س ۲ : ۹۳

المقوین = المسافرین مسافر ۔ (ابن عباس)

افرءیتم النار التی تورون ۔ ءانتم انشاتم شجرتھا ام نحن المنشؤن ۔ نحن جعلنٰھا تذکرۃ ومتاعا للمقوین
[س ۵۶ : ۷۱ - ۷۳

ک

ک حرف جر ہے ۔
(۱) بمعنی تشبیہ ۔
(۲) تعلیل ۔

کما ارسلنا فیکم رسولا منکم [س ۲ : ۱۵۱
= لاجل ارسلنا (اخفش)

واذکروہ کما ھدیکم [س ۲ : ۱۹۸

(۳) توکید کے معنی میں اور زائدہ

لیس کمثلہ شئی [س ۴۲ : ۱۱

کاب

اکواب (جمع) بےدستوں کے مٹی کے پختہ کوزے ۔ پیالے (نجطی لغت)

یطرف علیھم ولدان مخلدون باکواب

وابارِیق - - - [س ۵۶ : ۱۷ و ۱۸

کاد

کاد فعل ناقص هے - اس سے صرف ماضي اور مضارع کے افعال آئے هیں - کاد فعل کے بدقت واقع هونے پر دلالت کرتا هے -
(۱) = قارب (قریب هوا)
(۲) = اراد ارادہ کیا -

ان الساعة آتیة اکاد اخفیها لتجزی کلّ نفس بما تسعی [س ۲۰ : ۱۵

کذالک کدنا لیوسف [س ۱۲ : ۷۶

و ان کادوا لیفتنونک عن الذي اوحینا الیک لتفتري علینا غیرہ - - - [س ۱۷ . ۷۳

کید = مکر حکمت کے ساتھ کسی کام کا انتظام کرنا - یہ لفظ بھي مکر کي طرح اچھے اور برے دونوں معنوں میں استعمال هوتا هے - (لسان العرب)

واملی لهم - ان کیدی متین [س ۷ : ۱۸۳

کار

کورت (۱) = اظلمت تاریک اور سیاہ هوجائے گي - (ابن عباس)
(۲) = صورت غائب هوجائے گي (فارسي کي لغت)

اذا الشمس کورت [س ۸۱ : ۱

کان

فعل ناقص متصرف ہے - اسم کو رفع اور خبر کو نصب دیا کرتا ہے -

(۱) بمعنی ازل و ابد - دوام و استمرار -

وکان اللہ علیما حلیما [س ۳۳ : ۵۱

ان الشیطان کان للانسان عدوا مبینا [س ۱۷ : ۵۳

ان الباطل کان زھوقا [س ۱۷ : ۸۱

(۲) ماضی منقطع (گئی گزری بات) کے معنی میں - تاریخی واقعات کے بیان میں کان انہیں معنوں میں آیا ہے -

قالوا کیف نکلم من کان فی المھد صبیا [س ۱۹ : ۲۹

ان ابراھیم کان امۃ قانتا للہ [س ۱۶ : ۱۲۰

(۳) بمعنی حال -

کنتم خیر امۃ اخرجت للناس [س ۳ : ۱۰۹

(۴) بمعنی استقبال -

ویخافون یوما کان شرہ مستطیرا [س ۷۹ : ۷

(۵) بمعنی صار (ھوگیا)

ابی واستکبر وکان من الکافرین [س ۲ : ۳۴

(۶) = ینبغی (سزاوار ھے)

ماكان لكم ان تنبتوا شجرها [س ۲۷ : ۶۰

مايكون لنا ان نتكلم بهذا [س ۲۴ : ۱۶

(۷) = حضر اور وجد

ان كان ذو عسرة فنظرة الي ميسرة
[س ۲ : ۲۸۰

وان تك حسنة يضاعفها [س ۳ : ۴۰

(۸) تاکید کے معنی میں - یہی زائدہ بھی ہوتا ہے -

قال وما علمي بما كانوا يعملون
[س ۲۶ : ۱۱۲

قالوا سبحانك ما كان ينبغي لنا ان نتخذ من دونك من اولياء [س ۲۵ : ۱۸

كأن (كاف والف بالفتحه ونون مشدد)
= كاف تشبيه + ان موكده
تشدید کے ساتھ تشبیہ موکد کا حرف ہے - اس کا استعمال اسی موقع پر ہوتا ہے جہاں مشابہت بیحد قوی ہو -

قالت كانه هو [س ۲۷ : ۴۲

کبھی اس کی تشدید کو دور بھی کردیتے ہیں -

مر كان لم يدعنا الي ضر مسه [س ۱۰ : ۱۲

کاین (اسم کاف تشبیه + آي تنوین) تعداد میں زیادتی ظاهر کرنے کے لئے آتا ھے -

کاین من نبي قاتل معه ربیون کثیر
[س ۳ : ۱۴۵

اس کا تلفظ کئي طرح پڑھا ھے -

(۱) کائن تابع کے وزن پر -

(۲) کای بروزن کعب -

کدر

انکدرت = تغیرت تغیر ھوجائیں گی - (ابن عباس)

واذا النجوم انکدرت [س ۸۱ : ۲

کدی

اکدی خودھی احسان جتاکر اپنی دی ھوئی چیز اور بخشش کو مکدر بنادیا - (ابن عباس)

افرءیت الذي تولي واعطی قلیلا واکدی
[س ۵۳ : ۳۴

کذا

قرآن میں محض اشارہ کے لئے آیا ھے -

فلما جاءت قیل اھکذا عرشک [س ۲۷ : ۴۲

کذب

کذب (۱) جھوٹ ۔ (۲) = خطا غلط (رازی)

کسف

کسف (۱) ٹکڑا ۔ (راغب)

و ان یروا کسفا من السماء ساقطا یقول سحاب مرکوم [س ۵۲ : ۴۴

(۲) عذاب ۔

فاسقط علینا کسفا من السماء ان کنت من الصادقین [س ۲۶ : ۱۸۷

کف

کافۃ = جمیعا سب کے سب (ابن عباس)

و قاتلوا المشرکین کافۃ کما یقاتلونکم کافۃ [س ۹ : ۳۶

کفر

کفر (۵) (الف) بری ذمہ ہونا ۔

اذ قالوا لقومھم انا برءؤا منکم و مما تعبدون من دون اللہ کفرنا بکم [س ۶۰ : ۴

کافر (۱) ناشکرا ۔

قال الم نربک فینا ولیدا و لبثت فینا من عمرک سنین ۔ و فعلت فعلتک التی

فعلت وانت من الکافرین
[س ۲۶ : ۱۸ و ۱۹

(۲) بے دین - منکر حق -
(۳) کاشتکار -

- - - کمثل غیث اعجب الکفار
نباتہ - - - [س ۵۷ : ۲۰

کل

کلا (بالفتحہ) (۱) حرف ہے
= ردع جھڑکنا اور باز رکھنا
= ذم مذمت کرنا
(سیبویہ)
(۲) بمعنی حقا - (کسائی)
(۳) استفتاحیہ - (ابوحاتم)

کلا - ان الانسان لیطغی [س ۹۶ : ۶

کلما = کل + ما (مصدریہ)
= کل وقت جب جب - جب کبھی -

کلا (مذکر) } دو اسم ہیں لفظاً مفرد اور معناً
کلتا (مؤنث) } مثنی
یہ دونوں تثنیہ میں وہی خصوصیت رکھتے
ہیں جو لفظ کل کو جمع میں حاصل ہے -
(راغب)

کلتا الجنتین آتت اکلہا [س ۱۸ : ۳۳

کلالۃ = من لم یترک والدا و لا ولدا (ابن عباس)

جس نے اپنے بعد ماں باپ یا بیٹا بیٹی کچھہ
نہ چھوڑا ہو - [س ۴ : ۱۷۷]

كلب

مكلبين = ضواري درندہ جانور (ابن عباس)
[س ۵ : ۴

كلم (غريب القرآن ص ۹۳)

كلمة (۱) کام - معاملہ (راغب)
الكلم الطيب = ذكر الله والعمل الصالح خداکي
یاد اور نیک عمل (ابن عباس) [س ۳۵ : ۱۰]
كلمات عجائب صنع باری تعلي - تمام چیزیں
خدا نے پیدا کی ھیں - (رازي)

كي

حرف ھے -
(۱) تعلیلیہ -

کے لا یکون دولة بین الاغنیاء منکم
[س ۵۹ : ۷

(۲) = آن (مصدریہ)

لکیلا تاسوا علی ما فاتکم ولا تفرحوا بما
آتیکم [س ۵۷ : ۲۳

ل

ل اس کی چار قسمیں ھیں - . . .

(الف) جارہ ۔ اسم ظاہر کے ساتھہ مکسور اور ضمیر کے ساتھہ مفتوح آتا ہے ۔ مگر یائے متکلم کی ضمیر کے ساتھہ ہمیشہ لام مکسور ہی آتا ہے ۔

(۱) استحقاق ۔

الحمد لله [س ۱ : ۱

ویل للمطففین [س ۸۳ : ۱

(۲) اختصاص ۔

فان کان له اخوة - - - [س ۴ : ۱۱

(۳) بمعنی ملک ۔

له ما فی السموت و ما فی الارض [س ۳۴ : ۱

(۴) تعلیلیه ۔

و انه لحب الخیر لشدید [س ۱۰۰ : ۷

یقول یالیتنی قدمت لحیاتی

[س ۸۹ : ۲۴

(۵) = اِلیٰ

بان ربک اوحی لها [س ۹۹ : ۵

کل یجری لاجل مسمی [س ۱۳ : ۲

= کل یجری الی اجل مسمی (س ۳۱ : ۲۹)

(۶) = علیٰ (شافعی)

و یخرون للاذقان یبکون [س ۱۷ : ۱۰۹

واذا مس الانسان الضر دعانا لجنبه
[س ۱۰ : ۱۲

وتله للجبین [س ۳۷ : ۱۰۳

وان اساتم فلها [س ۱۷ : ۷

ولهم اللعنت [س ۴۰ : ۵۲

(۷) = فی

ونضع الموازین القسط لیوم القیامۃ
[س ۲۱ : ۴۷

(۸) = عند

(۹) = بعد

اقم الصلوۃ لدلوک الشمس - - -
[س ۱۷ : ۷۸

(۱۰) = عن

وقال الذین کفروا للذین آمنوا لوکان خیرا
ماسبقونا الیہ [س ۴۶ : ۱۱

(۱۱) تبلیغ کے لئے - یہ کسی قول کے سامع کے اسم یا اس چیز کو جر دیا کرتا ہے جو اسی اسم کے معنی میں ہو - مثلاً الاذن -

(۱۲) بمعنی صیرورۃ اور انجام کار - اسی کو لام عاقبت بھی کہتے ہیں -

فالتقطہ آل فرعون لیکون لھم عدوا وحزنا
[س ۲۸ : ۸

(۱۳) لام تاکید اور زائدہ یا ضعیف عامل کو قوت دینے کے لئے اور یہی لام فاعل یا مفعول کی تبیین (واضح کرنے) کے لئے بھی آتا ہے -

قل عسی ان یکون ردف لکم بعض الذی تستعجلون [س ۲۷ : ۷۲

یرید الله لیبین لکم [س ۴ : ۲۶

وکنا لحکمهم شاهدین [س ۲۱ : ۷۸

هیهات هیهات لما توعدون [س ۲۳ : ۳۶

(ب) ناصبہ لام تاکید - یہ لام تعلیلیہ ہے -

(ج) (۱) جازمہ لام (طلب) امر -

فلیستجیبوا لی ولیؤمنوا بی [س ۲ : ۱۸۶

لینفق ذو سعة من سعته [س ۶۵ : ۷

ونادوا یا مالک لیقض علینا ربک [س ۴۳ : ۷۷

(۲) بمعنی تہدید (دھمکی)

ومن شاء فلیکفر [س ۱۸ : ۲۹

(د) مہملہ (غیر عاملہ)

(۱) لام ابتدا - مضمون جملہ کی تاکید - فعل مضارع کو زمانہ حال کے لئے مخصوص کر دیتا ہے -

لانتم اشد رهبة فی صدورهم من الله [س ۵۹ : ۱۳

خبرپربھی آتاھے ۔

ان ربی لسمیع الدعاء [س ۱۴ : ۳۹

وانک لعلی خلق عظیم [س ۶۸ : ۴

(۲) لام زائدہ ۔ ان مفتوحہ کی خبر میں ۔

(۳) وہ لام جو قسم یا لو یا لولا کے جواب میں آتاھے ۔

قالوا تاللہ لقد آثرک اللہ علینا
[س ۱۲ : ۹۱

و لولا دفع اللہ الناس بعضھم ببعض لفسدت الارض ۔ ۔ ۔ [س ۲ : ۲۵۱

(۴) لام موطئہ (الموذنہ) ۔ یہ لام کسی حرف شرط پر اس بات کا علم دینے کے لئے داخل ھوتاھے کہ جواب شرط اس کے بعد مع اس کے ایک مقدر قسم پر مبنی ھے ۔

لئن اخرجوا لا یخرجون معھم ۔ و لئن قوتلوا لا ینصرونھم ۔ ولئن نصروھم لیولن الادبار ثم لا ینصرون [س ۵۹ : ۱۲

نافیہ ۔

(۱) = اِن (لاتبریہ)

لا الہ الا ھو الرحمن الرحیم [س ۲ : ۱۶۳

(۲) = لیس

و لا اصغر من ذلک و لا اکبر الا في کتاب
مبين [س ۱۰ : ۶۱

(۳) تاکید کے لئے - (زائدہ)

قال يا هارون ما منعک اذ رايتهم ضلوا الا
تتبعن [س ۲۰ : ۹۲ و ۹۳

لئلا يعلم اهل الکتاب الا يقدرون علي شئی
من فضل الله [س ۵۷ : ۲۹

لا اقسم بيوم القيامة [س ۷۵ : ۱

لات (لا نافيه + تانيث)

فنادوا ولات حين مناص [س ۳۸ : ۳

لاجرم = حقاً لابد
= بلی (ابن عباس)

لاح

لواحة = معرضة پیش آنے والی (ابن عباس)

لواحة للبشر [س ۷۴ : ۲۹

لوح محفوظ وہ لوح جو ہر طرح کے بیرونی اثرات سے محفوظ ہے -

(۱) قلب مؤمن -
(۲) جریدۂ عالم -

بل الذين کفروا في تکذيب والله من
ورائهم محيط - بل هو قرآن مجيد في لوح
محفوظ [س ۸۵ : ۱۹ - ۲۲

لام

ملیم گنہگار ۔

وھوملیم [س ۳۷ : ۱۴۲

لب

الباب جمع (واحدلب) (۱) دل ۔

(۲) دماغ ۔ عقل ۔

اولواالالباب (۱) اھل دل ۔ (۲) عقلمند ۔

لبس (غریب القرآن ص ۹۴)

لبس (۲) آمیزش کرنا ۔ ملانا ۔

ولاتلبسوا الحق بالباطل [س ۲ : ۴۲

الذین آمنوا و لم یلبسوا ایمانھم بظلم اولئک لھم الامن وھم مھتدون [س ۶ : ۸۳

(۳) گھبرادینا ۔ گھبراھٹ میں ڈالنا ۔

قل ھوالقادر علی ان یبعث علیکم عذابا من فوقکم او من تحت ارجلکم اویلبسکم شیعا ویذیق بعضکم باس بعض [س ۶ : ۶۵

لباس (۱) پوشاک ۔

ولباسھم فیھا حریر [س ۲۲ : ۲۳

(۲) پردہ پوش ۔

وھوالذی جعل لکم اللیل لباس ۔ ۔ ۔
[س ۲۵ : ۴۷

(۳) == تقویٰ

یا بنی آدم لا یفتننکم الشیطان کما اخرج
ابویکم من الجنۃ ینزع عنھما لباسھما
لیریھما سواتھما [س ۷ : ۲۷

(۴) گھبراہٹ ۔ شدت ۔

فاذاقھا اللہ لباس الجوع والخوف بما
کانوا یصنعون [س ۱۶ : ۱۱۲

لسن

لسان صدق علیا == الثناء الحسن اچھی تعریف
کرنے کے لئے (ابن عباس)

وجعلنا لھم لسان صدق علیا [س ۱۹ : ۵۰

واجعل لی لسان صدق فی الاخرین
[س ۲۶ : ۸۴

لعل

لعل حرف عامل ہے ۔

(۱) == کے (تاکہ) توقع ۔

واتقوا اللہ لعلکم تفلحون [س ۲ : ۱۸۹

(۲) ناپسند چیز سے ڈرنا ۔

وما یدریک لعل الساعۃ قریب [س ۴۲ : ۱۷

فلعلک تارک بعض ما یوحی الیک و
ضائق بہ صدرک ۔ ۔ ۔ [س ۱۱ : ۱۲

(۳) تعليليه ۔
فقولا له قولا لينا لعله يتذكر او يخشى
[س ۲۰ : ۴۴
(۴) بمعنى استفهام
لا تدري لعل الله يحدث بعد ذالک امرا
[س ۶۵ : ۱
(۵) بمعنی تشبیه
اتبنون بکل ریع آیة تعبثون و تتخذون
مصانع لعلکم تخلدون
[س ۲۶ : ۱۲۸ و ۱۲۹
= كانكم تخلدون (ابن عباس)

لغا

(۱) غل شور کرنا ۔
(۲) عیب نکالنا ۔
و قال الذين كفروا لا تسمعوا لهذا القرآن
والغوا فيه [س ۴۱ : ۲۶

لقي (غريب القرآن ص ۹۵)
القى بتایا ۔ سمجھایا ۔
(القاه عليه = اس نے اس کے دل میں یہ
بات ڈالی ۔ اس کو سمجھایا ۔)
قالوا ما اخلفنا موعدک بملکنا ولکنا

حملنا اوزارا من زینۃ القوم فقذفناھا
فکذالک القی السامری [س ۲۰ : ۸۷

لقیتم = تم سے لڑائی میں سامنا ھو (زمخشری)
فاذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب
[س ۴۷ : ۴
= اذا لقیتم الذین کفروا زحفا
(س ۸ : ۱۵)

لم

لما = لم + ما (زمخشری)
(جہاں اثبات میں قد کو زاید کردیتے ھیں
وھاں نفی میں ما کو زاید کردیتے ھیں)
(۱) = إذ جب -
(۲) = إلا حرف استثناء
ان کل نفس لما علیھا حافظ [س ۸۶ : ۴
وان کل ذالک لما متاع الحیاۃ الدنیا
[س ۴۳ : ۳۵
وان کلا لما لیوفینھم ربک اعمالھم
[س ۱۱ : ۱۱۱

لن

لن حرف نفی - یہ تاکید نفی کے لئے آتا ھے -
قال لن ترانی [س ۷ : ۱۴۳

لھا

لھوا = بیوی یا بچہ (یمن کی لغت - رازی)

لواردنا ان نتخذ لھوا لاتخذ ناہ من لدنا ۔
ان کنا فاعلین ۝ [س ۲۱ : ۱۷

لھم

الھمھا اس نے اس کو بتایا ۔

ونفس وما سویھا فالھمھا فجورھا وتقویھا
[س ۹۱ : ۷ و ۸

لو

(۱) = لیت بمعنی تمنی ۔

- - - یودوا لو انھم بادون فی الاعراب
[س ۳۳ : ۲۰

فلو ان لنا کرۃ فنکون من المؤمنین
[س ۲۶ : ۱۰۲

(۲) = اِن شرطیہ
(۳) = اَن مصدریہ ۔

ودکثیر من اھل الکتاب لو یردونکم من
بعد ایمانکم کفارا - - -
[س ۲ : ۱۰۹

یود احدھم لو یعمر الف سنۃ [س ۲ : ۹۶

(۳) بمعنی تقلیل

کونوا قوامین بالقسط شہداء للہ و لو
علی انفسکم - - - [س ۴ : ۱۳۵

لولا = لو + لا

(۱) کسی وجود کے امتناع کا حرف ۔ اس حالت میں جملہ اسمیہ پر داخل ہوتا ہے اور اگر وہ مثبت ہو تو اس کا جواب فعل مقرون باللام (لام سے ملا ہوا فعل) ہوتا ہے ۔

فلولا انہ کان من المسبحین للبث فی
بطنہ الی یوم یبعثون [س ۳۷ : ۱۴۳

اور جب فعل منفی ہو تو وہ بغیر لام آتا ہے ۔

ولولا فضل اللہ علیکم ورحمتہ ما زکی منکم
من احد ابدا [س ۲۴ : ۲۱

اور جب اس سے مل کر کوئی ضمیر آئے تو رفع کی ضمیر ہو ۔

لو انتم لکنا مؤمنین [س ۳۴ : ۳۱

(۲) = ھلا (استفہامیہ)

لولا انزل الیہ ملک [س ۲۵ : ۷

لولا تستغفرون اللہ [س ۲۷ : ۴۶

فلولا اذا بلغت الحلقوم - - -
[س ۵۶ : ۸۳

(۳) = ما بمعنی نفی (ھروی)

فلولاكانت قرية آمنت فنفعها ايمانها الا
قوم يونس [س ۱۰ : ۹۸
= ما كانت قرية (ابن ابی حاتم کی
روایت)
لوما = لو + ما = لولا

لوی

یلون السنتهم بالکتاب وہ لوگ اپنی زبان سے کتاب
کو پڑھتے ہیں -

و ان منهم لفريقا يلون السنتهم بالكتاب
لتحسبوه من الكتاب وما هو بالكتاب -
و يقولون هو من عند الله وما هو من عند
الله - و يقولون علي الله الكذب وهم
يعلمون [س ۳ . ۷۷
لیا بالسنتهم اپنی زبانوں کو مروڑ کر - ٹھٹھا کرنے
کے لئے -

من الذين هادوا يحرفون الكلم عن
مواضعه ويقولون سمعنا و عصينا واسمع
غير مسمع وراعنا ليا بالسنتهم وطعنا في
الدين [س ۴ : ۴۶

لیت

لیت حرف ہے -
= تمنی (کاش)

لیل

لیل (۱) رات -

والیل اذا یغشی [س ۹۲ : ۱

(۲) رات اور دن -

قال آیتک الا تکلم الناس ثلٰث لیال سویا
[س ۱۹ : ۱۰

= ثلاثة ایام (س ۳ : ۴۰)

لئلا

= ل + أن + لا ایسا نہ ہوکہ -
مبادا -

ما

ما (۱) = الذی

ما عندکم ینفد وما عند الله باق
[س ۱۶ : ۹۶

والسماء وما بنیها [س ۹۱ : ۵

(۲) = ای شئی (استفہامیہ)

وما تلک بیمینک یاموسیٰ [س ۲۰ : ۱۷

قالوا وما الرحمٰن [س ۲۵ : ۶۰

(۳) شرطیہ

ما ننسخ من آیة او ننسها - - -
[س ۲ : ۱۰۶

فما استقاموا لکم فاستقیموا لهم
[س ۹ : ۷

(۴) بمعنی تعجب ۔

فما اصبرهم علی النار [س ۲ : ۱۷۵

قتل الانسان ما اکفرہ [س ۸۰ : ۱۷

(۵) حرفیہ ۔ مصدریۃ زمانیہ یا غیر زمانیہ

فاتقوا اللہ ما استطعتم [س ۶۴ : ۱۶

(۶) = لیس (نافیہ)

وقلن حاش للہ ما ھذا بشرا [س ۱۲ : ۳۱

ما ھن امھاتھم [س ۵۸ : ۲

(۷) زائدہ (تاکید کے لئے)

انما اللہ الہ واحد [س ۴ : ۱۷۱

کانما اغشیت وجوھھم قطعا من الیل
مظلما [س ۱۰ : ۲۷

ربما یود الذین کفروا ۔ ۔ ۔ [س ۱۵ : ۲

ایا ما تدعوا فلہ الاسماء الحسنی
[س ۱۷ : ۱۱۰

ایما الاجلین قضیت ۔ ۔ ۔ [س ۲۸ : ۲۸

ماذا = ما (استفہامیہ) + ذا (موصولہ)
استفہامیہ

ویسئلونک ماذا ینفقون [س ۲ : ۲۱۵

مرج

امرمریج امرباطل (ابن عباس)

بل کذبوا بالحق لماجاءھم فھم فی امر مریج [س ۵۰ : ۵

مرد

مارد ⎫ جس سے کسی اچھی بات کی امید نہ ھو ۔
مرید ⎭ (راغب) جو بالکل گیا گزرا ھوگیا ۔
مردود ۔

وان یدعون الاشیطانامریدا [س ۴ : ۱۱۷

مس

مس وسرسہ

الذین یا کلون الربا لایقومون الاکمایقوم الذی یتخبطہ الشیطان من المس
[س ۲ : ۲۷۵

مساس چھونا ۔

قال فاذھب فان لک فی الحیواۃان تقول لامساس - - - [س ۲۰ ۰ ۹۷

= لا تخالط و لاتخالط (ابن عباس)
ملنے جلنے کی ممانعت ھے ۔

مسح

(غریب القرآن ص ۹۹)

فطفق مسحا الخ = جعل یمسح (ابن عباس)

= یمسح راسها و اعناقها اکراما لها و اظهار الشدة شفقة علیها (شرح مواقف)

المسیح حضرت عیسی کا لقب ہے کہ وہ بہت سیر و سیاحت کیا کرتے تھے - (راغب)

مسخ

مسخ حالت بری کردینا -

ولو نشاء لمسخناهم علی مکانتهم - - -

[س ۳۶ : ۶۶

مشج

امشاج مرد اور عورت کے نطفہ کا رحم میں پڑ کر مل جانا - (ابن عباس)

انا خلقنا الانسان من نطفة امشاج

[س ۷۶ : ۲

مطر

مطر (۱) عذاب - (زمخشری)

و امطرنا علیهم مطرا - فساء مطر المنذرین [س ۲۶ : ۱۷۳

(۲) بارش - پانی -

و لا جناح علیکم ان کان بکم اذی من مطر او

کلثوم مرضی - - - [س ۴ : ۱۰۲

مع

(۱) = عند (پاس)

ان اللہ مع الصابرین [س ۸ : ۴۶

(۲) اجتماع - مکان یا وقت کے لحاظ سے -

(۳) اشتراک محض بلا لحاظ مکان یا زمانہ

وکونوا مع الصادقین [س ۹ : ۱۱۹

ھذا ذکر من معی و ذکر من قبلی

[س ۲۱ : ۲۴

مکر

(غریب القرآن ص ۹۹)

مکر (۲) لگاوٹ کی باتیں -

فلما سمعت بمکرھن ارسلت الیھن - -

[س ۱۲ : ۳۱

= قولھن (رازی)

مکر = کید حکمت کے ساتھ کسی کام کا انتظام کرنا - یہ لفظ بھی کید کی طرح اچھے اور برے دونوں معنوں میں استعمال ہوتا ہے -

(تاج العروس) [س ۳ : ۵۴

ملکا

ملوکا آزاد (کنانہ کی لغت)

واذ قال موسیٰ لقومہ یا قوم اذکروا نعمۃ

اللہ علیکم اذ جعل فیکم انبیاء وجعلکم
ملوکا وآتیکم مالم یوت احدا من العالمین
[س ۵ : ۲۰

من

من حرف جر -
(۱) ابتداء غایت بلحاظ مکان یا زمانہ
من المسجد الحرام [س ۱۷ : ۱
انہ من سلیمان [س ۲۷ : ۳۰
(۲) = بعض بمعنی تبعیض
- - - حتی تنفقوا مما تحبون
[س ۳ : ۹۱
(۳) بمعنی تبیین - (بیانیہ)
مایفتح اللہ للناس من رحمۃ [س ۳۵ : ۲
(۴) تعلیلیہ (سببیہ) ۱۰
یجعلون اصابعھم فی اذانھم من الصواعق
[س ۲ : ۱۹
(۵) فصل بالمھملہ کے لئے -
واللہ یعلم المفسد من المصلح
[س ۲ : ۲۲۰
(۶) بدل کے واسطے -
ارضیتم بالحیاۃ الدنیا من الاخرۃ
[س ۹ : ۳۸

و لو نشاء لجعلنا منکم ملائکۃ فی الارض
یخلفون [س ۴۳ : ۶۰

(۷) عموم کی تخصیص کے لئے ۔

ومامن الہ الا اللہ [س ۳ : ۶۱

(۸) = حرف با ۔

ینظرون من طرف خفی [س ۴۲ : ۴۵

(۹) = علی

و نصرناہ من القوم الذین کذبوا بآیاتنا
[س ۲۱ : ۷۷

(۱۰) = فی

اذا نودی للصلواۃ من یوم الجمعہ
[س ۶۲ : ۹

(۱۱) = عن

یاویلنا قد کنا فی غفلۃ من ھذا [س ۲۱ : ۹۷

(۱۲) = عند

لن تغنی عنھم اموالھم ولا اولادھم من اللہ
[س ۵۸ : ۱۷

(۱۳) تاکید کے لئے ۔ (زائدہ)

وما تسقط من ورقۃ الا یعلمھا [س ۶ : ۵۹

ما تری فی خلق الرحمان من تفاوت ۔
فارجع البصر ھل تری من فطور [س ۶۷ : ۳

منن

غیر ممنون (۱) جو کبھی منقطع ہونے والا نہیں -
(۲) بے منت یعنی کہ منت رکھنے سے لینے والے کو
ایذا ہوتی ہے -

ان الذین امنوا وعملوا الصالحات لہم اجر
غیر ممنون [س ۴۱ : ۸

منی

امانی (۱) آرزوئیں -

ءامانیکم ولا امانی اھل الکتب
[س ۴ : ۱۲۳

(۲) = احد... عباس)

وقالوا لن یدخل الجنۃ ا...
او نصری - تلک امانیہم قل ھاتوا برھ...
ان کنتم صادقین [س ۲ : ۱۱۱

و منہم امیون لایعلمون الکتب الا امانی
وان ہم الا یظنون [س ۲ : ۷۸

وغرتکم الا مانی حتی جاء امراللہ وغرکم
باللہ الغرور [س ۵۷ : ۱۴

تمنی (بالضمہ) = تقدر (راغب)

منی = قدر

وانہ خلق الزوجین الذکر والانثی من نطفۃ

اذا تمنى [س ۵۳ : ۴۹

تمنى اس نے تمنا كي - اس نے خواهش كى -

أمنية اس كي تمنا - اس كى خواهش -

وما ارسلنا من قبلك من رسول و لا نبي الا اذا تمنى القى الشيطان في امنية

[س ۲۲ : ۵۲

مهد

مهد (۱) گہوارہ

فاشارت اليه - قالوا كيف نكلم من
المهد صبيا

ويكلم الناس في المهد وكهلا [س ۳ : ۴۵

(غريب القرآن س ۱۰۳)

(۲) نار الله الخ

= كذالك يريهم الله اعمالهم حسرات عليهم - ما هم بخارجين من النار

(س ۲ : ۱۶۷)

ناش

تناوش انى لهم التناوش [س ۳۴ : ۵۲

= فكيف لهم بالرد وہ كيونكر رد كر سكتے هيں (ابن عباس)

نبا

نبا (۱) خبر ۔

(۲) نبوت ۔ عہدنبوت ۔

لکل نبامستقر [س ۶ : ۶۷

(۳) نبی کاپیغام ۔

قل انا منذرو ما من الہ الااللہ الواحد القہار ۔ ۔ ۔ قل ھو نبؤاعظیم ۔ انتم عنہ معرضون [س ۳۸ ۰ ۶۵ ۔ ۶۷

لاینبئک مثل خبیر عربی کی ایک مثل ھے جس کو ایسے محل میں استعمال کیاجاتاھے کہ ایک شخص نے کوئی بات کہی اورآخرمیں یہ مثل کہہ دی جس سے اس کامقصود یہ ھوتا ھے کہ مجھہ سے بہتراورکوئی کیا جانے گا ۔ کہ میں اس کابڑاواقف کارھوں ۔ (نذیراحمد) [س ۳۵ : ۱۴

نبت

انبتکم من الارض نباتا تم کونبات کی طرح اُگایا [س ۷۱ : ۱۷

از جمادی مردم و نامی شدم
وز نما مردم بحیوان سرزدم
(مولینارومؒ)

نبذ

نبذتها = اي طرحتها چهوڑدیاهم نےاس کو -
(ابومسلم)

فقبضت قبضة من اثر الرسول فنبذتها
[س ۲۰ : ۹۶

نجد

النجدين = الضلالة و الهدي گمراهی اور
هدایت - (ابن عباس)

وهديناه النجدين [س ۹۰ : ۱۰

نحس

نحاس (۱) = دخان النار دهوان (ابن عباس)

يرسل عليكما شواظ من نار و نحاس - - -
[س ۵۵ : ۳۵

(۲) پگهلاهوا تانبا -

نحس = شر (برائی)
ایام نحسات منحوس دن (ابن زید) سخت
دن (ضحاک)
= ایام والله کانت مشؤمات على القوم وه
دن اس قوم کے لئے برے تهے (قتاده) ایام
مشؤمات عليهم (السدي)

فارسلنا عليهم ريحا صرصرا في ايام نحسات
[س ۴۱ : ۱۶

نحل

نحلة (بالکسرة) فریضہ ۔ ضروری باتیں واجب الادا (قیس غیلان کی لغت)

واتوا النساء صدقاتھن نحلة [س ۴ : ۴

ندا

یوم التناد مصیبت کا دن ۔ [س ۴۰ : ۳۲

نزغ

نزغ وسوسہ

و اما ینزغنک من الشیطان نزغ فاستعذ بالله [س ۴۱ : ۳۶

نسک

منسکا = عیدا عید ۔ تہوار (ابن عباس)

ولکل امة جعلنا منسکا لیذکروا اسم الله علی ما رزقھم من بھیمة الانعام [س ۲۲ : ۳۴

نسي

(غریب القرآن ص ۱۰۶)

(۱) بھول جانا ۔

(۲) جان بوجھ کر بھلا دینا ۔ چھوڑ دینا ۔ غافل ہونا ۔ (راغب)

فالیوم ننسیٰھم کما نسوا لقاء یومھم ھذا و
ماکانوا بآیاتنا یجحدون [س ۷ : ۵۱

فذوقوا بما نسیتم لقاء یومکم وذوقوا عذاب
الخلد بما کنتم تعملون ۔ [س ۳۲ : ۱۴
= ترکناکم (ابن عباس)

نساء (۱) عورتیں ۔
(۲) بیوی ۔ زوجہ ۔
(۳) بہن ۔

وان کانوا اخوۃ رجالا ونساء فللذکر مثل حظ
الانثیین [س ۴ : ۱۷۶
(۴) لڑکیاں ۔

یوصیکم اللہ فی اولادکم ۔ ۔ ۔ فان
کن نساء فوق اثنتین فلھن ثلثا ما ترک
[س ۴ : ۱۱

نشأ

ناشئۃ اللیل = قیام اللیل رات کی عبادت ۔
(حبش کی لغت)

ان ناشئۃ اللیل ھی اشد وطئا واقوم قیلا
[س ۷۳ : ۶

نشز

نشوز (۱) عورت کا شوہر کے خلاف کھڑا ہونا ۔ بد
چلنی ۔

و الّتی تخافون نشوزھن فعظوھن و اھجروھن فی المضاجع واضربوھن
[س ۴ : ۳۴

(۲) مرد کا عورت پر ظلم کرنا ۔ بدسلوکی ۔

وان امراۃ خافت من بعلھا نشوزا اواعراضا فلا جناح علیھما ان یصلحا بینھما ان صلحا
[س ۴ : ۱۲۸

نصب

نصب (بالضمہ) دیوی اور دیوتاؤں کے قریب جو پتھر ھوتے ھیں کہ اُن پر قربانیاں دی جاتی ھین
[س ۵ : ۳

نصب سفر کی تکان ۔

اذ نادی ربہ انی مسنی الشیطان بنصب و عذاب
[س ۳۸ : ۴۱

نصر

انتصر اپنی مدد آپ کرنا ۔ اپنے تئیں بچانا ۔

والذین اذا اصابھم البغی ھم ینتصرون
[س ۴۲ : ۳۹

انتصر منہ اس نے اس سے بدلا لیا ۔ اس کو سزا دی ۔

و لو یشاء اللہ لا نتصر منھم و لکن لیبلو بعضکم ببعض
[س ۴۷ : ۴

نطح

النطیحۃ = الشاۃ التي تنطح الشاۃ وہ بکری جو دوسری بکری سے لڑنے میں سینگ لگ جانے کے صدمہ سے مری ہو - (ابن عباس)

[س ۵ : ۳

نطف

نطفۃ = الماء الصافی صاف پانی - (تاج العروس)

نظر

ینظرون = یؤخرون مہلت دیئے جائیں گے - (ابن عباس)

لا یخفف عنہم العذاب ولا ہم ینظرون

[س ۲ : ۱۶۲

نفا

(غریب القرآن ص ۱۰۹)

ینفوا من الارض [س ۵ : ۳۳

النفی من الارض ہو الحبس (ابوحنیفہ) وہو اختیار اکثر اہل اللغۃ (رازي) امام ابو حنیفہ نے اس کے معنی قید کئے جانے کے لیئے ہیں اور اکثر اہل لغت نے بھی یہی معنی اختیار کئے ہیں -

نفس (غریب القرآن ص ۱۰۷)

نفس (۹) = عقوبة عذاب ـ غضب ـ سزا ـ (تاج العروس)

ویحذرکم الله نفسه] س ۳ : ۲۷

نفق

انفاق (۱) خیر کے کام میں خرچ کرنا ـ خیرات کرنا ـ

وانفقوا فی سبیل الله و لا تلقوا بایدیکم الی التهلکة] س ۲ : ۱۹۵

(۲) خرچ کرنا ـ

وان کن اولات حمل فانفقوا علیهن حتی یضعن حملهن] س ۶۵ : ۶

(۳) مہر دینا ـ

فاتوا الذین ذهبت ازواجهم مثل ما انفقوا] س ۶۰ : ۱۱

انفقوا = تصدقوا صدقه دو ـ خیرات کرو ـ (ابن عباس)

امنوا بالله و رسوله و انفقوا مما جعلکم مستخلفین فیه ـ فالذین امنوا منکم وانفقوا لهم اجر کبیر] س ۵۷ : ۷

نقب

نقبوافی البلاد وہ صفحۂ ہستی سے مٹ گئے ۔
(یمن کی لغت)

و کم اهلکنا قبلهم من قرن هم اشد منهم
بطشا فنقبوا فی البلاد ۔ [س ۵۰ : ۳۶

نقر

نقیرا = النقطة التی فی ظهر النواة (ابن عباس)

ام لهم نصیب من الملک فاذا لا یؤتون
الناس نقیرا [س ۴ : ۵۳

نقم

نقم = انکر ناخوش ہونا ۔

هل تنقمون منا الا ان آمنا بالله - - -
[س ۵ : ۵۹

انتقام مجرم کی سزا ۔ (راغب)
ذوانتقام سزا دینے والا ۔

والله عزیز ذوانتقام [س ۳ : ۴

نکح

نکاح (۱) تعلقات زن و شوهر ۔ نکاح ۔
(۲) سن تمیز ۔

وابتلوا الیتمیٰ حتی اذا بلغوا النکاح
[س ۴ : ۶

نکس

نکسوا علی رؤسهم ان کے سر نیچے ہوئے۔ وہ شرمندہ ہوئے۔

قال بل فعله ۔ کبیرھم ھذا فسئلوھم ان
کانوا ینطقون ۔ ۔ ۔ ۔ ثم نکسوا
علی رؤسھم ۔ لقد علمت ما ھؤلاء ینطقون
[س ۲۱ : ۶۳ - ۶۵

نھر

نھر (۱) دریا ۔ ندی ۔
(۲) وسعت ۔ آرام ۔ آسودگی ۔

ان المتقین فی جنات ونھر فی مقعد
صدق عند ملیک مقتدر [س ۵۴ : ۵۴ و ۵۵

ھا

ھا (۱) اسم فعل بمعنی خذ (لے ۔ پکڑ)
ھاؤم اقرء وکتابیه [س ۶۹ : ۱۹
(۲) یہ اسم اشارہ پر داخل ہوتا ہے ۔
ھؤلاء [س ۳ : ۶۵
ھذان خصمان [س ۲۲ : ۱۹
ھاھنا [س ۵ : ۲۴
بنی اسد کی لغت میں ھا کا الف حذف
کردینا بھی جایز ہے ۔

سنفرغ لکم ایه الثقلان [س ۵۵ : ۳۱

هام

في کل واد یهیمون [س ۲۶ : ۲۲۵
= في کل لغو یخوضون هر لغویات میں الجھے پڑتے هیں ۔ (ابن عباس)

هدی

الذي اعطی کل شئي خلقه ثم هدی
[س ۲۰ : ۵۰
جس نے هر چیز کو اپني مشیئت سے ایک خاص طور پر بنایا اور پھر اس کو اس کے خاص کام انجام دینے کے طریقے بتائے ۔

اهدوهم = وجهوهم ان کو روانه کرو ۔ (ابن عباس)

احشروا الذین ظلموا و ازواجهم وما کانوا یعبدون من دون الله فاهدوهم الی صراط الجحیم [س ۳۷ : ۲۲ و ۲۳

هدنا الیک هم تیري طرف رجوع هوے ۔ هم نے تیرے سامنے توبه کی
انا هدنا الیک [س ۷ : ۱۵۶

یهدی وه (خدا) هدایت کرتا هے ۔ راه دکھاتا هے ۔
یهدی به الله من اتبع رضوانه سبل السلام

ويخرجهم من الظلمات الى النور - - -
[س ٥ : ١٩

ويهدي اليه من ينيب [س ٤٢ : ١٣

كيف يهدي الله قوما كفروا بعد ايمانهم و
شهدوا ان الرسول حق وجاءهم البينات
[س ٣ : ٨٥

فان الله لا يهدي من يضل [س ١٦ : ٣٧

والله لا يهدي القوم الكفرين [س ٢ : ٢٦٤

والله لا يهدي القوم الفاسقين [س ٥ : ١٠٨

ان الله لا يهدي من هو كاذب كفار [س ٣٩ : ٣
ان الله لا يهدي من هو مسرف كذاب
[س ٤٠ : ٢٨

والله لا يهدي القوم الظالمين [س ٢ : ٢٥٨

الهدي جمع (واحد هديه) هديہ - تحائف
[س ٥ : ٢

هزي

استهزاء حقیر کرنا - حقیر جاننا - اہانت
کرنا -

قالوا انا معكم انما نحن مستهزءون -
الله يستهزي بهم و يمدهم في طغيانهم
يعمهون [س ٢ : ١٣

هضم

هضیم ایک دوسرے سے ملے ہوے ۔ (ابن عباس)

وزروع ونخل طلعها هضیم [س ۲۶ : ۱۴۸]

هطع

مهطعین (۱) فرمانبردار ۔

۔ ۔ ۔ مهطعین الی الداع [س ۵۴ : ۸

(۲) ناظرین ۔ تماشائی ۔

فمال الذین کفروا قبلک مهطعین من الیمین و عن الشمال عزین

[س ۷۰ : ۳۶ و ۳۷

هل

هل حرف استفهام ہے ۔

هل اتی علی الانسان ۔ ۔ ۔

[س ۷۶ : ۱

هلع

هلوعا گھبرا جانے اور پریشان ہونے والا ۔ (ابن عباس)

ان الانسان خلق هلوعا [س ۷۰ : ۱۹

هنا

هنا (۱) مکان قریب کے لئے اسم اشارہ ہے ۔

اناھاھناقاعدون [س ۵ : ۲۴
(۲) اس پر لک داخل ھو تو یہ مکان بعید کی طرف اشارہ کرتا ھے -
ھنالک ابتلي المؤمنون [س ۳۳ : ۱۱
(۳) وسعت ظروف کے باعث اس سے زمانہ کي طرف اشارہ کیا جاتا ھے -
ھنالک دعا زکریا ربہ [س ۳ : ۳۷

ھوی

و من یحلل علیہ غضبی فقد ھوی
[س ۲۰ : ۸۱
= شقی بدنصیب رھا - (ابن عباس)

ھیت

ھیت لک = تھیات لک میں تیرے لیئے تیار ھوں (ابن عباس) [س ۱۲ : ۲۳

ھیھات

ھیھات ھیھات = بعید بعید دور ھے دور ھے (ابن عباس)
ھیھات ھیھات لما توعدون [س ۲۳ : ۳۶

(۱) تمسم کے لئے -

- - - واللہ ربنا ما کنا مشرکین
[س ۶ : ۲۳

(۲) = مع
فاجمعوا امرکم وشرکاءکم [س ۱۰ : ۷۱
(۳) واؤ عاطفہ -
(۴) استئناف (آغاز کلام) کے لئے -
(۵) بمعنی یعنی
فصل لربک وانحر [س ۱۰۸ : ۲
(۶) زائدہ -
وتلہ للجبین و نادینٰہ ان یا ابراھیم
- - - [س ۳۷ : ۱۰۳ و ۱۰۴

وبق
موبق ھلاکت - جدائی - دشمنی -
وجعلنا بینھم موبقا [س ۱۸ : ۵۲

وتد (غریب القرآن ص ۱۱۱)
ذوالاوتاد = Toben-Khamen مصر کے زبردست بادشاھوں میں سے تھا جس کے آثار ابھی ملے ھیں جن سے اس کے زمانہ کی حیرت انگیز مادی ترقی کا پتہ لگتا ھے - یہ بادشاہ سنہ عیسوی سے چھہ ھزار برس پہلے گزرا ھے -
کذبت قبلھم قوم نوح وعاد وفرعون ذوالاوتاد
[س ۳۸ : ۱۲

وجہ

وجہ (۲) حقیقت ۔

ذالک ادنی ان یاتوا بالشہادۃ علی وجہها
[س ۵ : ۱۰۸

وحی

اوحی (۱) = الہم دل میں ڈالنا ۔

و اوحی ربک الی النحل ان اتخذی من
الجبال بیوتا و من الشجر و مما یعرشون
[س ۱۶ : ۶۸

(۲) بتلانا ۔

واصنع الفلک باعیننا ووحینا [س ۱۱ : ۳۷

ودی

وادی (۱) لغوباتیں ۔ لغویت

الم تر انہم فی کل واد یہیمون [س ۲۶ : ۲۲۵
= فی کل لغو یخوضون ہر طرح کی لغو
باتوں میں الجھہ پڑتے ہیں ۔ (ابن عباس)

ورد

ورود (۱) داخل ہونا ۔

(۲) پہنچنا ۔ وارد ہونا ۔

ولما ورد ماء مدین وجد علیہ امۃ من

النّاس یستقون [س ۲۸ : ۲۳

وردًا = عطاشا پیاسے (ابن عباس)

ونسوق المجرمین الی جہنم وردًا

[س ۱۹ : ۸۶

ورای

وراء (۱) = آمام آگے - سامنے -

من ورائہ جہنم [س ۱۴ : ۱۶

(۲) پیچھے -

فنبذوہ وراء ظہورھم [س ۳ : ۱۸۶

(۳) سوا -

و الذین ھم لفروجھم حافظون الا علی ازواجھم او ما ملکت ایمانھم فانھم غیر ملومین - فمن ابتغی وراء ذالک فاولئک ھم العادون [س ۲۳ : ۵ - ۷

وزن

الوزن (۱) = القضی فیصلہ (مجاھد)

والوزن یومئذ الحق [س ۷ : ۸

(۲) عدل -

موزون (جمع موازین) وہ چیز جو تولی جائے - (زمخشری)

فمن ثقلت موازینہ فاولئک ھم المفلحون [س ۲۳ : ۱۰۲

الميزان (١) قانون - (بيضاوي)
(٢) عدل - (ابوحيان)

لقد ارسلنا رسلنا بالبينات وانزلنا معهم الكتاب والميزان ليقوم الناس بالقسط
[س ٥٧ : ٢٥

وصل

وصيلة اس بكري كو كهتے تهے جو ايام جاهليت ميں سات بچے جن چكتي اور اگر ساتواں بچه نريا ماده هوتا تو اس بكري كو مرد اور عورت دونوں كهاتے اور اگر نر اور ماده دو بچے ايك هي پيٹ سے هوتے تو اس بكري كو زنده چهوڑ ديتے -
(ابن عباس) [س ٥ : ١٠٣

وضع

تضع الحرب اوزارها لڑائی اپنے هتهيار ڈال دے - لڑائی كرنے والے هتهيار ركهه ديں - لڑائی موقوف هوجائے -

واذا لقيتم الذين كفروا فضرب الرقاب حتى اذا اثخنتموهم فشدوا الوثاق فاما منا بعد واما فداء حتى تضع الحرب اوزارها
[س ٤٧ : ٤

وطی

يواطئوا = يشبهوا وه مشابه كرديں (ابن عباس)

یحلونه عاما و یحرمونه عاما لیواطئو
اعدۃ ما حرم اللہ فیحلوا ما حرم اللہ
[س ۹ : ۳۷

مواطاۃ شبہ ڈالنا۔

انما النسیء زیادۃ فی الکفر یضل بہ
الذین کفروا یحلونہ عاما و یحرمونہ عاما
لیواطؤا عدۃ ما حرم اللہ فیحلوا ما حرم
اللہ [س ۹ : ۳۷
= یشبھوا (ابن عباس)

وقذ

الموقوذۃ التی تضرب بالخشب فتموت وہ جانور
جو لکڑی کی چوٹ سے مارا گیا ہے - (ابن
عباس) [س ۵ : ۳

وقف

وقفوھم = حبسوھم ان کو قید کرو -

احشروا الذین ظلموا - - - فاھدوھم
الی صراط الجحیم - وقفوھم انھم
مسئولون [س ۳۷ : ۲۲ - ۲۴

وقی

التقوی = ما نھیت عنہ جس کام سے تجھ کو منع
کیا گیا ہے - (ابن عباس)

وکا

متکا — دسترخوان، جس پر چھری کانٹے سے کھانا کھاتے ہیں — (زمخشری و رازی)

فلما سمعت بمکرهن ارسلت الیهن واعتدت لهن متکا وآتت کل واحدة منهن سکینا — — — [س ۱۲ : ۳۱

ولی

ولی — (۱) حاکم ۔ تدبیرکارکنندہ ۔ خبرگیراں ۔

لا یتخذ المؤمنون الکافرین اولیاء من دون المؤمنین [س ۳ : ۲۷

(۲) دوست ۔

(۳) وارث ۔

مولی — (جمع موالی) وارث ۔

و لکل جعلنا موالی مما ترک الوالدان و الاقربون [س ۴ : ۳۳

ولایت — میراث ۔ (ابن عباس)

و الذین امنوا و لم یهاجروا ما لکم من ولایتهم من شئی حتی یهاجروا [س ۸ : ۷۲

أولی — دھمکانے اور خوف دلانے کا کلمہ ہے ۔ (صحاح)

اولی لک فاولی [س ۷۵ : ۳۴

وھن

وھن — کمزور بننا ۔

ولاتھنوا ولاتحزنوا وانتم الاعلون - - -
[س ۳ : ۱۳۸

= لاتضعفوا (ابن عباس)

وی

وی کان تندم اور تعجب کا کلمہ ہے - (کسائی)

واصبح الذین تمنوا مکانہ بالامس یقولون ویکان اللہ یبسط الرزق لمن یشاء من عبادہ و یقدر - لولا ان من اللہ علینا لخسف بنا - ویکانہ لایفلح الکافرون
[س ۲۸ : ۸۲

ویل

ویل (۱) خرابی جس سے ڈرنا چاہئیے -

ویل لکل ھمزۃ لمزۃ [س ۱۰۴ : ۱

فویل للمصلین الذین ھم عن صلواتھم ساھون الذین ھم یراءون ویمنعون الماعون
[س ۱۰۷ : ۴ - ۷

(۲) بمعنی تعجب - (تاج العروس)

عورتوں کے محاورہ میں اکثر ایسے معنی میں استعمال ہوتا ہے -

قالت یا ویلتی ءالد وانا عجوز وھذا بعلی شیخا [س ۱۱ : ۷۲

یدای (غریب القرآن ص ۱۱۴)

ید (ا) (الف) کرتوت ۔ کام ۔

تبت یدا ابی لهب وتب [س ۱۱۱ : ۱

باید = بقوة قوت سے ۔

والسماء بنیناها باید [س ۵۱ : ۴۷

بین ایدیهن وارجلهن یہ عرب کا ایک محاورہ معلوم هوتا هے جیسے همارے هاں آنکهوں دیکهتے جس کا مطلب هے جان بوجهہ کر یا جیسے بددعا میں کہتے هیں کہ تیرے دیدوں اور گهٹنوں کے آگے آئے تو مطلب یہ هے کہ جان بوجهہ کر کوئی بہتان کهڑا کریں اور ان کے هاتهہ پاؤں دیکهہ رهے هوں کہ جهوٹ بنا رهے هیں ۔ (نذیر احمد) دیدہ و دانستہ ۔

۔ ۔ ۔ ولا یقتلن اولادهن ولا یاتین ببهتان یفترینه بین ایدیهن وارجلهن

[س ۶۰ : ۱۲

ردوا ایدیهم فی افواههم وہ اپنے منهہ میں اپنے هاتهہ ڈالے ۔ وہ غصے سے اپنے هاتهہ کاٹے ڈالتے تهے ۔

جاءتهم رسلهم بالبینات فردوا ایدیهم فی افواههم وقالوا انا کفرنا بما ارسلتم به وانا لفی شک مما تدعوننا الیه مریب

[س ۱۴ : ۹

= عضوا عليكم الانامل من الغيظ
(س ۳ : ۱۱۸)

يوم

يوم (جمع ايام) (۱) دن -
(۲) دن اور رات - روز -

قال آيتك الا تكلم الناس ثلاثة ايام الا رمزا
[س ۳ : ۴۰
= ثلاث ليال - - - (س ۱۹ : ۱۰)
(۳) زمانه -

يدبر الامر من السماء الى الارض ثم يعرج
اليه في يوم كان مقداره الف سنة مما
تعدون [س ۳۲ : ۵

تعرج الملائكة و الروح اليه فی يوم كان
مقداره خمسين الف سنة [س ۷۰ : ۴
(۴) لحظه -

كل يوم هو فی شان [س ۵۵ : ۲۹
(۵) معركه - مشهور اور قابل ياد کار واقعه -

ويا قوم انی اخاف عليكم مثل يوم الاحزاب
[س ۴۰ . ۳۰
= وقائع الامم الماضيه (بيضاوي)
(۶) عذاب -

فهل ينتظرون الا مثل ايام الذين خلوا

من قبلھم [س ۱۰ : ۱۰۲

و لقد ارسلنا موسی بایاتنا ان اخرج
قومک من الظلمات الی النور و ذکرھم
بایام اللہ ۔ ان فی ذالک لایات لکل
صبار شکور [س ۱۴ : ۵

قل للذین امنوا یغفروا للذین لایرجون
ایام اللہ لیجزی قوما بما کانوا یکسبون
[س ۴۵ : ۱۴

یئس

(۱) ناامید ھونا ۔

ولا تایئسوا من روح اللہ [س ۱۲ : ۸۷

(۲) جاننا ۔ (قبیلہ نخع کی لغت)

افلم ییایئس الذین امنوا ان لو یشاء اللہ
لھدی الناس جمیعا ۔ [س ۱۳ : ۳۱
= یعلم (ابن عباس)

تمت

فہرست ماخذ الفاظ قرآنی

جن کے معنی کتاب غریب القرآن وضمیمہ مین آئے ہین

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
آاب	اوب	۱	...
	اواب	...	۱
ام	ابم	۱	...
ان	الان	...	۱
اب	ابا	۱	...
	آباء	۱	...
ابد	ابد	...	۱
	ابداً	۲	...
إبریق	ابریق	...	۱
ابل	ابل	۲	...
	ابابیل	۲	۱
اثر	اثر	۲	...
	اثرالرسول	۳	۲
اجر	اجر	۳	...
اجل	اجل	۴	۲
أخ	اخا	۴	...
	اخو	۴	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
آخ	أخت	۵	...
اخذ	اتخاذ	...	۳
	اخذ	۵	۲
	اخذفی کذا	۶	...
	متخذات اخدان	...	۳
	متخذی اخدان	...	۳
اخر	اخر	۶	...
	الآخرة	...	۴
	تاخیر	...	۳
آدم	آدم	۷	۴
ادی	اداء	۷	...
اِذ	اِذ	...	۴
	اذا	...	۴
	اذاً	...	۵
	اذاما	...	۵
آذن	اِذن	۸	...
	أذن	...	۵
آرض	آرض	۹	...
	الارض	...	۵
آرک	الارائک	...	۶
آرم	اِرم	۱۰	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
أزر	آزر	۱۰	...
آزف	آزفة	۱۰	...
استبرق	استبرق	...	۹
اسر	اسیر	...	۹
اسرائیل	اسرائیل	۱۰	...
اسف	آسف	...	۹
	آسفونا	...	۹
اصر	إصرا	...	۹
اصل	آصال	...	۷
أف	أف	...	۷
آفق	أفق	...	۷
	الافق الاعلی	...	۷
آفت	أفئت	...	۸
اکل	اکل	...	۸
	أکل	...	۸
آل	آل	...	۸
آل (مشدد)	الال	...	۹
آل	آل	۱۰	...
	الاولی	...	۹
الا	آلاء	۱۱	۱۰
الا	الا (بالفتحہ)	...	۱۰

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
آ	آ	...	۲۰
اِی	آی	...	۲۱
آیۃ	آیۃ	۲۱	۲۱
	آیات بیّنات	...	۲۱
	آیات متشابہات	...	۲۱
	آیات محکمات	...	۲۲
ب	ب	...	۲۲
باب	ابواب	...	۲۳
بات	بیت	۲۵	۲۳
	اہل البیت	۲۵	...
باس	بئیس	...	۲۳
باض	الخیط الابیض	۲۵	...
	ابیضت وجوہ	۲۵	...
	ابیضت عیناہ	۲۶	...
	بیض	...	۲۳
بلع	ببع	...	۲۳
بان	بیّنات	...	۲۴
	بین	...	۳۲
	مبین	...	۲۴
باد	بادوا	...	۲۰
بتر	ابتر	۲۴	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
بعث	بعث	۲۴	...
بعل	بعلا	...	۲۸
بغی	البغاء	...	۲۹
بقی	بقیہ	۲۴	...
	بقیت اللہ	...	۲۹
بکر	ابکار	...	۲۹
بکم	بکم	...	۲۹
بل	بل	...	۳۰
بلي	بلا	...	۳۰
بلیٰ	بلیٰ	...	۳۱
بھج	بھیج	...	۳۲
بھل	ابتہال	۲۴	...
ت	ت	...	۳۲
تاب	توبہ	۲۶	...
تابوت	تابوت	۲۶	...
تاویل	تاویل	...	۳۲
تبع	اتبعه الشیطان	...	۳۳
تترا	تترا	...	۳۴
ترب	ترائب	...	۳۴
	ذا متربہ	...	۳۴
	اتراب	...	۳۴

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
ترف	مترفیها	...	۳۴
ترک	ترکنا علیه	...	۳۵
تعس	تعسا لهم	...	۳۵
تلا	تلاوۃ	۲۷	...
	یتلوا علیه	۲۷	...
التنور	تنور	۲۷	...
التین	التین	۲۷	...
ثاب	ثیاب	...	۳۵
	مثابة	...	۳۵
ثخن	اثخان	۲۸	...
ثقب	الثاقب	...	۳۵
	النجم الثاقب	...	۳۶
ثقل	ثقلان	...	۳۶
ثم	ثم (بالفتحہ)	...	۳۶
	ثم (بالضمہ)	...	۳۶
ثمن	ثمانیة	...	۳۶
ثنی	مثنیٰ	۲۸	...
	ثانی عطفه	...	۳۷
	یثنون صدورهم	...	۳۷
جار	الجار ذی القربیٰ	...	۳۷
	الجار الجنب	...	۳۷

ماخذ	الفاظ	غريب القرآن صفحه	قصيده صفحه
جاس	جاسوا خلال الديار	...	۳۷
جبت	جبت	۲۸	۳۸
جبر	جبار	...	۳۸
جبريل	جبريل	۲۸	...
جبل	جبل	۲۹	...
	جبل (بالكسره)	...	۳۸
	جبلة	...	۳۸
جثا	جثيا	...	۳۸
جد	جدربنا	...	۳۸
جدل	جدال	...	۳۹
جرح	الجوارح	...	۳۹
	اجتراح	...	۳۹
جزيه	جزيه	۲۹	...
جعل	جعل	...	۳۹
جلبب	جلابيب	۳۰	...
جمع	جمع كيده	...	۳۰
جمل	جمل	۳۰	...
جن	جله (بالفتحه)	...	۳۰
جن	جن (بالكسره)	۳۰	۳۱
جنب	الجار بالجنب	...	۳۱
	الصاحب بالجنب	...	۳۱

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	فہیمہ صفحہ
جلب	جلبا	...	۴۲
جلح	اجنحۃ	۳۳	...
	جناح (بالفتحہ)	...	۴۲
جہد	جہاد	۳۳	...
جہل	جہولا	...	۴۲
حار	حور	۳۳	...
حاش	حاشا	...	۴۳
	حاش للہ	...	۴۳
حبر	تحبرون	...	۴۳
حبک	حبک	۳۳	...
حبل	حبل	۳۳	...
	حبل اللہ	...	۴۳
حتی	حتی	...	۴۳
حج	یحاجوکم	...	۴۴
حجر	حجر	۳۴	۴۴
	الحجر	۳۴	...
	حجارۃ	۳۴	...
	حجارۃ من سجیل	...	۴۵
	حجرا محجورا	...	۴۵
حد	حدود	...	۴۵
	حدود اللہ	...	۴۵

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	قصیدہ صفحہ
حل	یحل علیہ (حاے مکسورہ)	...	۵۰
حم	حم	۳۵	...
حما	حام	...	۵۱
حمد	حمد	...	۵۱
حمل	حمل	...	۵۱
	حمالۃ الحطب	۳۶	...
	حمل الامانۃ	۳۱	...
حنث	حنث	۳۶	...
حلف	حلیف	...	۵۲
حنک	احتنکن	...	۵۲
حي	احیاء	۳۲	...
خار	خیر	۳۷	۵۲
	خیرات	...	۵۳
خاط	خیط	۳۷	...
	الخیط الابیض	۳۸	...
	الخیط الاسود	۳۸	...
خاف	تخوف	...	۵۳
خان	خائنۃ الاعین	...	۵۳
ختر	ختار	...	۵۳
ختم	ختم	۳۸	...
	خاتم (تا بالفتحہ)	۳۸	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
خد	تصعر خدک	...	۵۳
خرج	خرج	...	۵۳
	مخرج	...	۵۳
خرص	خراصون	...	۵۵
خسا	اخسؤا	...	۵۵
خسف	یخسف بہم الارض	۳۹	...
خشع	خشع	...	۵۵
خطف	خطف الخطفۃ	...	۵۵
خفا	إخفا	...	۵۶
خفض	إخفض جناحک	...	۵۶
خل	خلال	...	۵۶
خلد	خلد	۳۹	۵۶
	مخلدون	۳۹	...
	اخلد الی الارض	...	۵۷
خلف	اختلفوا فی الکتاب	...	۵۷
	أخلف	۴۰	...
	خلف	۳۹	...
	خلف	۳۹	...
خلق	اختلاق	...	۵۷
	خلاق (بالفتحہ)	...	۵۸
	خلق (بالضمہ)	...	۵۶

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
خمر	خمر	۳۰	...
خمص	مخمصہ	...	۵۸
خلق	مخلقۃ	...	۵۸
خوی	خاویۃ	...	۵۸
دار	دائرۃ	...	۵۸
دان	دین	۳۰	...
	مدینین	...	۵۹
دب	دابۃ الارض	...	۵۹
دبر	دابرہ	...	۵۹
دثر	المدثر	۳۱	...
دحض	مدحضین	...	۵۹
دخن	دخان	۳۱	۵۹
درک	ادراک علمہم	...	۶۰
دسا	دسیہا	...	۶۰
دع	یدع	...	۶۰
دفئی	دفء	...	۶۰
دہق	دہاقا	...	۶۰
دون	دون	...	۶۱
ذبح	ذبح عظیم	...	۶۱
ذرا	ذراسا	...	۶۲
ذرع	ذرع	...	۶۲

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صحیفہ صفحہ
رسل	رسول	۳۶	...
رشد	رشدا	...	۷۱
رصد	مرصد	۳۶	...
	بالمرصاد	...	۷۲
رعی	راعنا	...	۷۲
رعب	رعب	۳۷	...
رغم	مراغم	...	۷۲
رفث	رفث	۳۷	...
رفع	رفع	۳۸	۷۲
رقب	رقبة	...	۷۳
رقم	رقیم	۳۸	...
	اصحاب الکہف والرقیم	۱۱۵	۹۶
رکس	ارکسہم	...	۷۳
رکض	ارکض برجلک	۳۹	...
رکن	رکن	...	۷۳
رمل		۳۹	...
رھا	رھوا	...	۷۳
زاج	زوج	۳۹	۷۴
	زوجین	...	۷۴
	زوجین اثنین	...	۷۴
زاغ	زیغ	...	۷۴

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	ضمیمه صفحه
زال	زیلنا	...	۷۳
زان	زینة	...	۷۵
زبر	زبر (بالضمه)	...	۷۵
زحف	زحف	...	۷۵
زکی	زکوة	۵۰	...
زلزل	زلزلة	...	۷۵
زمل	زمل	...	۷۵
	مزمل	۵۰	۷۶
زنم	زنیم	...	۷۶
س	س	...	۷۶
ساب	سائبة	...	۷۶
ساد	سید	...	۷۷
ساط	سوط	...	۷۷
ساع	ساعة	۵۱	...
	الساعة	۵۱	...
ساف	سوف	...	۷۷
ساق	کشف عن الساق	۵۱	...
سال	السائل	...	۷۷
	سولت لی نفسی	...	۷۷
سام	مسومة	۵۱	...
	مسومین	۵۲	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	صفحه
سدر	سدرةالمنتهی	۵۵	...
سر	سر	...	۸۳
سرب	سرب	..	۸۳
سردق	سرادق	...	۸۳
سرق	استرق السمع	...	۸۴
سعر	سعیر	...	۸۴
سفح	مسافحات	...	۸۴
	مسافحین	...	۸۴
سفر	سفرة	...	۸۵
	اسفارا	...	۸۵
سقط	سقطفي ایدیهم	۵۶	...
سقف	سقفامحفوظا	۵۶	...
سقم	سقیم	۵۶	...
سکر	سکرا	۵۷	۸۵
سکن	سکینة	۵۷	...
	سکن الیه	۵۷	۸۵
سلق	سلقوکم	...	۸۵
سلم	سلم	۵۸	...
	اسلام	۵۸	...
	اسلم له	۵۸	...
	سلام	۵۸	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
سما	اسم (بالکسرۃ)	۵۹	۸۶
	اسماء کلہا	..	۸۶
	سماء	۵۹	۸۶
	سماوات	۶۰	...
	ابواب السماء	۶۱	...
	سمیا	۶۱	...
سمر	السامری	...	۸۷
سمع	واسمع غیر مسمع	...	۸۸
سندس	سندس	...	۸۸
سوی	استوی	...	۸۸
	استوی علی العرش	۶۱	...
	یساوی	...	۸۸
	سواء	...	۸۸
	سویا	۶۱	...
سہم	ساہم	۶۲	...
شاء	من یشاء	...	۸۹
شبہ	شبہ لہم	۶۲	...
	متشابہ	۶۲	...
شجر	الشجرۃ	...	۸۹
شد	اشداء	...	۸۹
	شدادا	۶۲	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	قصیدہ صفحہ
صبغ	صبغۃ	...	۹۴
صحب	صاحب	...	۹۵
	اصحاب الفیل	...	۹۵
	اصحاب الاخدود	...	۹۵
	اصحاب الایکۃ	...	۹۶
	اصحاب الحجر	...	۹۶
	اصحاب الکہف والرقیم	...	۹۶
	اصحاب النار	...	۹۷
صد	صدید	...	۹۷
صدع	صدع	...	۹۷
	ذات الصدع	...	۹۷
صدق	صدق	...	۹۸
صعد	الصعود فی السماء	...	۹۸
صعق	صاعقہ	...	۹۸
صفا	صفا	...	۹۹
صلو	صلواۃ	...	۹۹
	صلوات	...	۹۹
صلب	من بین الصلب والترائب	...	۱۰۰
صلح	صلح	۹۷	...
	صالح	۹۷	...
صمم	صم	...	۱۰۰

ماخذ	الفاظ	غريب القرآن صفحه	ضميمه صفحه
صفو	صفوان	...	۱۰۰
ضاز	ضيزى	...	۱۰۱
ضحك	ضحك	۶۷	...
ضر	اولى الضرر	...	۱۰۱
ضرب	ضرب	۶۸	...
ضغث	ضغثا	۶۹	...
ضل	ضال	...	۱۰۲
	ضلال	...	۱۰۱
	اضلال	...	۱۰۱
	ضلالة	...	۱۰۲
ضهي	يضاهئون	...	۱۰۲
طاب	طوبى	...	۱۰۲
	طيبات	...	۱۰۲
طار	طيرا	۶۹	...
	طائر	۶۹	...
	منطق الطير	۷۰	...
طاع	يستطيع	...	۱۰۳
طاف	طائف	...	۱۰۳
	طوفان	۷۱	...
طال	طولا	...	۱۰۳
	الطول	...	۱۰۴

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
طبع	طبع	...	۱۰۳
	طبع علی قلوبہم	...	۱۰۳
طبق	طبق	۷۱	...
	طبقاعن طبق	...	۱۰۵
	طباقا	۷۱	...
طرف	طرف	۷۲	۱۰۶
طرق	الطارق	۷۲	...
	طرائق	۷۲	۱۰۶
	سبع طرائق	...	۱۰۶
طس	طس	۷۲	...
طسم	طسم	۷۳	...
طغی	تطغوا	...	۱۰۶
	طاغوت	۷۳	...
طفق	طفق	...	۱۰۶
طلع	مطلع الشمس	۱۱۶	...
طمس	طمس	۷۳	۱۰۷
طود	طود	۷۳	۱۰۷
طور	اطوارا	۷۴	...
طوی	کطی السجل للکتب	...	۱۰۷
طہ	طہ	۷۴	...
ظفر	ذی ظفر	...	۱۰۸

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
ظل	ظل	۷۳	...
	ظلت	...	۱۰۸
	ظلۃ	...	۱۰۸
ظلم	ظلمات	۷۴	۱۰۹
	ظلموابها	...	۱۰۹
ظن	ظن	۷۵	...
ظهر	الاما ظهر منها	۷۵	۱۰۹
	بظاهر من القول	...	۱۱۰
عاد	معاد	...	۱۱۰
عان	عین حمئۃ	۱۱۹	...
	عین القطر	...	۱۱۰
	حور عین	۷۹	...
عثر	عثر	...	۱۱۰
عجز	عجوز	...	۱۱۰
عجل	عجلتم امر ربکم	۷۹	...
عد	عدۃ	...	۱۱۱
	نعد لهم عدا	...	۱۱۱
عدن	عدن	...	۱۱۱
عذب	العذاب الادنی	...	۱۱۱
عرب	اعراب	...	۱۱۲
	عرب (بالکسرہ)	...	۱۱۲

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صحیحہ صفحہ
عرج	ذی المعارج	...	۱۱۲
عرش	عرش	۷۶	۱۱۲
عرض	عرض	...	۱۱۲
عرف	بالعرف	...	۱۱۳
	اعراف	۷۶	...
	علی الاعراف	۷۶	...
عرم	العرم	...	۱۱۳
	سیل العرم	...	۱۱۳
عری	عراء	...	۱۱۳
عزم	عزموا الطلاق	...	۱۱۳
عسعس	عسعس	...	۱۱۴
عسق	عسق	۷۶	...
عسی	عسیٰ	...	۱۱۴
عصا	عصا	۷۷	...
عصر	عصر	۷۷	...
عضل	تعضلوا ھن	...	۱۱۴
عطا	اعطیٰ	...	۱۱۴
عفا	عفا اللہ عنک	...	۱۱۴
	عفوا	...	۱۱۵
	العفو	...	۱۱۵
عفر	عفریت	۷۷	۱۱۵

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صحیفہ صفحہ
عقد	عقدۃ	۷۷	...
	عقدۃاللسان	۷۸	...
	العقود	...	۱۱۶
عقم	عقیم	...	۱۱۶
علق	علق	۷۸	...
	المعلقۃ	...	۱۱۶
علم	علم	۷۸	...
	علم آدم	...	۱۱۷
	عالمین	...	۱۱۷
علی	علی	۷۹	۱۱۸
	علی شئی	...	۱۱۹
عمی	عمی	۷۹	...
عن	عن	۷۹	۱۱۹
عنت	اعنت	...	۱۲۰
	عنت	...	۱۲۰
عند	عند	...	۱۲۰
عہد	عہد	...	۱۲۱
	عہداً	...	۱۲۱
	عہداللہ	...	۱۱۱
غاب	غیب	۷۹	...
	بالغیب	۷۹	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
غار	غیر	...	۱۲۲
غدا	غدا	۸۰	...
غرا	نغرینک بہم	...	۱۲۳
غرب	مغرب الشمس	۱۱۷	...
غرم	غراما	...	۱۲۳
	مغرما	...	۱۲۳
غسق	غساق	...	۱۲۳
غسل	غسلین	...	۱۲۳
غطش	اغطش	...	۱۲۳
غل	اغلال	...	۱۲۳
غلظ	اغلظ علیہم	...	۱۲۳
غلف	غلف (بالضمہ)	۸۰	...
غلم	غلام	۸۰	...
غوی	اغوی	...	۱۲۳
	غوی	...	۱۲۵
ف	ف	...	۱۲۵
فار	فار	۸۱	...
فاض	تفیضون	...	۱۲۶
فام	فوم	...	۱۲۷
فاء	فئی	...	۱۲۷
فتاء	تفتؤا	...	۱۲۸

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
فتح	فتح	...	۱۲۷
	الفتاح	...	۱۲۸
	مفاتح	۸۱	...
	بما فتح اللہ علیکم	...	۱۲۸
فتر	فترۃ	۸۱	...
فتل	فتیلا	...	۱۲۹
فتن	فتنہ	۸۱	۱۲۹
	فاتنین	...	۱۲۹
فج	فجاجا	...	۱۲۹
فحش	فاحشۃ	...	۱۳۰
فرج	فرج	...	۱۳۰
	حفظ الفروج	...	۱۳۰
فردوس	فردوس	۸۲	۱۳۰
فرش	فرشا	۸۳	...
فرض	فریضہ	...	۱۳۱
فرعون	فرعون	...	۱۳۱
فرغ	اصبح فؤاد فارغا	...	۱۳۱
	سنفرغ لکم	...	۱۳۱
فرق	فافرق	...	۱۳۲
	فرق	...	۱۳۱
	فرقان	...	۱۳۲

ماخذ	الفاظ	قریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
قطع	قطع السبیل	۸۶	...
قطمیر	قطمیر	...	۱۳۳
قلب	تقلب فی البلاد	...	۱۳۵
	یقلب کفیہ	...	۱۳۵
قلد	قلائد	...	۱۳۵
قمر	القمر	۸۶	...
قنت	قانتون	...	۱۳۵
قلی	اغلی و اقلی	...	۱۳۵
قوی	المقوین	...	۱۳۶
	بقوۃ	...	۱۳۵
ک	ک	...	۱۳۶
کاب	اکواب	...	۱۳۶
کاد	کاد	...	۱۳۷
	کید	...	۱۳۷
کار	کورت	...	۱۳۷
کان	کان	...	۱۳۸
کان	کان (کاف و الف بالفتحہ و نون مشدد)	...	۱۳۹
کاین	کاین	...	۱۵۰
کبد	کبد	۸۶	...
کتب	کتب	۸۷	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صحیحہ صفحہ
کتب	کتاب	۸۷	...
کثر	الکوثر	۹۰	...
	تکاثر	۹۱	...
کدا	اکدی	...	۱۵۰
کدر	انکدرت	...	۱۵۰
کذا	کذا	...	۱۵۰
کذب	کذب	۹۱	۱۵۱
کرس	کرسی	۹۱	...
کسف	کسف	...	۱۵۱
کشف	کشف عن الساق	۹۱	...
کف	کافۃ	...	۱۵۱
کفر	کافر	۹۲	۱۵۱
کل	کل	۹۳	...
	کلا	...	۱۵۲
	کلتا	...	۱۵۲
	کلما	...	۱۵۲
	کلالۃ	...	۱۵۲
کلب	مکلبین	...	۱۵۲
کلم	کلمۃ	۹۳	...
	کلمات	...	۱۵۳
	الکلمۃ الطیبۃ	...	۱۵۳

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
کمہ	الاکمہ	۹۴	...
کلد	کلود	۹۴	...
کی	کی	...	۱۵۳
ل	ل	...	۱۵۳
لا	لا	...	۱۵۷
	لات	...	۱۵۸
	لاجرم	...	۱۵۸
لوح	لواحۃ	...	۱۵۸
	لوح محفوظ	...	۱۵۸
لام	ملیم	...	۱۵۹
لب	الباب	...	۱۵۹
لبث	لبث	۹۴	...
لبس	لبس	۹۴	۱۵۹
	لباس	...	۱۵۹
لحن	لحن القول	۹۵	...
لسن	لسان صدق	...	۱۶۰
لقم	التقم	۹۵	...
لمس	لمس	۹۵	...
لعل	لعل	...	۱۶۰
لغا	الغوا فیہ	...	۱۶۱
لقی	القا علیہ	...	۱۶۱

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	قصوصہ صفحہ
ملک	ملک	۱۰۱	...
	ملائکۃ	۱۰۰	...
	ماملکت ایمانکم	۱۰۰	...
	ملوکا	...	۱۷۰
من	منا	۱۰۲	...
	غیر ممنون	...	۱۷۳
من	من (بالکسرۃ)	...	۱۷۱
ملی	امانی	...	۱۷۳
	امنیۃ	...	۱۷۴
	تمنی	...	۱۷۳
	منی	...	۱۷۳
مھد	مھد	...	۱۷۴
ن	ن	۱۰۳	...
	ذاالنون	۱۰۳	...
ناو	ناو	۱۰۳	۱۷۴
ناش	تناوش	...	۱۷۴
نبا	نبا	...	۱۷۵
	لاینبئک مثل خبیر	...	۱۷۵
نبت	انبتکم	...	۱۷۵
نبذ	نبذتھا	...	۱۷۶
ندق	نتق	۱۰۴	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	قصیدہ صفحہ
نطح	النطیحۃ	...	۱۸۰
نطف	نطفۃ	...	۱۸۰
نطق	منطق الطیر	۱۰۶	...
نظر	ینظرون	...	۱۸۰
نعس	نعاس	۱۰۶	..
نفا	ینفوا من الارض	۱۰۶	۱۸۰
نفث	نفاثات	۱۰۷	...
نفس	نفس	۱۰۷	۱۸۱
	النفس الامارہ	۱۰۸	...
	النفس اللوامۃ	۱۰۸	...
	النفس المطمئنۃ	۱۰۸	...
نفق	انفاق	...	۱۸۱
	انفقوا	...	۱۸۱
نفل	نافلۃ	۱۰۹	...
نقب	نقبوا فی البلاد	...	۱۸۲
نقر	نقیرا	...	۱۸۲
نقم	انتقام	...	۱۸۲
	ذوانتقام	...	۱۸۲
	نقم	۱۰۹	۱۸۲
نکح	نکاح	...	۱۸۲
نکس	نکسوا علی رؤسھم	...	۱۸۳

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
نمل	النمل	۱۰۹	...
	نملۃ	۱۰۹	...
	وادالنمل	۱۱۰	...
نہر	نہر	...	۱۸۳
ہا	ہا	...	۱۸۳
ہام	فی کل وادیہیمون	...	۱۸۳
ہبط	ہبط	۱۱۰	..
ہدہد	الہدہد	۱۱۰	...
ہدی	ہدی	...	۱۸۴
	یہدی	...	۱۸۴
	الہدی	...	۱۸۵
ہزی	استہزاء	...	۱۸۵
ہضم	ہضیم	...	۱۸۶
ہطع	مہطعین	...	۱۸۶
ہل	ہل	...	۱۸۶
ہلع	ہلوعا	...	۱۸۶
ہنا	ہنا	...	۱۸۶
ہوی	ہوی	۱۱۰	۱۸۷
	ہاویۃ	۱۱۱	...
	امہ ہاویۃ	۱۱۱	...
ہیت	ہیت لک	...	۱۸۷

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
هیهات	هیهات هیهات	...	۱۸۷
و	و	...	۱۸۷
وبق	موبق	...	۱۸۸
وتد	ذوالاوتاد	۱۱۱	۱۸۸
	اوتاد	۱۱۱	...
وجه	وجه	۱۱۱	۱۸۹
	علی وجه ابی	۱۱۲	...
	وجوه	۱۱۲	...
وحی	اوحی	...	۱۸۹
ودی	وادی	...	۱۸۹
ورد	ورود	...	۱۸۹
	وردا	...	۱۹۰
وری	وراء	۱۱۲	۱۹۰
وزن	وزن	...	۱۹۰
	موزون	...	۱۹۱
	میزان	...	۱۹۱
وسط	اوسط	۱۱۳	...
	وسطا	۱۱۲	...
	وسطی	۱۱۳	...
وصل	وصیلة	...	۱۹۱
وضع	وضع	...	۱۹۱

BY THE SAME AUTHOR.

Just Out.

Sayings of the Prophet Muhammad Edited and Translated from the Original Arabic With an Introduction Demy 8vo 266 + xxvi. pp. Price Rs. 6, postage extra.

In the Press.

1. The Life of Mohammed: with a Chapter on Islam Cr. 8vo About 250 pp Second Revision. Price Rs 2, postage extra.
2. The Qur'an: translated from the Original Arabic. (Third Revision).

Reform Society, Daryabad, Allahabad.

Printed by Syed Mohammed Zaki, at the Hindustani Press, 20, Shahganj, Allahabad.